A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 370 G Subject Religion

Name of MSS श्रीमद् भागवत ; भावार्थ दीपिका सहित

Author

Period Folios 69

Script Devnagri Source Prithipal Singh

Missing Folios

1

भा.स्कं. टी. १

ॐश्रीगणेशायनमः ॐनमःश्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासा
यश्रीरामाय अष्टमेचतुर्विंशत्यध्यायैर्मनुवर्णने नक्तेते ऋषिदेवेन्द्रमूर्तिभिर्हरेः सह १ प्रतिम
न्वंतरंचैवमन्वाद्याः षट्पृथक्पृथक् प्रवर्तयन्तिसद्धर्मान्पालयन्त्याचरंतिच २ एतेमन्वंतरस्योक्तंषड्
ध्रैरितिवर्ततां येनतेनक्रियमाणेन नरोननिरयंव्रजेत् ३ तत्रत्वप्रथमेस्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा

राजोवाच स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः
१ तत्रधर्मोश्चविविधास्तत्रवर्णाश्रिताःशुभाः मन्वंतरेहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः २ गृ
णंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वतां यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कु
रुतेकर्तास्यतीतेनागतेद्यवा ३ ऋषिरुवाच मनवोस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवा
उक्तमस्तामसंक्षेपेतिवक्तुमेवमनुनिरूपणं स्वायंभुवे दयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः
तेरेकंतदंतरंतगुणवर्णनात् मुदितः परिपप्रच्छसर्वमन्वंतरस्थितिं स्वायंभुवस्येतित्रिभिः यत्रवि
श्वसृजांमरीच्यादीनामनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः २ अत्रब्रह्मविदद्यादंतरम
न्तरुपेहितमस्माभिः यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान् यस्मिन्ननागतेयत्कर्ताकरिष्यति अद्यवावर्तमा
नेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः ३ अस्मिन्कल्पेषट्मनवोव्यतीताःव्यतिक्रांताः ४ ॥ ॥ ॥ ०

1A

तस्यमनोर्दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्तिभ्यांपुत्रतांगतः ५ ७ घोरंदुश्चरंतपस्तप्यमानः समाधावनुभूतमिदं
वक्ष्यमाणंनिगदितो स्तुमितवद्भिर्मिनरइदमुपदिशन्निवमनुवदन्निवमहर्षिभिः श्लोकैरन्वाह ८ येनविश्वा
त्मनाविश्वंचेतयते चेतनीभवति विश्वंतुयंनचेतयते नचेतनीकरोति स्वतएवचिद्रूपत्वात् तत्रहेतुः
अस्मिन्शयानेस्वपतिसतियोजागर्तिसाक्षितयावर्त्ततेअहोचिदृज्ञातं नायंजनस्तंवेदसतुइदंवेद ९

आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोस्तस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतं
पुराभगवतः कपिलस्यानुवर्णितं आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६ विरक्तःका
मभोगेषुशतरूपापतिः प्रभुः विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविशत् ७ सुनंदायांव
र्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् तप्यमानस्तपोघोरमिदमन्वाहभारत ८ मनुरुवाच येन
चेतयतेविश्वंविश्वंचेतयतेनयं योजागर्तिशयानेस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९ आत्मावास्य
मिदंविश्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत्

तस्यस्वरूपंदर्शयन् लोकस्यहितमुपदिशति आत्म सर्वंजगत्यांलोकेयत्किंचिज्जगद्भूतजातं अतस्तेन
तुरीयरूपेणआवास्यंसर्वतोचेतनत्वाभ्यांसव्याप्य भोगान्भुंक्ष्व ॥ ॥ ॥
सेरणायरतंकिंचिन्त्यन्कदनंधनं तेनैवभुंजीथाः

विश्वं१

सं१

2

भा॰ सु॰ टी॰ २ यद्वा तेन देवेन नाम्यक्तेन ईश्वरार्पणेन एवं भुंजीथाः नन्वासांये कस्यस्वित्कस्यचिदपि धनं मा गृधः माभिकां
क्षीः यद्वा कस्यस्विदिति कस्यानात्मस्य धनमस्ति यतोऽथ नाभिकांक्षा क्रियते इत्यर्थः तया च श्रुतिः ई
शावास्यमिदमिति यथा श्लोकमेव १ ननु यदि सर्वं व्याप्नोति तर्हि चक्षुरादिभिः किं न प्रतीयते अत्रा
ह येनपश्यंतेतन्न चक्षूंषि न पश्यंति चक्षुराद्यविषयत्वात न हि प्रमातारं प्रमाणं विषयीकरोतीति
निभावः तया च श्रुतिः चक्षुराद्यविषयत्वान्न हि प्रमाता राजनादेशो देवदत्तस्य तद्विषयं चात्तुंषत्ता

तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनं १ येन पश्यति पश्यंति चक्षू
ंषि न रिष्यति तेभ्यस्तनिलयं देवं सर्वपापं प्रपथावत २ न यस्यांतो
मध्यं च यस्य परो नांतरं बहिः विश्वस्यानुगतं यस्माद्धिंस्यं च न तद्वंतं न सदन ३

नमिवे विश्वस्यापि न हि विषयत्वात् तेन येन चक्षुः पश्यंति पश्यंति चक्षूंषि तेन न रिष्यंति ततन दाकारेणो
यत्राप्यस्य तेनैव नाशो न सतः सिद्धत्वात् तस्य न हि सवितृप्रकाशः प्रकाश्यनाशे न नश्यतीति भावः
भूतानिलयो यस्य तं सर्वान्तर्यामिणं तथापि सर्वपापं यतनं तत्र प्रसंगाम् प्रपथावत भजस्व २ तत्स्वरू
पस्य नित्यत्वमेवोपपादयन्नाह न यस्येति अत्र मूर्तिः प्राणयत्नादीनि विश्वस्य यस्माद्भवति विश्वं च य २
त यद्रूपमनत एवाभिचारित्वात अन्तं सत्यमस्तीति परिपूर्णं ब्रह्म ३ ॥ ०

नगरे

2A

नतुविश्वं चेत्तद्रूपं तर्हि तस्य कुतो जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वेवांजन्मादिकर्तृत्वे न विकारिणः सत्यत्वेश्वा
णोत्वबान्नबार सर्वईशः अजः सत्यश्च स्वप्रकाशश्च पुराणश्च निर्विकारः विश्वकायेयस्य सः पुरुणीहूता
विनामानियस्य तथाविधोपिपतः अस्य विश्वस्य जन्मादि जन्मस्थितिभंगास्तस्य तत्त्वामायया धत्ते नोचनि
त्यसिद्धयाविद्यया ३२ स्यादिनाविः क्रियप्रवाले १३ यद्यस्मादेवमीश्वरः कर्मकृता मेन्यज्ञा नैःकर्म्य
नै णोत्पर्यस्माद्धेतोः ऋषयोप्यग्रे याद्ये कर्माणि कुर्वंति किमर्थं मकर्म हेतवे मोक्षार्थं पाठान्तरे कर्मना
मविश्वकायः पुरुहूतईशः सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः धत्तेस्य जन्माद्यजयात्मशक्त्या तां वि
धयोदस्य निरीह आस्ते १३ अथाग्र ऋषयः कर्माणीहंते कर्महेतवे ईहमानो पि पुरुषः प्रायो नी
होपपद्यते १४ ईहते भगवानीशो न हि तत्र विषज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदन्ति येनुत १४
तमीहमानं निरहंकृतं बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदितं नॄञ्शिक्षयन्तं निजवर्त्म संस्थितं प्रभुं प्रप
द्यारिपद्यात १६ नन्वीहमानः कर्मभिर्विगृहितः कोशकारइव बध्येतैव न चाह ईहत इति यूतलम
त्रवतेमनाय्येनेनावसीदंति न विषज्जते १५ नदेवलोकानुग्रहाय विश्वस्य स्थित्यादिः करोति श्रीराम
कृष्णाद्यवतारेषु वेदोक्तमार्गाचरितेन शारणा व्रजामीत्याह तमिति निजवर्त्मनरा वर्तारो द्भूपो मार्गस्त
त्र सम्यक् स्थितं अतईहमानं कर्माचरंतं तथापि जीववेलतानपमाह निरहंकृतं निराशिषं मनन्यचोदि
तमिति निरहंकारत्वे हेतुः बुधं निराशिषं हेतुः प्रभुं तथापि कर्मानुष्ठाने हेतुः नॄन्स्वाचारेण शिक्षयंतं तं

ये खिलधर्मभावनं १६

किमर्थं तत्राह अखिलान्धर्मान्भावयति प्रवर्तयति तस्मै १५

वा सं

3

भा.स्कं. समाहितमपिमंतंमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंतेदृष्ट्वासमीपस्थितंवह्निवशमिवमत्वाअसुरायातुधानाश्चतथानिमि
टी. त्तेनजग्धुमभ्यद्रवन् १७ यामैस्तपुत्रैस्त्रिविष्टपंस्वर्गमपालयत् स्वयमिंद्रोवभूवेत्यर्थः १८ तत्रप्रतिम
१ न्वंतरंमन्वादयःषड्विधाभवंति तथापिस्मृतोद्वादशेवक्ष्यति मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ऋ
षयोंशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतेइतितत्रांशेस्वायंभुवोमनुः प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौयामाद

शुकउवाच इतिमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितं दृष्ट्वासुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्
क्षुधा १७ तांस्तथावसितान्वीक्ष्ययज्ञःसर्वगतोहरिः यामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वाशासत्त्रिविष्
टपं १८ स्वारोचिषोद्वितीयस्तुमनुरग्नेःसुतोभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्यचात्मजाः
१९ तत्रेंद्रोरोचनस्त्वासीद्देवाश्चतुषितादयः ऊर्जस्तंभादयःसप्तऋषयोब्रह्मवादिनः २० ऋषे
स्तुवेदशिरसस्तुषितानामपत्न्यभूत् तस्यांजज्ञेततोदेवोविभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशी

योदेवाः मरीचिप्रमुखाःसप्तर्ष तिसहस्राणिमुनयोयेधृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतंतस्यकौमारब्र ह्मचारिणः
यः यज्ञोहरेरवतारइंद्रश्चमनवइति तन्मन्वंतरंषड्विधमेव तच्चतुर्थस्कंधेयोपक्रमेनिरूपितं द्वि
तीयादिषुत्रिषुमन्वंतरेषुमन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषोद्वितीयस्त्वितियावज्जज्ञेदंमोत्तमश्च १९
२० २१ विभोरस्याधारणंचरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २२ ॥ २

3A

२१ २४ सत्यजिन्नंद्रस्य सखा मन्वन्तरमसत्तीयो मनुस्तस्य धानानाम मस्य स्तनुयोमनुरीति २० त्रिशिखई
श्वरंदः स्वन्त्रमनपि विशिष्टपराक्रमानदेवानार देवोवैधृतनयइति २२ हरिरित्याहृतः ग्राहात्याहात् ३०

तृतीय उत्तमोनामप्रियव्रतसुतोमनुः पवनः संजयोयज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतानृप २३ वसिष्ठत
नयासप्तऋषयः प्रमदादयः सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाः इंद्रस्तुसत्यजित २४ धर्मस्यसूनृताया
तुभगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेनइतिख्यातोजातः सत्यव्रतैः सह २५ सोनृतव्रतदुःशीलानसतो
यक्षराक्षसान् भूतद्रुहोभूतगणांश्चावधीत्सत्यजित्सखः २६ चतुर्थउत्तमभ्रातामनुर्नाम्नाचता
मसः पृथुःख्यातिर्नरःकेतुरित्याद्यादशतत्सुतः २७ सत्यकाहरयोवीरादेवास्त्रिशिखईश्वरः
ज्योतिर्धामादयः सप्तऋषयस्तामसेंतरे २८ देवावैधृतयोनामविधृतेस्तनयानृप नष्टाः
कालेनयैर्वेदाविधृताः स्वेनतेजसा २९ तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः हरिरित्याहृतो ह
येनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् ३० राजोवाच बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयं हरिर्यथाग
म जपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत ३१ तत्कथासुमहत्पुण्यंधन्यंस्वस्त्ययनंशुभं यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभग म
ग्रस्तममूमुचत मोचयामास ३१ सर्वाणिकार्याणिहेतुनतत्कथासु प्रीविस्तक वान्गीयतेहरिः ३२
धास यथवानामत्कथासमहत्पुण्यमस्विशेषणानि धन्यमित्यादीनि ३२ श्रीरामायनमः

महत्ते

भा॰ अ॰
टी॰
८

३४ इतिश्रीभागवतेभावार्थेप्रथमः १ तुर्येमन्वंतरेप्रोक्तंगजेंद्रस्यविमोक्षणं द्वितीयादित्रिभिस्तत्रविस्तरे
णोपवर्ण्यते १ द्वितीयेतुगजेंद्रस्यगजीभिःक्रीडतोजले देवाद्ग्राहगृहीतस्यदुःस्थितिर्हदीर्यते २ १ आ
सीद्दशसहस्रवनायोजनायुतेनपर्यक्तुपरितः त्रिकूटसमाख्यावीजमाद शिभिः श्रृंगैर्मुख्यैः २ अन्यैश्च
सूतउवाच परीक्षितैवंसतुवादरायणिः प्रायोपविष्टेनकथासुचोदितः उवाचविप्राःप्रति
नंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्मश्रृण्वतां ३४ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुव
र्णनेप्रथमोध्यायः १ शुकउवाच आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकूटइतिविश्रुतः क्षीरोदेनावृतःश्री
मान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्यक्त्रिभिःश्रृंगैःपयोनिधिं दिशःखंरोचय
न्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मै
र्निर्घोषैर्निर्झराम्भसां ३ सचावनिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः करोतिश्यामलांभूमिंहरि
न्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः
श्रृंगैर्निर्झरांभसानिर्घोषैःककुभैः यत्रसंगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिगर्जंतिहरयःश्लाघि
सर्वतोरूपत्वात्स्तइतिशेषःरौप्यावान्वयः ककुभूतेः श्रृंगैः रत्नैर्धातुभिश्चविचित्रितैः नानाविधाद्रुमलतागु
ल्मायेषुतेः ३ पयसऊर्मिभिःसमंतादवनिज्यमानायांघ्रयोमूलप्रांतायस्यद्रिहिः पलाशावोगः ४ कि

नानाविधैश्चारण्यैः पशुपक्षिसंघैर्वनैः संकुलाभिर्द्रोणीभिरलंकृतश्चासीत् किंच चित्रद्रुमा येषु सरोद्यानेषु
कलकलनसमहराणां विहंगमा यस्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः मणिरत्नवालुकायुतैः
पुलिनैश्च पुनः देवस्त्रीणां मज्जनेन गंधश्चामोदस्तेन मोदमुक्तान्यमूनि अनिलस्तेन च युतश्चासीत् ८ तस्य

नानाधातुभिः प्रत्यन्तसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रुमसरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरो
भिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभाम्बुनिलैर्युतः ८ तस्य द्रोण्यां भ
गवतो वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां ९ सर्वतोऽलंकृतं दिव्यै
र्नित्यपुष्पफलद्रुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः १० चूतैः प्रियालैः पनसै
राम्रैरामातकैरपि क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः ११ मधुकैः सालतालैश्च तमालै
रसनार्जुनैः अरिष्टोदुम्बरप्लक्षैर्वटैः किंशुकचंदनैः १२ पिचुमंदैः कोविदारैः सरलैः सुरदारु
भिः द्राक्षेक्षुरम्भाजम्बूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः १३ बिल्वैः कपित्थैर्जम्बीरैर्वृतं भल्लातकादिभिः

द्रोण्यां वरुणस्योद्यानमासीत् ९ गिरिवनानि सर्वं वर्णयामि — तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंक
ति रेखयति अतो गिरिं सम्प्रवर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति पुनर्गिरिं वर्णयति मंदारैरिति चतुर्भिः मं
दारादिभिर्नित्यन्वयः १० तस्मिन् गिरौ सरश्चास्तीत्याह वर्णयति सुविपुलमित्यादिसार्द्धैः पंचभिः लसत्कांच

5

भा.प्र. टी. ५

कुसुमादीनां श्रिया ऊर्जितं कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निर्घुष्टं १४ चक्राह्वैः सारसैरप्यासीर्णं जलकुक्कु
टानां कुलैः कूजितं १५ मत्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसा युक्तं पयो यस्मिंस्तत् १६
नित्यं ऋतवः फलपुष्पादिसंपत्तिदा येषां तैः अलं शोभितं १८ तत्रैवं सति एकदा तद्गिरिकाननाश्रयो

कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोर्जितं मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः १४ हंस
कारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं १५ मत्स्यक
च्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतं १६ कुंदैः कुरबकाशोकैः
शिरीषैः कुटजेंगुदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १७ मल्लिकाशतपत्रैश्च
माधवीजालकादिभिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः १८ तत्रैकदा तद्गिरिकान
नाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकं कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन्वन
स्पतीन् २० यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः महोरगाश्चापि भया

वारणयूथपः करेणुभिश्चरन् नखादितेन स्वयूथेन वृतः स \ द्रवंति सगौरकृष्णाः शरभाश्चमर्यः
रोवरस्याभ्याशे समीपमगमदिति पंचमेनान्वयः किं कुर्वन् कीचकवेणवेत्रवत् विशालं गुल्मं
लतां सरभं च वनस्पतीन् प्ररुजन् भंजन् २ कथंभूतः यस्य गंधमात्राद्धरयः सिंहा गजेंद्रादयश्च

भ

भयात्स्वयंनिपतितोसे ५॥

5A वृकास्थलस्तत्वङ्गाम्रस्यशाणिनः स्मन्यत्रतनत् दृष्टिपथं स्वल्काचरंति २२ पुनः कीरमः शर्मेणतनः मदच्युत
मदस्रावीमदमंश्चतितयातः २३ २४ निजेनपुष्करेणोद्धृतगातक्लमः सन्निकामपयो २६ हीनपयिः क
वृकावगाहम्मरिषिर्तं शाल्यागोपुच्छमालालाकर्मर्कराश्च स्मन्यत्रत्तङ्गाङ्गीणाः शवाहस्यस्वेत्यभी
तापरत्नुयेरिण २२ मंचमेतमः करिभिः करेणुभिर्वृतोमदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिंगिरिमाणप
रितः प्रकायपन्निषेव्यमाणोनिकुंजेतेमंदापाने २३ सरोनिलंपकजरेणुरूषितं जिघ्रन्नवद्रुमान्मद
विह्वलेक्षणः वृतस्थ्रपृथेननपारिंतेनतत्क्षेणवगाभ्यापामयागमद्भुत २४ विगाह्यतस्मिन्नम
लांबुनिर्मलेदेमारविंदोत्पलरेणुवासितं पपौनिकामंनिजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन्
गतक्लमः २५ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन् यथागृही घृणीकरेणूः
कलभांश्चदुर्मदोनाचष्टकृच्छ्रंकृपणोनमायया २६ तेनतत्रकस्मिन्नृपदैवचोदितोग्राहोवली
यांश्चरणेरुषाग्रहीत् परच्छयैवंव्यसनंगतोगजो यथावलंसोतिवलोविचक्रमे २७ तथात
रेयूथपतिं करेणवोविकृष्यमाणं तरसावलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियोपरेगजाः पार्ष्णिग्रहास्ता
रयितुंनचाशकन् २८ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोवहिर्मिथः समाःसहस्रंव्य
गमन्महीपतेसप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २९ ॥
रेणवः तेकेवलंविचुक्रुशुः २८ २९

गजेन्द्र

6

भा.अ. मनउत्साहशक्तिः बलंशारीरं ओजेन्द्रियं तेषांसकलंबलादि विपर्ययो विपरीतं अधिकंजलौक
टी. सोग्राहस्य ३० संकटंयदात्मात्मानसंकटमापद्यतोदेही ३१ नमामिमिति मूढइवनभवामियतो ग्राहरू
६ पेणकेवलंविधातुः पाशेनावृतः तथापितंपरमेश्वरंपरेषां ब्रह्मादीनामयनमाश्रयंप्रपन्नंतदा ।

ततोगजेन्द्रस्यमनोबलौजसांकालेनदीर्घेणमहानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्यजलेवसीदतो
विपर्ययोभूत्सकलंजलौकसः ३० इत्थंगजेन्द्रः सयदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृ । २
च्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांबुद्धिमथाभ्यपद्यत ३१ नमामिमेज्ञातय
आतुरंगजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्तिमोचितुं ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोप्यहंचतंया
मिपरंपरायणं ३२ यः कश्चनेशोबलिनोन्तकोरगात्प्रचण्डवेगादभिधावतोभृशम् भी
तंप्रपन्नंपरिपातियद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणंतमीमहि ३३ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कन्धे
गजेन्द्रोपाख्यानेद्वितीयोध्यायः २

णंयामि ३२ कोसौपरायणमित्यतआह यः कश्चनेति अन्तकएवोरगस्तस्मात् तंशरणमीमहिव्र
जेम यद्भयादित्यत्रश्रुतिः भीषास्माद्वातः पवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्चमृत्युर्धावतिप
ञ्चमइति ३३ इतिभावार्थेअष्टमस्कन्धेद्वितीयोध्यायः २ ॥ ०

तृतीये तु गजेन्द्रेण स्तुतो हरिरूपेत्य तं समुद्धृत्य रत्ने ग्राहाद्ग्राहं देवलशापतः १ जाप्यं जप्यश्लोकं प्राग्जन्म
नि शिक्षितं इन्द्रद्युम्नमते १ तस्मै नमो नमामि अभिधीमहि अभिध्यायेम केवलस्यादरं रहीतत्वेन कायप्रणतेरशक्य
त्वात स्वरूपतत्त्वानें संभावयितुं विशिनष्टि यत एतच्चिद्रूपादेत देहादि चिदात्मकं चेतनं भवति तदुक्तं ये
न चेतयते विश्वमिति तत्र हेतुः पुरुषाय प्रकृत्यंशकारणत्वेन प्रविशाय ननु प्रकृतिपुरुषौ कारणमिति
प्रसिद्धं तत्राह आदिबीजाय प्रकृतिर्बीजं पुरुषस्तद्द्वाराय प्रविष्टत्वे पि बीजवत्ता रत्नेत्यवारयति परेशायेति

बादरायणिरुवाच एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्म
न्यनुशिक्षितं १ गजेन्द्र उवाच ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबी
जाय परेशायाभिधीमहि २ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयं योस्मात्परस्माच्च परं
तं प्रपद्ये स्वयंभुवं ३ यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद्विभातं क्व च तत्तिरोहितं

परेशत्वमेव विवृणोति तत्राह यावत्समाप्तिः २ यस्मिन्नधिष्ठाने यतो पादानात् येन कर्त्रा यस्त्वयमेवेदं वि
श्वं भवति यस्मात्कार्यात्परस्मात्कारणाच्च परस्तं स्वयंभुवः सिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ३ विश्वदेहत्व
मतः सिद्धं तत्रोक्तं इदानीं विश्वप्रकाशकत्वं स्वप्रकाशकत्वं च वर्णयन्नाश्रयते यः स्वात्मनीति
विभातं अभिव्यक्तं क्वचित्प्रलये तिरोहितं लीनं सत् ॥ ॥ ०

7

भा॰स्कं॰ तदुभयं कार्यकारणं वा साक्षी वीक्षते साक्षित्वे हेतुः अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रकाशः अतः प
टी॰ रात्परः कारणस्य कारणं ब्रह्मादेरपि परः तस्यापि प्रकाशक इत्यर्थः चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ४ तिरोहितमी
८ हितेत्युक्तं तत्प्रपंचपूर्वकं दुर्वेत्यत्वं वस्त्वाशयते कालेनेति द्वाभ्यां पंचत्वमितेषु नाशं प्राप्तेषु गहनं
दुर्वगाहं गंभीरमनन्तं तस्य तमसः आदित्यवर्णं तमसः परस्तादिति श्रुतेः ५ अत एव देवादयो यस्य

मूलो ५ अविद्धदृक्साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः ४ कालेन पंचत्वमितेषु कृत्स्न
शो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनं गभीरं यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ५
न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोऽर्हति गन्तुमीरितुं यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो
दुरत्ययानुक्रमणः स मावतु ६ दिदृक्षवो यस्य पदं सुमंगलं विमुक्तसंगा मुनयः सुसाधवः
सर्वात्म ८ चरन्त्यलोकव्रतमव्रणं वने भूतात्मभूताः सुहृदः स मे गतिः ७ न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा
स्वरूपं न विदुर्जन्तुरर्वाचीनो गन्तुं ज्ञातुं \ न नामरूपे गुणदोष एव वा तथापि लोकाप्ययसंभवाय यः
ईरितुं वक्तुं वा दुरत्ययं दुर्गमम् अनुक्रमणं चरितं कर्म वा यस्य स मामवतु ६ कथं तर्हि तमेव विदित्वातिमृ
त्युमेतीत्यादिश्रुतिनिर्दिष्टा का तज्ज्ञानोपायं कथयन्नाह दिदृक्षव इति अलोकव्रतं ब्रह्मचर्यादि अ
व्रणमच्छिद्रं भूतानामात्मभूताः अतएवात्मरूपाः सन्तः स मे गतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमणत्वं प्रपंचयन्ना

स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ८

[illegible]

7A

तस्मैनमइतिउत्तरेणान्वयः ब्रह्मणेअरूपस्यअनंतशक्तयेउरुरूपाय अनंतआश्चर्याणिकर्माणियस्य
तस्मैपरेशायनमः ९ आत्मदीपायप्रकाशंयनेरस्याविषयायकृतः साक्षिणेप्रकाशकाय परमात्मेन
जीवनियंत्रे अतएवगिरांविदूरायअप्राप्याय चेतसांचित्तवृत्तीनां तथाचश्रुतिः यतोवाचो
निवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासहेति १० एवमपिविपश्चितानिपुणेन नैष्कर्म्येणसंन्यासेनसत्वेनशुद्धेन

तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेनंतशक्तये अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९ नमःआत्म
प्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मेन नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १० सत्वेनप्रतिलभ्या
यनैष्कर्म्येणविपश्चिता नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ नमःशान्तायघोरा
यमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंस

संन्यासयोगेनयतयःस्फुटसत्वाः \ र्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३
तिष्कृतेः प्रतिलभ्यायप्रत्यक्षेणाप्राप्याय निर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूतये ११ गुणधर्मिणेगुण
त्रयानुधर्माविकारिणेज्ञानघनायचेति निर्विशेषत्वेपिप्राधान्येनवेलक्षण्यमुक्तं १२ साक्षिणइति सर्वा
ध्यक्षत्वेपिनिर्विकारित्वमुक्तं आत्मनोक्षेत्रज्ञानांमूलायमूलस्यप्रधानस्यापि प्रकृतयेउद्भवहेतवे न
चेतनःपुरुषायएवंमेवमते तथाचश्रुतिः एवमेवाहमितिहासमिति तत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिश्रु।

ग॰टी॰ ८

भा॰ स्कं॰ टी॰ ८

सर्वेन्द्रियाणां ये गुणा विषयास्तेषां द्रष्ट्रे सर्वे प्रत्ययाः इन्द्रियवृत्तयो हेतवो ज्ञापका यस्य तस्मै तदेवाह असता अहं-
कारादिरूपेण छाययाऽऽभासेन स्वरूपया उक्ताय प्रतिबिम्बेन बिम्बमिव सूचिताय न चैतेन सद्रूपो विषयो भासते
भोऽस्यास्तस्मै नतु केवलं तथैव यथा जलस्याभासः इत्यादिषु पादतोनेर अस्तत्वास्तेच्छाया याथात्म्येनोक्ताय
युक्ताय तद्रूपिणे ज्ञानायेत्यर्थः १३ अखिलकारणाय सर्वकारकरूपाय अतएव स्वयं निष्कारणाय।
कारणत्वेऽपि मृदादिवद्विकाराभावादद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वे प्रमाणमाह सर्वे आगमाः प

सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः १४
नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्ण- र्त्तिविनाशनाय
वाय नमोऽपवर्गाय परायणाय १५ गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभवि-
स्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि १६

चरात्रादयः आम्नायाश्च वेदास्तेषां महार्णवाय स्रोतसामिव पर्यवसानस्थानाय मोक्षाय मोक्षरू-
पाय अतः परायणाय उत्तमानामाश्रयाय १५ गुणा एवारणयस्तैश्छन्नश्चिदूष्मा यस्य तस्मै तेषां
गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं न बहिर्वृत्तिकं मानसं यस्य सोऽकामयत बहु स्यामित्यादिश्रुतेः नैष्कर्म्यमात्म- ८
तत्त्वस्य भावेन भावनया विवर्जिता आगमा विधिनिषेधलक्षणा येषां तेषु स्वयंप्रकाशो यस्तस्मै १६

इति

मारकमहिय स्वासौप्रपन्नः यमुक्तस्य पाशोग्रविधानस्य विशेषेण मोक्षणं येन तन्नयोगप्रकाशमार मुक्त
यमोचनेदेनभूरिकरुणाय स्म अतनमत्रार्थेऽलमायाः नलमाय स्वांशेनानतर्यामिरूपेण सर्वेषामनुभूतो
मनसिप्रतीतानामप्यानायाप्रत्यक्टक्कनेसिमे नयाचभातिः यस्मात्मनिलिप्तस्यात्मानमनसोप्रमयनीति
भगवतेसर्वेषांतनुभृतांनियमनेसमर्थायतेषांमनसिस्थितत्वेपिदूरदृहतेः परिच्छिन्नाय ९ अनःस्यत्वा

मारकप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्तायभूरिकरुणाय नमोऽलयाय स्वांशेनसर्वतनु
भृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते ९ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषुसक्तैर्दुः॥
प्रापणायगुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदयेपरिभावितायज्ञानात्मनेभगवतेनम
ईश्वराय ९ यंधर्मकामार्थविमुक्तिकामाभजंतइष्टांगतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषोरात्यपिदे
पिदेहादिष्वासक्तैर्दुःप्रापणायप्राप्तुमशक्याय तद्धेतुः हमव्ययंकरोतुमेऽदभ्रदयोविमोक्षणं ५८
गुणसंगेनविवर्जिताय अतएवमुक्तात्मभिर्देहादिष्वनासक्तैश्चिंतितायएतेः परिभावितेरूपमाह ज्ञा
नात्मनइत्यादि ९ इष्टांगतिंकामिनंयधर्मादिफलमाप्नुवंत्येवनतावदेव किंत्वयस्मैरकामिताअन्या
अप्याशिषोगतिदेहमव्ययंगतिएवंयः अदभ्रदयोनल्पकरुणः समेममविमोक्षणमेवकेवलंकरोतु

नारसिंहकवचटी ५६

१

भा.स्कं. टी. ८

एतावदर्थं भक्तिस्वभावान्भिन्नत्वेन वाञ्छति यस्मात्त्वेकांतभक्ता न किंचिदर्थं वाञ्छंति तं परमेश्वरमीडेत्यौमी
त्तरेणान्वयः तेषां निःकामत्वे हेतुः ये वै भगवतः सर्वज्ञत्वात् सुहृत्त्वात् प्रपन्नाः सेवितवंतः २० अत्यद्भुता।
सुमंगलत्वप्रदर्शनार्थं त्वमतरत्वादिविशेषणानि २१ परिपूर्णत्वप्रदर्शयन्नाह यस्य फल्गुवाचस्वा।
ल्पैव कलया अंशेन कृताः सर्जयत्वादिति तृतीयेनान्वयः २२ कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतो यथा।

एकांतिनो यस्य न कंचनार्थं वांछंति ये वै भगवत्प्रपन्नाः अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत
आनंदसमुद्रमग्नाः २० तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमध्यात्मिकयोगगम्यं अतींद्रियं
सूक्ष्ममतीवदूरमनंतमाद्यं परिपूर्णमीडे २१ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नाम
रूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः २२ यथार्चिषोग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यांति संयांत्यस
कृत्स्वरोचिषः तथायतोयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः २३ स वै न देवासुर
मर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंडो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेषः ॥ २४

चिषोग्नेरिति प्रवाहे दृष्टांतः सवितुर्गभस्तयो रश्मयो नित्यं निर्यांत्युद्भवंति संयांति संलीयंते गुणप्रवाहमेवाह
बुद्धिर्मनः खानि करणानि शरीरसर्गाः कार्यं देहप्रवाहस्य यतः सर्वं भवति सः २३ अतएव देवादीनाम
न्यतमोपि न भवति न जंतुः लिंगत्रयशून्यः प्राणिमात्रमपि न किंतु सर्वस्य निषेधे यवधित्वेन शिष्यते

इति निषेधशेषः मायया पोषालकम्प्र जयतान् महिमोत्त
णाविर्भवतु २५

८

9A

नवग्राहाच्छरीरस्यमोक्षणेनाहंजीवितुमिच्छामि तत्रहेतुः अमुयांतर्वहिश्चाविवेकव्याप्तयागजजात्या
किंप्रयोजनं आत्मलोकस्यात्मप्रकाशस्ययदावरणमज्ञानंतस्यैवमोक्षमिच्छामियस्यमोक्षस्यकाले
नवाशोनास्ति यद्वादेहस्यवंधोदेहनाशेनस्यादेव किंतन्मोक्षमर्थेनेन आत्मलोकावरणस्यतुका
लेनविप्लवोनास्ति तस्यैकनिवर्त्यत्वात अतस्तस्यैवमोक्षमिच्छामीत्यर्थः २५ सोहंमुमुक्षुर्विश्व
रूपमविश्वंविश्वव्यतिरिक्तंच विश्ववेदोधनमुपकरणंयस्यतं विश्वात्मानंचकेवलंप्रणतोस्मिनतु

जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्वहिश्चावृतयेभयोन्या इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्या
त्मलोकावरणस्यमोक्षं २५ सोहंविश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदसं विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणा
तोस्मिपरंपदं २६ योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतो वा गुणाय
स्म्यहं २७ नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालायदुरंतशक्तये
नेजानाति २६ योगंविनाउक्तोनत्वाहित्याह योगेनभगवद् कदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २८ २८
भृत्यांरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांतेयंप्रपश्यंति २७ तर्हिसर्वैर्पियोगमेवकिंनाश्रितास्तत्राह नम
इतिद्वाभ्यां असह्योवेगोभागादित्लक्षणोयस्य तथाभूतंशक्तित्रयंयस्यतस्मै वहिश्चाखिलधियामवेनि
षातांगुणायसत्वादिरूपेणप्रतीयमानाय अतःकदिंद्रियाणांकुत्सितानांइंद्रियाणांविषयासक्तानांतेषामनवाप्य

10

भा.स्कं. टी. ३

पा

यच्छक्त्याय समायया अहंधीया तेनाहतं तेन ग्राहकृतेनाग्रं येज्ञनो न वेद दुरत्ययं माहात्म्यं यस्य तं शरणं प्राप्तोस्मि २९ उप
वर्णितनिर्विशेषपूर्तिभेदं विना परं तत्वं येन तं विविधाश्च ते लिंगभिदा मूर्तिभेदास्तेषु स्वाभिमानो येषां
अतएव यदा नोपजग्मुस्तत्र तदाखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्तिः ३० दिविजैर्देवैः सह छंदोमयेनेति

नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधियाहतं तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवंतमितोस्म्यहं २९ श्रुक उवा
च एवं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाभिमानाः नैते यदोपससृपुर्नि
खिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ३० तं तद्वदार्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं
निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः छंदोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोभ्यगमदाशु यतो गजें
द्रः ३१ सोंतःसरस्युरुबलेन गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं उत्क्षिप्य सांबु
जकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो भगवन्नमस्ते ३२ तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसाव
तीर्य सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेंद्रं संपश्यतां हरिरमूमु
चदुच्छ्रियाणां ३३ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे गजेंद्रमोक्षणो नाम तृतीयोध्यायः ३ ॥

पीड्यायोत ३१ विहंगे उपात्तं उद्यतं चक्रं येन ३२ गरुडोपि मंदगतिरिति ततः सहसावतीर्य अरिणा
चक्रेण विपाटितमुखस्य उच्छ्रियाणां देवानां ३३ इति श्रीभावार्थे अष्टमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३

१०

10A चनैर्यैलुतनयोग्राहः प्राप्यगंधर्वतां पुनः गजेन्द्रः पार्षदैरकृष्णाद्वारीर्निन्ये निजं पदं ११ हूहूसंज्ञो गंधर्वसत्त
मः प्रेम्णैदेवलशापेन ग्राहो जातः सवैन तः स्तोमुक्तः सउत्तमश्लोकमगायत इत्यन्वयः एवमितिहासो
तमेकथा परमित्तोभिः कोउत्तमो स्नानस्थविष्टदेवलपादप्रग्रहात् विचकर्ष सचप्रकुपितो ग्राहोभवति
शुकउवाच तदा देवर्षिगंधर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्मतद्धरेः
१ नेदुर्दुंदुभयो दिव्या गंधर्वा ननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं २ योसौ ग्रा
हः सवैसद्यः परमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः ३ प्रणम्य शिरसाधी
शमुत्तमश्लोकमव्ययं अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथं ४ सोनुकंपित ईशेन प
रिक्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ५ गजेंद्रो भगवत्स्पर्शाद्विमु
क्तोज्ञानबंधनात् प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः ६ सवैपूर्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडस ८
त्तमः इंद्रद्युम्न इतिख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ७ सएकदाराधनकाल आत्मवान् गृहीतमौ श्री
शशाप तेनचुपमाहितः \ नव्रतईश्वरं हरिं जटाधरस्तापसआप्लुतोच्युतं समर्चयामास कुलाचला
मनुवाच एवमेवगजेंद्र गृहीष्यन तस्य गजेंद्रं मुद्धरन् हरिस्त्वामपि मोचयिष्यतीति कथंभूतं यशः
लोधामयाश्रयं यतः कीर्तन्या कीर्तनीयाः गुणाः सत्कथाश्चयस्यतं ४ स्वंगंधर्वलोकं ५ ७ कुला

स८

भा॰ स्कं॰ तंसीरं समुपासीनं वीक्ष्य ९ शापमेवाह अस्माकुविन्मारि अकृतार्थ्यविविहिताद्युद्धिंयस्य गजोपमस्त्वमतिस्त
टी॰ ब्धेवाय यतः सगजस्त्वमभवान्निनिषोध १० दिष्टं दैवप्राप्तिं तमुपधारय न्वालोचयन् ११ कौञ्जरीं योनिमा
११ पन्नः स्वयातन्नमहाराजशासनिः समागमच्छिष्यगोणैः परिश्रितः तं वीक्ष्य तं सीं अकृतार्हणादि
केन्द्रं समुपासीनमृषिसत्तुकोपह ९ तस्मादिदं शापमदात् स्मायुरयं तु वात्मा कृतबुद्धिरेष यं घ
अ॰कः विप्रावमन्ता विमुतां तमिमं नयप्रयागच्छमतिः स एव १० शुक उवाच एवं शप्त्वा गतो गस्त्योभग
वान्सपसानुगः इन्द्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ११ आपन्नः कौञ्जरीं योनिमात्मस्मृति
विनाशिनी हर्यर्चेनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः १२ एवं विमोक्ष्य गजयूथपमम्बुजनाभस्त
नापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः गन्धर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभवनं गरुडा
सनो गात् १३ एवं महाराज न वैरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं क
लिकल्मषापहं दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वतां १४ यथानुकीर्तयन्त्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजा ५
तयः शुचयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशान्तये
पत्वः तदिदं प्रातस्थाय स्मृतिर्जीवानावर वाह हरे
सर्वं न स्यानुभावेनेति ११ यत्पद्रुतेस्वभावेन सगात् १३ एतद्गजराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्त्व
वैरितः कृष्यभूतनतवाह स्वर्ग्यमिति स्वप्नेनाशयतीतिनन्या १४ यतः श्रेयस्कामाः यथावदनुकी ११

117 ग्वेनेनश्रेयोभवतीति कुतोस्तांनेस्मात्ताद्भगवद्वचनादेवेत्याह इदमाहेत्यादियावत्समाप्ति १६ प्रसंगा
दस्यापिस्मरणफलमुच्यते सर्वेषांद्वितीयातानांस्मरतीत्यष्टमेनान्वयः २० ग्रव्यक्तमायायाग्रवाय
इदमाहहरिःप्रीतोगजेंद्रंकुरुसत्तमः शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूतमयोहरिः १६ श्रीभगवानु
वाच येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकाननं वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानिसुरपादपान् १७
शृंगाणीमानिधिष्ण्यानिब्रह्मणोमेशिवस्यच क्षीरोदंमेप्रियंधामश्वेतद्वीपंचभास्वरं १८ श्री
वत्संकौस्तुभंमालांगदांकौमोदकींमम सुदर्शनंपांचजन्यंसुपर्णंपतगेश्वरं १९ शेषंचम
त्कलांसूक्ष्मांश्रियंदेवींमदाश्रियां ब्रह्माणंनारदमृषिंभवंप्रह्लादमेवच २० मत्स्यकूर्मवरा
हाद्यैरवतारैःकृतानिमे कर्माण्यनंतपुण्यानिसूर्यंसोमंहुताशनं २१ प्रणवंसत्यमव्यक्तंगो
विप्रान्धर्ममव्ययं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीःसोमकश्यपयोरपि २२ गंगांसरस्वतींनंदांकालिंदीं
सितवारणं ध्रुवंब्रह्मऋषीन्सप्तपुण्यश्लोकांश्चमानवान् २३ उत्थायापररात्रांतेप्रयताःसुस
माहिताः स्मरंतिममरूपाणिमुच्यंतेह्यंहसोखिलात् २४ येमांस्तुवंत्यनेनांगप्रतिबुध्यनिशा
धर्मंभक्तिलक्षणांसोमकश्यपयोःपत्नीर्दा त्यये तेषांप्राणात्ययेचाहंददामिविमलांमतिं २५
तायणी २२ सितवारणमैरावतं २३ सुसमाहिताः एकाग्रचित्ताः ममरूपाणिमद्विभूतीः २४ २५

भा॰स्कं॰ टी॰ २२

ततजोतंमयोवकवं प्रद्ध्मायवादयित्वा १९ इतिश्रीभागवते चतुर्थोध्यायः ४ अमृतनाख्यानमष्टा।
मिष्टायोपेतनुवाप्येते स्वमन्वपतलपालेनयत्रयोषाधियितविभो १ पंचमेपंचमेवाथषष्ठेचाकथयमेत्र
शुकउवाच इत्यादिश्रयहृषीकेशः प्रद्ध्मांजलजोत्तम इंष्टयत्विद्युयानीकमाकरोद्दवगाधि
ये १९ इत्यष्टमेचतुर्थोध्यायः ४ शुकउ॰ राजन्नुदितमेतत्तेहरेः कर्माघनाशनं गजेंद्रमो
क्षणंपुण्यंरैवतंत्वंतरंशृणु १ पंचमोरैवतोनाममनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य
सुता अर्जुनपूर्वकः २ विभुरिंद्रःसुरगणाराजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमावेदशिराऊर्ध्वबा
ह्वादयोद्विजाः ३ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभग
वान्स्वयं ४ वैकुंठःकल्पितोयेनलोकोलोकनमस्कृतः रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियका
म्यया ५ तस्यानुभावःकथितोगुणाश्चपरमोदयः भौमान्रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गु
णान् ६ षष्ठश्चचक्षुषःपुत्रश्चाक्षुषोनामवैमनुः पूरुःपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः
इंद्रोमंत्रद्रुमस्तत्रदेवाआप्यादयोगणाः मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः तत्रापिदेवस्सं
विप्रवापाच्युतिः षीकेर्दैवैःसहदैत्यैस्स्तुतिः १ संभूत्यांवैराजस्याभवत्सुतः अजितोनामभगा।
तामसस्थमनयोंऽमतुलसुमोरसोभ्राता २ तस्यैवकेंठमंतस्यहरेरनुभावः सनकादिशापेनदैत्यतांप्राप्ता।

128 १० ११ यतो देवैः श्रेतुरगात्मना कूर्मरूपेण मन्दराचलं समधिष्ठितास्येयन्तु लक्ष्म्युद्धारायापि स्मृतिं चितं यतः शृणुमि
किं वान्यदिति १३ १४ नोत्तिष्ठेरन् पुनर्जीवंति स्मेत्यर्थः १५ दुर्वासा हि कदाचिन्मार्गे गच्छन्तमिंद्रं दृष्ट्वा
स्वकंठस्थां मालां तस्मै दत्तवान् तेन च श्रीमदेन तां नागस्यैरावतस्य कुंभयोस्तिमासचचाञ्जेम्मतः पद्भ्यां तामृ।
पपोथेयेन निर्मथ्य सुरागांसमाधितसुधा भ्रममाणोंभसि धृतः कूर्मरूपेण मंदरः १० राजो।
वाच यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः यदर्थं वा यतश्चाद्रिं दधारांबुचरात्मना ११
यथामृतं सुरैः प्राप्तं किमन्यदभवत्ततः एतद्भगवतः कर्मवदस्व परमाद्भुतं १२ त्वयासंक।
थ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पतेः नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं १३ सूत उवाच सं २
पृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे १४ शुक उवाच
यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बाध्यमानाः शितायुधैः गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन्स्म भूयशः १५ यदा
दुर्वाससः शापेन सेंद्रा लोकास्त्रयो नृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः १६ निशा
म्यैतत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिश्चयं १७ ततो ब्रह्मसभां
लोचूर्णीचकार ततः कुपितो दुर्वाससः ते जग्मुर्मेरोर्मूर्ध्नि सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः प
शशाप त्रिभिर्लोकैः सह निःश्रीको भवेति तदेतदाह यदा दुर्वाससः शापेनेति इज्यादयः यागादयः १६

भा॰पु॰ टी॰ १३ ऽमृतानवयेयोदेवैर्वेलंतत्प्रेणेनबलपुष्णाति स्विकारान्विलोक्यलब्धः १९ हरिंमारांगतः संतोयथाधर्मंवेप्रा
प्यामहेति हर्षेणोत्फुल्लविकसितेनवदनेनयस्य २० मनुष्यादयोजगत्पुत्रंतोद्भिन्नस्वेदजाः यस्यावतारा
ः पुरुषःतस्यासोब्रह्मानस्यकलामरीच्यादयस्ताभिर्विसर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वारात्तनिताः २१ नतु

नंविलोक्यंदेवाद्यारोविः सत्वान्विगतप्रभाव लोकानेमातमायानमृगानययायाविभुः १९ स
मादितेनमनसासमरेनुरूपंपरं उवाचोत्फुल्लवदनो देवानूसभगवान्परः २० सुरदमवायूय
मयोस्पुरादयोमनुष्यतिर्यगुमघर्ममेजातयः यस्यावतारांशकलाविसर्जिता: व्रजामसर्वेश
रणंतमव्ययं २१ नयस्यवध्योनचरक्षणीयो नोपेक्षणीयादरणीयपक्षः अथापिसर्ग।
स्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले २२ अयंचतस्यस्थितिपालनक्षणः सत्वंजुषा।
व णस्यभवायदेहिनां तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुं स्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः २३ श्रीशुकउ॰
वाच इत्याभाष्यसुरान्वेधाः सहदेवैररिंदम अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपरं २४

नर्हिसर्वैर्देवैस्सोसमःस्यात् किंतच्छरणागमनेणसत्वंयद्यप्येवंतथाप्यायासमयत्तपालनेभवतीत्याश स्कंधेऽष्टम ५
येनाह नयस्येति द्वाभ्यां २२ स्थितिपालनस्यक्षणः कालः अतः सुरप्रियः सन्स्वीयानांनः शंसुखंव १२
करिष्यति २३ यद्वतीराब्धौदेवैःसमस्तदेवनमसः परंस्थाने यद्वा लोकालोकात्परंतोयनमसस्ततः

देवीभिः लोकेश्वरैरमिवैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् २५ देवदेवं त्वां नमामहे देवदेवं त्वं न मामेति वा
वरत्वेदेवत्वःमन्य कुतःअविक्रियं ननुकुतःअनंतमाद्यं चअनादिं आद्यंनवनीतोदिदृष्टादिविक्रियाभवति
किंच गुहाशयंसर्वांतरं कुतःनिष्कलंनिरुपाधि ननुकुतः मनोग्रगतं मनसोपिजीविष्टु मनःप्राप्यस्या।
नंततःप्रागेवविद्यमानत्वात् तथाचश्रुतिः अनेजदेकंमनसोजवीयो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्शत् तद्धा
वतोन्यानत्येतितिष्ठदिति वचसामनिरुक्तं अविषयत्वात् यद्वाचानभ्युदितंयेनवागभ्युद्यत इतिश्रुतेः म

नवारदक्षस्वरूपायश्रुतपूर्वायवैविभो स्तुतिमकुर्वन्देवीभिर्गीर्भिः स्ववदितेन्द्रियः २५ ब्रह्मोवाच
अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यं गुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यं मनोग्रयानंवचसानिरुक्तं नमामहे दे
ववरेण्यं २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमव्रणं छायातपौ यत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजामहे

नोवचसोगोचरत्वादप्रतर्क्यं यद्वेद्यवासमवेर्वैषांदेवम
शवः २६ किंचप्राणादीनांविपश्चितंज्ञातारं आत्मानं अहंकारो देहो वा ननुतद्व्यतिरिक्तं तेयमस्मीत्या
द्द प्रत्यर्थोविषयःइन्द्रियाणितद्वारकाणितदुभयरूपेणाभासमानइतिचेत्तदात् तथाप्यनिद्रं स्वप्नदृष्टवद्दृष्टा
नरहितं कुतःअव्रणं अदेहं अतएवअहंत्वरहितं खमिवव्यापिनंच सर्वत्रदेहतः यत्रयस्मिन्नगृध्रपक्षौजी
वपरतपादितौ छायातपौ अविद्यातत्कार्यो अविद्याचनास्तितं त्रियुगं त्रिगुणैः आविर्भवंतं भागगांव्रजा

भा॰श्वे॰ टी॰ २५

नेदं वस्तु विक्रियत्वादिभिः सर्वेतत्त्वादिभिश्च समत्वात्त्वं वैराग्यं त्वचोक्तं संसारचक्रापरत्वेपि नेदं वदर्शयन्नाह
अजस्य जीवस्य चक्रं चक्रवदावर्तमानं देहादि अजयामायया प्रेर्यमाणं यतस्यः अत्रोपस्थापयदृष्टान्तमा
हः तमस्तं समन्यप्रपद्ये कुत्यभूते चक्रे मनो नाभ्यं मनः प्रधानं दशेन्द्रियाणि च प्राणाश्च त्वं पंचदश
अरा यस्य प्राणश्रोत्रेति त्रयो गुणाः नाभिरिव मध्ये यस्य विशुद्धिवचनं अष्टौ प्रकृतयो नेमरूपा च
रणानियस्य २६ सर्वजीवनियंतृत्वादिना च विशिष्टत्वमाह यदिति यदत्र संपर्णो जीवसमीपेन त्रि

अजस्य चक्रे त्वनेयर्य्यमाणं मनोपयं पंचदशारमाद्य त्रिनाभिविशुद्धत्वमष्टनेमियदत्तमाद्
समस्तं प्रपद्ये २८ एषैकवर्णो नमसः परस्तल्लोकमव्यक्तमनंतपारं ईश्वरांश्चकारोपस्तुपा
णिनेतनमुपासेत योगास्येन धीराः २९ ॥

५

[illegible]

यत्स्वेन अश्वांश्च कारणाश्चेत्स हासुपर्णोमन्नुनास्योयासमानेन वृत्तेपरीषस्वजानेरतिश्रुतेः यदन्नाभ
करत्वात्ययाकदुस्योपरीयदुपविशदुरस्यर्थः तदिदं देहस्य त्वाङ्कुरत्वणादिक्रिया वेशाजीव सामान्यात्तया
द एकवर्णतावैकस्वरूपत्वमसः प्रकृतेः परं अलोकमरूपं अव्यक्तनिर्विकल्पं अनंतमपारं कालतो
देशत्वस्त्वापरिच्छिन्नं तद्रूपैव प्रयद्युतस्वरूपत्वात् नजीवसाम्यं तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नन्न
यो अभिचाकशीतिविरोधश्रवणादित्यर्थः अतएवयंधीराः योगेन रथेन समाधिसाधनेनोपासनेमजेतेन

१४A

मायानियंतृत्वेनातिजीवसाम्यपरिहारत्वविशिष्टत्वमाह यस्यमायाकश्चिदपिनातितर्त्तिनातिक्रामति क
यं भूतोऽजेनायथामसृष्टिगुणैमात्मास्वरूपनन्तवेद नि[?]र्जितमात्मनात्मा कि मोयानतद्गुणाश्रयेनते १९ अर्थे
नवेदइतिपठुक्तत्तन्मयंपचयपत्वार इमेवयंदेवाः स्पष्टयस्यपस्यप्रियपातन्नामसत्वे नैवसृष्टाम्यपिवहि
ष्वातनस्वसत्ताप्रकाशाभ्यामाविः प्रकरमपिसत्सांगातिनिरूपाधिस्वरूपनविद्मः इतरश्रेयानाः रज

नयस्यकश्चातितितर्त्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थं तंनिर्जितात्मात्मगुणंपरेशंननाम
भूतेषुसमंचरंतं २० इमेवयंयत्प्रिययैवतन्वासत्वेनसृष्टावहिरंतराविः गतिंनसूक्ष्मामृषय
श्चविद्महेकुतोऽसुराद्याइतरप्रधानाः २१ पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः
सवैमहापूरुषआत्मतंत्रः प्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः २२ अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसिध्यंति
जीवंत्युतवर्द्धमानाः लोकास्त्रयोयाखिललोकपालाः प्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः २३

स्वसोमयाः कुतोविदुः तेननमामेतिपूर्वेणैवान्वयः २१ इदानींवैराजरूपेणास्तुवन्त्यार्थयंते पादौमही
निष्ठादसामि: यत्रसर्वाजरायुजादिभूतसर्गः साम्महीयस्यपादौसनः प्रसीदतु आत्मतंत्रः पादादिसत्व
४° पितत्वात्तत्रः कृतः ब्रह्मपत्युतस्वरूपः तत्कृतः महतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः २२ उदारवीर्यशक्तिर्यस्य त
स्यापस्यरेतः स्रः प्रसीदतु उदारवीर्यत्तामाह येनाभमालोकास्त्रयः सिध्यंतिजायंते २३ ॥

15

मा॰ स्तु॰ यः सोमो देवानां मध्यः अमृतमपयबलमायुश्च नागानां वृक्षाणां प्रकर्षेण जनयतीति वर्द्धयतीति प्रजननः तेय

टी॰ स्य मनः सममावनतिप्रसीदतु २४ अग्निर्यस्य सुविज्ञानः कथंभूतः जातवेदाः अथनेयस्मात् क्रियाकाण्डतन्त्रा

१५ निपाद्य कर्मनि निमित्तजन्मायस्य अतः सम्यग् देउ दरमथ्ये स्वधानं नपाकाद्दी नेवान्नादीन् शसिद्धमस्मद्दीपि

वाइ वहूपेण उदकान्येवान्नपचन्वयि: २५ पञ्चतयाणि यस्य चक्षुषामीत कथंभूतः देवयानेऽग्न्यादिरादि

सोमं मनो यस्य समामंवनति दिव्यो कमंो वेवलमेथयत्वायुः ईशोनगातनां प्रजननः प्रजानां प्रसीदतां

नः समहाविभूतिः २६ अग्निर्मुखे यस्यतु जातवेदाज्जातः क्रियाकाण्डनिमित्तजन्मा अतः सम्यग्

द्वेतुपचन स्वधानं न्नमीदतां नः समहाविभूतिः २५ यच्चक्षुराशीन्नयणि दैवयाने त्रयीमयो ब्रह्म

णएषधिष्ण्यं द्वारं च मृत्योरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः समहाविभूतिः २६ प्राणादभूद्यस्य चरा

चराणां प्राणः सहोवलमोजश्च वायुः अन्वास सम्राजमिवानुगावयं प्रसीदतां नः समहावि

मार्गो देवता त्रयीमयः सेषा त्रय्यै वविद्या तपतीति स्कन्धे: ब्रह्मणोधिष्ण्यं स्थानं नाम्ना स्थानं यपषोनादित्यो

हिरण्मयः पुरुष इति स्कन्धे: मुक्तेर्द्वारं देवयानत्वात् अमृतं च पुण्यलोकत्वात् मृत्युश्च कालात्मकत्वात्.

२६ एवं भूतमतरणीयस्य चक्षुः सः कथंभूतो वायुः चराचराणाम् सहस्त्रादित्यर्यमवान्प्राणः यस्माण्व यत्तुष्या

षुधिष्ठानावोदेवाः सम्राजम्भूताइवग्रन्वास्य अनुस्यूतास्थिताः एवं भूतो वायुर्यस्य प्राणादभूत सः २७ १५

158

स्वाचित्देहगतन्सिद्धिर्गणिप्राणाः पंचवृत्तिः इंद्रियाणि च स्वात्मा मनश्च अपसर्वोनागकूर्मादयः शरीरं च तेषां केन
आश्रयभूतं त्वंयस्य पुरुषस्य नाभ्याः प्रजातेमः ३२ यस्य वलात्मदेहेनोजनतेजो हंसांसिपस्य त्वेभ्यः कः प्रजापा
तिः ३४ इतरे स्वर्धर्मः ४० विरेवेस्यः ओजः नैपुण्यतस्य वृत्तिर्विशेषैः अत्रिजाविन्यर्थः अवेदमूर्द्धो अवे
क्षेत्रादिर्गोयस्य हृदस्थ वोनिप्रजत्तिवेदं त्वं पुरुषस्य नाभ्याः प्राणेंद्रियात्मा स्वशरीरकेन प्रसीद
तेनानः समस्तविभूति ३८ दलात्मदेहो स्थिदत्ताः प्रसादात्मन्यागिरिधतोषिधाणाद्विरिच्यः त्वेभ्य
श्चेक्षुत्वक्षयोमेद्गतः कः प्रसीद तेनानः समस्तविभूतिः ३९ श्रीवत्समः पितरत्वाश्रयपाशनयमेः
स्तवादितनरः पृष्ठतोभूत यद्येयस्यश्रीसोप्यरसाविहारात्मसीदतो ० ४० विशेषसर्वदेवस्तवयस्य
सुगासन्यस्यासीद्दुनयोर्वृंतच उर्वोर्विराजोग्निरवेदमूर्द्धोप्रसीदतो ० ४१ सोमायराज्ञीतिरूपंयं
भूषुतिर्वलः पराच्यः सार्वेनकामः स्वेवोर्यमः पत्मभवस्तुकालप्रसीदतेनानः समस्तविभूतिः ४२
इत्यवयः कर्मगुणाविशेषपयोगमायाविहितवदंति यदुर्विभाव्यमतयापिवाय प्रसीदतेनानः स
दः वेदव्यतितिका स्वस्वयोवृत्तिः तदृत्तिमान्स्मूर्द्धस्यपाठांतरे स्वगामं ४३ उपरिउनरोशात नस्तनासिका।
नोधुतिः कांतिः पराव्यः पद्मनोर्दितः कामः स्पर्शोनाभूत ४४ इत्यभ्मनानिवयः कालः विशेषलो।
लिकप्रपंचनयस्मात उर्विभाव्य कुतः प्रतयापवायं विद्वद्भिरपोह्यमानेपाठांतरे प्रतुधानामायेत्य।

महद्विभूति ४२

प्रदः समस्तविभूतिः ४१ प्रदः समस्तविभूतिः

वयोधियातिस्वितापः ४४ ॥ ४८

२८

भा॰स्कं॰ टी॰ १८

तदेवं स्वप्रयत्नं चमुपवर्ण्य निःश्रेयसं चमुपवर्णयन्प्रणमति नमोऽस्त्विति स्तुतिभिर्दर्शनादिभिः नमस्यानत्वाद्यः
तत्स्तुतिः लीलया स्वतस्तेन सस्मितेन मुखाम्बुजेनादि दृक्षूणां नो सत्त्वेनादि करणगोचरं यथा भवत्येव
चाभावदर्शनाय ४४ भक्तेच्छानुवर्तित्वं च नव बहुयोऽदृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नोऽदुर्विषहमशक्यं क।
मि तद्भगवान्स्वयमेव करोति हि ४५ ननु वरिष्ठमुख्यानामपि वल्लङ्क्यानामस्माकं त्वय्यर्पितानि सर्वेश।
नमोऽस्त्वनन्तायोपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्नस।
ज्जमानाय नभस्वदूतये ४४ सत्वेनो दर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरं प्रपन्नानां दिदृक्षूणां स ॥
स्मितेन मुखाम्बुजे ४५ तैस्तैः स्वेच्छाभृतै रूपैः काले काले स्वयं विभो कर्म दुर्विषहं यन्नो भग। ४७
वांस्तत्करोति हि ४६ क्लेशभूर्य्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि वा देहिनां विषयार्त्तानां न तथैव।
वार्पितं त्वयि ४७ नावमः कर्मकल्पोऽपि विफलायेश्वरार्पितः कल्पते पुरुषस्यैव स ह्यात्मा द। ४८
यितो हितः ४८ यथा हि स्कन्धशाखानां तरोर्मूलावसेचनं एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च ४९
णानि विपरीतफलानि भवन्तीत्याह क्लेशो भूरि येषु अल्पसारं फलं येषु यद्वा विफलान्येव
सकामानां कर्माणि त्वयार्पितं त्वेवं तथा ४७ तदेव फलमुपपादयति अवमः अल्पोऽपि कर्मकल्पः
कर्माभासोऽपि ईश्वरार्पितश्चेद्विफलाय अप्रमाणाय न कल्पते हि यस्मात्स एव ईश्वरः पुरुषस्यात्मा अतएव।
दयितो हितश्च न ह्यात्मनि दयिते हिते चार्पितं निःफलं स्यात् ४८ अनन्तफलत्वमाह यथा हि मूलसेच

१८

16A

एवं सत्यपि त्वदर्पितकर्मणामल्पकत्वा नामस्माकं पवित्रमित्तमिति तमिदं दुःखमिति त्वमेव वेत्सीत्याशये।
नाह नमस्तेति दुर्वितर्क्यात्मकर्माणि स्वभावचेष्टितानि यस्य तस्मै ५० इति भावार्थेऽष्टमे पंचमः ५
षष्ठे पुनः स्तुतिर्विस्तरो नाविर्भूतेः सुरैः कृता संमंत्र्य चासुरैः साकममृतार्थं महोद्यमः १ सहस्रार्को-
णामुदये द्युतिरिव द्युतिर्यस्य महस्तेन जमष्टशतिरस्ता नीता ग्लानि चक्षूंषि येषां २ तासाविर्भूतानेत्र

नमस्तुभ्यमनंताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणाय गुणेशाय सत्वस्थाय च सांप्रतं ५० इति श्री
भागवते अष्टमस्कंधे पंचमोध्यायः ५ शुक उवाच एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान् हरिरीश्वरः
तेषामाविरभूद्राजन् सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः नापश्यं
खंदिशः क्षोणीमात्मानं च कुतो विभुं २ विरिंचो भगवान् दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुं स्वच्छां
मरकतश्यामां कंजगर्भारुणेक्षणां ३ तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वां-
गीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं ४ महामणिकिरीटेन केयूराभ्यां च भूषितां कर्णाभरणनिर्भातकपोल।

विरिंचो दृष्ट्वा चेति च मेनान्वयः कंजगर्भवदरुणे ईक्षणे यस्याः ३ तप्तहेमवदवदातेन पीतेन ल-
सता कौशेयवाससा प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः शोभमानं मुखं यस्याः सुंदरे भ्रुवौ य-
स्याः ४ महांतो मणयो यस्मिन् तेन किरीटेन कर्णाभरणे कुंडले ताभ्यां निर्भातौ यौ कपोलौ ताभ्यां श्री।

[illegible]

[illegible] ॥

भा॰ मा॰
टी॰
२

कौस्तुभं भूषणाभरणानि कंठे यस्याः लक्ष्मीवक्षसि बिभ्रती ६ देवप्रवरो ब्रह्मा सर्वैर्गीर्वाणगणैः साष्टांगप्रणते
यतानिति प्रियतनात्मना भूरितिप्रमत् ब्रह्माभिप्रेतिनि नित्यत्वं विभुत्वं भगवतो नौः ७ श्रीमूर्तेरप्यमाविर्भाव
एव ननु सदा दिव्यजन्मादि न वास्तीत्याह नजानाजन्मादयो यस्य कुतः आगुणाय अतो निर्वाणसु
खमाणावाय अपार मोदस्वरूपायेत्यर्थः तथापि अणोरण्याणिम्न अतिसूक्ष्माय दुर्ज्ञानत्वात व

कौचीकलापवलयः हारनूपुरशोभितां कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं बिभ्रंतीं वनमालिनीं ६ स्तुद
धीनादिभिर्लोकैः स्तूतिभिरद्भिरुपासितां तुष्टाव देवप्रवरः सशर्वः पुरुषं परं सर्वामरगणैः साकं स
र्वैर्गीरवनिगणैः ७ ब्रह्मोवाच अजातजन्मस्थितिसंयमायगुणाय निर्वाणसुखार्णवाय अ
णोरणिम्नेपरिगण्यधाम्ने महानुभावाय नमो नमस्ते ८ रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोर्थिभिः
वैदिकतांत्रिकेण योगेन धातः सह नस्त्रिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विश्वमूर्तौ ९

स्तुतस्त्वयार्पितगृहयतातीतं धाम मूर्तिर्यस्यानंतस्य नैवैतदसंभावितं यतः महानचिंत्यानुभावो यस्य ८ त
स्मैते: सनातनत्वमपरिमेयत्वं चोपपादयति रूपमिति हे सर्वर्षभ हे धातः एतत्तव रूपं वैदिकेन तां
त्रिकेण च योगेन उपायेन श्रेयोर्थिभिः सदाइज्यं पूज्यं अतो नेदमिदानीमपूर्वं जातमिति भावः ननु यु
यं देवा प्रत्यक्षेण प्रसिद्धाः सत्यं सर्वेप्येवैते वानर्भूता इत्याह उत्पाहेत्यादि अमुष्मिन्नवयि नोस्मान् त्रिलोका

विश्वमूर्तिं त्वमेवाह त्वयीति घटस्य मृत्तिका यथा यथा आदिरन्तश्च मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः तत्र हेतुः प
रस्मात्त्वथा वादपि परः १० मृत्तिकादृष्टान्तेन परिणामप्राप्तिं वारयति त्वमिति स्वया स्वाध्यारोपितया अ
तत्त्वगुणानां चापि परिणामेऽप्यगुणमेवं त्वामुक्ताः पश्यन्ति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः या
स्वतः ११ एतदेव सदृष्टान्तमाह यथाग्निं काष्ठे मथनेन च अमृतं गोषु दोहनादिना भुवि चान्नं

त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यन्त आसीदिदमात्मतन्त्रे त्वमादिरन्तो जगतोऽस्य मध्यं घटस्य
मृत्स्नेव परः परस्मात् १० त्वं माययात्माश्रयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनुप्रविष्टः पश्यन्ति यु
क्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेऽप्यगुणं विपश्चितः ११ यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्य
न्नमम्बूद्यमने च वृत्तिं योगैर्मनुष्या अधियन्ति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदन्ति १२ तं त्वां वयं
उद्यमनेन नाथ समुज्जिहानं सरोजनाभातिचिरेप्सितार्थं दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्ता इव गाङ्गमम्भः

बीजादिकर्षणादिना अम्बु च खनने न उद्यमने प्रकृष्टप्रकारे वाणिज्यादिना वृत्तिं जीविकां यद्वा अम्बु
उद्यमने च वृत्तिं यथा तदिनो ह्रेणे योगैरुपायैर्मनुष्या अधियन्ति प्राप्नुवन्ति तथा कवयः त्वां बुद्ध्या गुणेष्वपि
वदन्ति च १२ हे नाथ सरोजनाभ अतिचिरादीप्सितमर्थं तं योगेऽप्राप्यं त्वां समुज्जिहानं आविर्भ
वन्तं अद्य ततो दृष्ट्वा निर्वृतिं गताः दवार्ताः दावाग्निपीडिताः १३ यद्धियेपतनल्क्ष्यपांत चेमचाह हेयत

18
भा॰ख॰ टी॰ १८

एवमेव किंचिन्कृतेनेति चेन्नवाह अहमिति अग्रेः केन त्वो विस्फुलिंगाइवेन त्वत्तोक्षयं पृथग्विभावाः सन्तः
आत्मनः संश्रयः किंवा विग्रः अतस्त्वमेव द्विजानां देवानामंशविधित्वहृदक्रुक्ते त्वनुपायमुपदिशानोस्यथः
१४ हृदयेमक्षमपरेष्ट्वयास्मिप्रेतयथातेथ्यवविताघजगादसंहृतानिनियमितानिसर्वाणि कोणीप्रिया २का॰

स त्वं विधत्स्वाविलत्नोकपालावंयत्यदर्थासत्वपादमूले समागतास्तेवहिरंतरात्मन्तुकिं।
बंध॰ त्वान्यवितामपिशेषसातिमः १५ अहंगीरिं ब्रह्मसराद्योये दक्षादयो यश्चेवकेन्द्रवले किं
वाविदामेमयाहृष्यविभालाविधमंसंभ्नोत्द्विजेदेवमंत्र १५ शुक उवाच एवंविरिंच्यादिभिरी
रितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंयथैव जगाद जीमूतगभीरयागिरावद्वाजलीन्संवृतसर्वकारका
व १६ एक एवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्ये सुरेश्वराः विहर्तुकामा मानानाहसमुद्रोन्नयनादि
भिः १७ श्रीभगवानुवाच हेतब्रह्मन्त्व हेशाभो हे देवामममभाषितं शृणुताविहिताः सर्वेश्रे
योवः स्यायथासुराः १८ यातदानवदैतेयैस्तावत्संधिविधीयता कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावै
द्वोभवआत्मनः १९ वे॰

णीयैतान् १६ ईश्वरस्यापितेष्वेवाभिप्रेतमित्याहुः एक एवेश्वरः समर्थोपि १७ हेसुराः देवाः
अन्येच यथार्थवादयः १८ वः आत्मनः स्वतोयावद्भवोवृद्धिर्भवति १९ ॥ ॥ ॥० १८

18A यूर्थस्य श्रेयोजनस्याः पदवीमिति हि प्राप्तैः ततः पश्चादहिमूषकवद्ध्यज्ञानेकभावेन वर्तितव्यमिति शेषः
यद्वा परिकार्यस्य निकृत्यो दधिया निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथमं मूषकेण सह विविधेन पश्चात्तमेव कदाचिद्भक्ष
यति तथायं मार्गप्रवृत्तैः प्रथमं सन्धेया इत्यर्थः २० ततस्तैः सह यत्कार्यं तदाह अमृतोत्पादने इति य

अरयोऽपि हि सन्धेयाः सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा ह्यर्थस्य पदवीं गतैः २० अमृतो
त्पादनेयत्नः क्रियतामविलंवितं यस्यपीतस्यवैजन्तुर्मृत्युग्रस्तोऽमरोभवेत २१ क्षिप्त्वाक्षीरोद
वी० धौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः मन्थानंमन्दरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिं सहायेनमयादेवानिर्म
न्थध्वमतन्द्रिताः २२ क्लेशभाजोभविष्यन्तिदैत्यायूयंफलग्रहाः यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छन्त्य
सुराःसुराः २३ नसंरम्भेणसिध्यन्तिसर्वेऽर्थाःसान्त्वयायथा नभेतव्यंकालकूटाद्विषाज्जलधिसं १या
भवात् लोभःकार्योनवोजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु २४ श्रीशुकउवाच इतिदेवान्समादिश्यभग

स्यामृतस्यपीतस्यमतः २१ नेत्रं वान्पुरुषोत्तमः तेषामन्तर्दधेराजन्स्वच्छन्दगतिरीश्वरः २५
रज्जु २२ तत्रतर्हितेभ्यः सुतपानेनामराःस्युस्तत्राह क्लेशभाजइति बलिभिःसहकारिभिःसान्त्वया
याल्लरत्नमाणंविनानसिध्यतीतिकृत्वा सामादिकमुपदिशति यूयमितिद्वाभ्यां हेसुराः २३ २४
संरम्भेणसम्भ्रमेण सान्त्वयासाममार्गेणयथासिध्यन्तिवस्तुषुमथनादुत्पन्नेषु २५ २६

19

भा॰पु॰
टी॰
३९

स्वरान्सवलिमुपेयुः उपजग्मुः २५ ग्रंसयतानपि स्पष्ट्वा श्लोकाः कीर्त्यार्दः २६ वैरोचनिं वलिं जित मशेषं वै
ग्रुरुतः सो भगवतेनमस्कृत्य पितामहः भवश्च जगमतः स्वंस्वं धामो पेयुर्वलिस्तराः २७ दृष्ट्वारीन
प्रसंसयतान्जाततो भान्मलनायकान् निषिध्य दैत्यराट् श्लोकाः सप्रविविग्र दकालवित् २८ नैवे
रोचनिमासीनेग्रमचास्तरस्थैयैः श्रियापरमयाजुष्टं जिताशेषमुपागमत् २९ महेंद्रः श्लक्ष्णा
यावाचा सांत्वयित्वा महामतिः ग्रभ्यभाषत तन्सर्वं शिक्षितेपुरुषोत्तमात् ३० तद्रोचनते दै
त्यास्तथान्ये येसुरारिपाः शंवरो रिष्टनेमिश्च येच त्रिपुरवासिनः ३१ ततो देवासुराः कृत्वा संवि
देकृतसौहृदाः उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परंतप ३२ ततस्ते मंदरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्मदाः
नदंतउदधिं निन्युः शक्ताः परिघवाहवः ३३ दूरभारोद्वहश्रांताः शक्रवैरोचनादयः ग्रपार
यंतस्तं वोढुं विवशा विजहुः पथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्र वहूनमरदानवान् चूर्णयामास
महता भारेण कनकाचलः ३५ तांस्तथा भग्नमनसो भग्नवाहूरुकंधरान् विज्ञाय भगवांस्तत्र
वभूव गरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्षया जीवयामास निर्ज
रान्निर्व्रणो न्यथा ३७ ॥
लोकयेनतं ३८ ततः सर्वे ग्रमृतोन्मथनादि ३९ तत्रयेग्रन्ये चासुरा
धिपाः पौलोम कालेया दयः शंवरा दयस्तेनभ्यस्थाप्य ४१ सविदं समयं ४२ परिघाद्ववारवोयेषां ४३

19A ३८ विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णो न तु स्थितो वासुकेरागमनायोग्यत्वादिति भावः ३९ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्ट
मस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ६ प्रथमं मथने नाङ्गीकृतं विषभीत्या विलीनैर्जनैः स्तुतः सन्कृपया रुद्रः पपौ विषमितीर्यते
१ फलभागेन तत्र वाऽमृते भागो भविष्यतीति तैः संमन्त्र्य वासुकिं नेत्रं गिरौ परिवीय परितो वेष्ट्य मथितुं

गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया आरुह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरो
प्य गिरिं स्कन्धात्सुपर्णः पततां वरः ययौ जलान्त उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः ३९ इति श्रीभाग
वते अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुक उवाच ते नागराजमामन्त्र्य फलभागे
न वासुकिं परिवीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमब्धिं मुदान्विताः १ आरेभिरे सुरा यत्ता अमृतार्थे कुरूद्व
ह हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितं न गृ
ह्णीमो वयं पुच्छमहेरङ्गममङ्गलम् ३ स्वाध्यायश्रुतसम्पन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः इति तूष्णीं
स्थितान्दैत्यान्विलोक्य पुरुषोत्तमः ४ स्मयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः कृतस्थानवि
भागास्त एवं कश्यपनन्दनाः ५ ममन्थुः परमं यत्ता अमृतार्थं पयोनिधिं मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरना
धारो ह्यपोऽविशत् ध्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवा

आरेभिरे वासुकेर्मुखस्थितौ दैत्यान् जग्राह इत्यितमेवश्
वेदैरैः परस्मात्पुच्छं जगृहे ततोऽभवन्मुखं जगृहुः २ ३ ४ कृतो धारणे स्थानविभागो यैः ५ ६ ॥

ग्रं ५

४० भा·स्व· दैवेन देवेन नाम में पोषधेन दृष्टिमति ७ विघ्नैः शास्य विधिंतेन रचितं विघ्नं श्रुविनयः सन्तोभिः संस्थिः संकल्पोय।
हो· स्य ८ ततयोजन प्रमाणो विस्तारो स्यास्मीतिनयानेन दृष्टेन ६ तस्या गिरेराव तेते भ्रमणं अग्रे गकेडूयनमे
२ तेन निर्विस्मितमनसः परिम्लानमुखश्रियः श्रासन् सपोषधेन दृष्टे देवेनातिवलीयसा ७ विलो।
क्य विघ्नैरा विधितं दैत्यो दुर्दन्तवीर्यो वितत्याभिसंधिः कृत्वा वपुः कर्कटरूपमद्भुतमस्तन्प्रविश्य
तोयगिरिमुल्लहार ८ समुत्थितेवील्य कुलाचलं पुनः समुत्थितानि मधितं सुरासुराः ८
थाः दृष्ट्वा नसलल्ययोजन प्रमाणे गिरिणा हीप दृष्ट्वा परो महान् ६ सुरासुरैर्दैत्यं भुजवीर्यवेपितं परि।
भ्रमंतं गिरिं मिता दृष्ट्वा तः विभक्तदाव तेन मारिकच्छपो में गकडूयनमप्रमेयः १० तथा सुरा
णो विशार्दस्वरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणोऽपि विस्मै दैवेन नागेन्द्र मवो
धरूपः ११ उपर्युपरि गिरिरा डिवान्य श्राक्रम्य दृढेन मस्तवाङ्कः तस्योर्ध्वं विवश्य मेवेन्द्र
रैरभिष्टुवद्भिः सुमनोभिः दृष्टः १२ उपर्युपरि स्वात्म निगोउ नेत्रयोः परेणान्ते स्यादि विधानाम सेमधि।
नाः समं धुरन्धिंतरासामदोल्कटा महाद्रिणा होभिनन क्रवक्रं १३
ने १ स्वात्मरेण स्वस्वराकारेण दैवेन देवाकारेण रूपेण विशान ११ १२ स्वात्मनि देवदेवस्य मध्यगो
वेदार्णव्यं रूपेण नेत्रे स्वभेयावीथरूपेण परेण हरिणा होभिनन क्राणेन चक्रं समूहे येन यासि न १३ ॥ २

ह्रगाभ्यस्तृत्वा निवस्त्राभाष्यग्रहीरस्य सहस्रपरिमिताः कठोराये दृगास्यः तेभ्यो निर्गताभ्यां श्वासाग्निधूमा
भ्यामाहतं वर्चो येषां ते सरला द्रुमविशेषाः १४ देवांस्तु भगवद्वशा घनाः समभ्यवर्षन् समुद्रोर्मिभिरु
पगूढा वायवश्च शीतला ववुः वांतिस्म कंथभूतान् तस्याहीद्रस्य श्वासशिखाग्निभिर्हेताश्र भाये

ग्रहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः पौलोमकालेयबलील्वलादयो
दावाग्निदग्धाः सरला इवाभवन् १४ देवांस्तच्छ्वासशिखाहतप्रभान् धूम्राम्बरस्रग्वरकंचुका
ननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशा घना ववुः समुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमानात्तदा सिं
धोर्देवासुरवरूथपैः यदा सुधा न जायेत निर्ममंथाजितः स्वयं १६ मेघश्यामः कनकपरि
धिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्द्धि भ्राजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदै
र्दंदशूकं गृहीत्वा मथ्नन्मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथो धृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभू
द्विषं महोल्बणं हालहलाह्वमग्रतः संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगि

षो धूम्राण्यंबराणि येषां १५ १६ धृताद्रिर्येन स धृताद्रिः भगवान्परमपुरुषो नेतरमथ्नो भने सत्व
यः कंथभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णयो विद्युत् कुंडललक्षणा यस्य स तथा मूर्द्धि भ्राजतो वि
लुलिताः कचा यस्य स तथा जैत्रैर्विसुभि दंदशूकं सर्पं प्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वीपर्वतः १७ हालाहलमित्या

भा॰अ॰
टी॰
२२

तद्विषमप्रतिप्रयमतिमं प्रतिक्रियाशून्यमिति वा कुतः उग्रो वेगो यस्य तदेवाह दिशि दिशीति यद्वा उग्रावे
गा येषां चक्षुरादयो यस्मात् स्नुतप्रवृत्तं यं विलोक्याभीताः अन्येन केनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दु
द्रुवुः जग्मुः १९ विलोक्येति उद्भवाय देव्याभिरम्ये ग्रहे कैलासे आसीनं तथापि मुनीनामभिमतं तेषामेवा
पवर्गाय तपो जुषाणम् २० २१ निर्गुणमगुणं चैव शिवं दरिपराक्रमैः स्तुवंतं स्तुमवेषा नानामन्यतो

तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति भीताः प्रजा दुद्रुवुरंग सेश्वरा अरक्ष्य
माणाः शरणं सदाशिवं १९ विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमतं मुनीनां आसी
नमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः २० प्रजापतय ऊचुः देवदेव महादेव
भूतात्मन्भूतभावन त्राहि नः शरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१ त्वमेकः सर्वजग
त ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं २२ गुणमय्या स्वशक्त्यास्य स
र्गस्थित्यप्ययान्विभो धत्से यदा स्वदृग्भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधां २३ त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदस
द्भावभावनः नानाशक्तिभिराभा
तत्त्वमात्माजगदीश्वरः २४

नेश्वरयोः तत्त्वं च भूविष्णुरीति प्रसिद्धं तत्राहुः गुणमय्येति
अस्य जगतो यदा सर्गादीन् धत्से तदा हे भूमन् स्वदृक् स्वतःसिद्धज्ञानस्त्वं ब्रह्मादिसंज्ञां धत्से २३ न
न्वेवं त्वं ब्रह्मेति सदसतोर्भावान्देवतिर्यगादिरूपान्भावयतीति तथा सृज्यत्वव्यतिरिक्तता।

सीत्याहुः आत्मैव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः यस्मादीश्वरः २४ ॥

२२

21A

स्वतःसिद्धत्वात्तत्त्वमुपपादयन्तो जगदात्मना स्वाभानप्रकारमाहुः त्वंशब्दवेदस्ययोनिः अतः स्वतःसिद्धत्वात्
त्वं जगदादिमध्यन्ते आत्मावस्थाहेतुकारः कथंभूतः प्राणेन्द्रियद्रव्याणां कारणभूता गुणा यस्य रजआदि
त्रिविधास्तदर्थः स्वभावादयस्त्वमेव क्रतुः संकल्पः सत्यमृतं चेति योऽयं धर्मः स त्वं महदादिरूपत्वेदेनं त्रि
वृत्तिगुणात्मकं यदेतत्प्रधानं त्वयि तदाश्रयं तदामनन्तीति यद्वा एवंभूते त्वयि त्रिवृद्दत्तं प्रमाणेव प्रकाशक

त्वंशब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं य
त्त्रिवृदामनन्ति २५ अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवाङ्घ्रिपङ्कजं कालं गतिं तेऽखि
लदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशं २६ नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान्सूर्यश्च चक्षूंषि जलं
स्मरेतः परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भगवन्शिरस्ते २७ कुक्षिः समुद्रा गिरयो।
स्थिसंघो रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते छंदांसि साक्षात्तव सप्त धातवस्त्रयीमयात्मन्हृदयं सर्वधर्मः
२८ मुखानि पंचोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्र वर्गः ॥

माहुः इत्यर्थः अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वदे
वतानियन्तः सोऽग्निस्ते मुखं विदुः लोकभव द्वितीयांते पुंविदुरित्यस्यसंबंधः २६ परेऽवरे च य आत्मानो जी
वास्तेषामाश्रयणमाश्रयस्तवात्माहंकारः २७ त्रयीमयात्मन् वेदत्रयमूर्ते २८ पंचोपनिषदः तत्पुरुषा
घोरसद्योजातवामदेवेशानरूपा मंत्राः यैर्मुखैरीशानादिभिः अष्टत्रिंशन्मंत्रगणा वर्गाः तेषामेव मंत्राणां पदच्छेदेनाष्टो

नत्रिंशत्कलात्मका मंत्राः इत्यर्थः ॥

भा॰ म्नि॰
टी॰
२२

स्ववस्थितिः उपरतावस्थाः २२ अथ मम्सोर्मिषु दंभलोभादिषु येन ऊर्मिमिर्विसर्गः संहारः यद्वा येःसत्वा
दिभिर्विस्थिःसर्गः नानिनेत्रहृंयं देदेव हृदेमयोमृषिर्वेदः सतवेतायंइतंत्तोमानान्मत्रीरितिपाठे म
तुर्वेदः तमेवाट हृदेमयश्रुति २० देगिरित्रतेपरं ज्योतिरखिलानां लोकपालादीनां गामयनभवति
कृतःयत्र रजआदिनालि किंतज्ज्योतिः यत्रिरमलमेदंब्रह्म २१ कामप्रथ्वस्थस्वदतयत्तःविपुराद

त्व
यतत्क्रिवाद्येपरमार्थतलंदेवस्वयंज्योतिरवस्थितिमिलि २९ स्थायपान्तुधर्मोर्मिषुयेर्विस
र्गोनेत्रत्रयंसत्वरजस्तमासि सातामनुःशास्त्रकृतसलवेदास्त्रंदेमयोदेवस्मृषिःपुराणः
२० ननेगिरिचाखिललोकपालाविरिंचिविष्णुःठस्वरेन्द्रगामय ज्योतिःपरंयत्ररजस्तमसमस्सा
त्वेनयद्ब्रह्मनिरमलमेदं २१ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः तपयतःस्तुनयेन
नने यस्त्वतकालरुद्रमात्मकृतस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखयाभसितनवेदः २२

यप्रयेस्वनेकभूतद्रुहस्तान् तपयतःसंहरतस्तेनत्कर्मसलतयेनभवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः गा
रमनतोस्माप्रावयपभाविल्वेनसिद्धवत निर्दिष्टमनयेप्रलभवतीत्यर्थदेनः यस्तुभवान्स्वनेत्र
वह्निविस्फुलिंगस्यशिखयारदंजगात भसितभस्मजातं नवेदनालोचयन्नपि २१ ॥ ० २२

वि१

22A

वेदे वेविलेषणानुग्रहं स्यागतं वायेविंदंतितेतिमूर्खोऽस्त्यात्‌ः यत्तु उमयासह चरंततस्यानितरांतं रेकामिनेक
स्यैव प्रलेयतितयास्मयाने चरंतं उग्रक्रूरपरुषदिंसकस्येव कथंभूतेनामस्थेन गुरवो विषहितोपदेश
रैलैहृदि चिंतितमसिद्वंद्वं यस्य तथाभूतमपितपसामितमपिते नूनं तवेतिमविदंस्विति काऽऽः ललीं।
लोकेवविदुरित्यर्थः यूतोहानलज्जाः सतत्वयाः कथमात्मारामेः सेविनचरणसुपालस्य कामिन्वः स
येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदिचिंतितंद्विंद्वंद्ववं तमुमयातपसामितंमे कंस्यतमुग्रपरुषविनिंतस्पसा
नैतेन्नूनमसूतिमविंदंस्तवदास्तिलज्जाः ३४ ततस्येतेसदसतोः परतः परस्येताः स्वरूपगामसेनेप्र
भवतिसूस्वः ब्रह्मादयः किमुतं संस्तववेवयत्तस्यगोमरोविषयायस्यपिषाकिमात्र ३५ यतत्व
रेप्रपत्त्वयामोनपरंतमद्रेस्त्र मृदुनायदिलोकस्यव्यक्तिं तेव्यक्तकर्मणः ३६ शुक उवाच त
स्तव्यसनेतांसां कृपयासूतापीडितः सर्वभूतसुहृद्देवरदमाद
भवः कथंवातपसामितमस्य
यातस्याघतः परुषतवस्पभवतीत्यविचार्येवपलामादित्यर्थः ३७ यस्लोनाववित्वदकानांवार्तम
हेतोपितवततेलवनज्ञानेनीत्यारट ततस्मात्तवस्वरूपस्यगामिनेत्तानेब्रह्मादयोपिनसमर्थाः संस्तवेने
तथात्मलःसू तत्ववेयकथंयमभवामयततस्येषामगैयस्यत्वतावाचीनाः तयापियदेतत्स्तववनेपतरा
त्स्यगत्किपरिमितमात्रमित्यर्थः ३८ तदेवाहुः यततपरमिति नपरंत्रूपे तथापितरर्शनादेवस्लायो

23

त्।

भा॰ग्र॰ टी॰ २३

मन्मभावमविचार्यविषयानेप्रवृत्तंमांकंचिद्विदियंप्रियवारयेदितिशोकयानामनुतापयन्वाह ब्रह्मोवाचे
ति श्रीईश्वरुवाचः वैशसंदुःखंप्राणेभ्यस्तेषांप्राणरक्षणेऽस्मत्तानामेभयापभोगसमर्थस्यप्रभोः कार्यम् ३९ कि

अहोवतभवान्येतंप्रजानांपश्यवैशसं क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितं ३८ आसां।
प्राणपरीप्सूनांविधेयमभयंहिमे एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनं ३९ प्राणैःस्वैःप्राणि।
नःपान्तिसाधवःक्षणभंगुरैः बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ४० पुंसःकृपयतोभद्रेस।
र्वात्माप्रीयतेहरिः प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेऽहंसचराचरः ४१ तस्मादिदंगरंभुंजेप्रजानांस्वस्ति। ॥
रस्तुमे एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः ४२ तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभावज्ञान्वमोदतः
ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषं ४३ अभक्षयन्महादेवःकृपयाभूतभावनः तस्या
पिदर्शयामासस्ववीर्यंजलकल्मषः यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणं ४४ तप्यन्तेलो
कतापेनसाधवःप्रायशोजनाः परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः निशम्यकर्मतच्छं।

चबद्धवैरेषुभूतेषुपरस्परंजिघांसत्सु ४० कृपय भोर्देवदेवस्यमीढुषः प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुं
तः कृपांकुर्वतःपुंसः ४१ मेमत्तः स्वस्तिशोभनास्तुतास्त्वेनजीवितमस्त्वित्यर्थः जग्धुमत्तुं का।
तलीकृत्य करतलपरिमितमात्रंकृत्वा ४३ जलकल्मषः जलदोषोविषं यस्मागलेनीलंचकार।

२३

23A प्रस्कन्नं गलितं ये परे च ये सर्पविषाः ते पि जगृहुः अनेन विषस्य तीव्रता उक्ता ४७ इत्यष्टमे भावार्थे सप्तमः
अष्टमे मथ्यमानेऽब्धौ लक्ष्मीर्विष्णोर्वृतेऽमृते धन्वन्तरेर्हृते सोमे मोहिन्या उद्भवर्ण्यते १ हविर्धानामृषिभिः १
देवयानस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्य यज्ञस्य संबंधिनो हविषे २ ईश्वरशिक्षया शारो वक्रतया विस्मृशित

प्रस्कन्नं पिबतः पाणेर्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तत् वृश्चिकाहिविषौषध्यो दंदशूकाश्च ये परे ४७
इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ शुक उवाच पीते गरे वृषांकेण प्रीतास्तेऽमरदा
नवाः ममंथुस्तरसा सिंधुं हविर्धानी ततोऽभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादि
नः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप २ ततौच्चैःश्रवा नाम हयोऽभूच्चंद्रपांडुरः तस्मि
न् बलिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्षया ३ तत ऐरावतो नाम वारणेंद्रो विनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिः श्वेता
द्रेर्हरन्भगवतो महिमा ४ ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भु
वि यथा भवान् ५ ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिली
लावलोकनैः ६
या ६ भगवतो यः सेनादिभिः कैनाम समस्यमरहिमानंदनैः शिवरत्नैस्पैर्हरन्
८ चेदवत्यापुरदन्यतपंथाः ५ वल्गुमिरिगन्याटिमिः स्वर्गिणारतिकर्त्र्यः ६ श्रीरामायनमः ॥

25

भा.स्कं. सुरासुरापर्वतः नैवेकुसुमांरिस्मिनानामोदामिनीस्फटिकादिमयगिरिंमृगोझधिंकविस्फुरन्तीविद्युदिवकां
स्यादिशोरंजयन्तीश्रीः संपन्नातान्मूर्तिधारिणीमिनीमेवभगवत्परारमाः विरभूदित्यर्थः ७ तस्योरूपा
टी. दिमहिमाक्षिप्तमचेतसोयेषां ८ ९ भगवद्धत्तमिस्थितयाश्रियाविलोकितमनादेवानांययासर्वसंपत
२८ मानिमहराणांचतद्विपर्ययएवतंकेअभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकंवक्षःस्थलादिपरिग्रहेणभगवत्याश्रियएका

ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्रीरमाभगवत्परा रंजयन्तीदिशः कान्त्याविद्युत्सौदामिनीयथा ७ तस्यां
चक्रुःस्पृहांसर्वेससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ८ तस्याआसनमा
निन्येमहेन्द्रोमहदद्भुतं मूर्तिमत्यःसरिच्छ्रेष्ठाहेमकुंभैर्जलंशुचि ९ अभिषेचनिकाभूमि
राहरत्सकलौषधीः गावःपंचपवित्राणिवसन्तोमधुमाधवौ १० ऋषयःकल्पयांचक्रुरभि
षेकंयथाविधि जगुर्भद्राणिगंधर्वानट्यश्चननृतुर्जगुः ११ मेघामृदंगपणवमुरजानक

रमाह तस्याआसनमित्यादिना अष्टाभिःहाफलि गोमुखान् व्यनादयन्शंखवेणुवीणास्तुमुल
स्वनः प्राक्तनेनग्रंथेन अभिषेकोचिताः पंचपवित्राणिपंचगव्यानि मधुमाधवौचैत्रवैशाखौभवपक
नपुष्पादि पाठान्तरेपिइदंकुसुमएवार्थः मधुमासेभवंमाध्वितिवा १० अभिषेकअभिषेकोचित ११ वि
धिनतः नटानात्स्त्रियःशंखवेणुवीणास्तुमुलान्व्यनादयन् तुमुलानिःस्वनोयेषांतान्मृदंगादीन् १२ ॥ २८

१२ १९ पदं ध्रुवमध्रुवं नित्यं अव्यभिचारिणो नित्याः संतो गुणा यस्मिन् न तत्रान्वविंदत क्वचिल्लक्ष्म्या विरो
धस्याभावात् १९ तदेवाह नूनमिति त्रिभिः मन्युनिर्जयो क्रोधजयो वा सः भृगुप्रभृतिषु ज्ञानं शुक्रादिषु संगवर्जि
ततोभिषिषिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीं दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १२ समुद्रः
पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् वरुणः स्रजं वैजयन्तीं मधुना मत्तषट्पदां १३ भूषणानि वि
चित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुंडले १४ ततः कृतस्वस्त्य
यनोत्पलस्रजं नदद्द्विरेफां परिगृह्य पाणिना चचाल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती
सुशोभनं १५ स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकुमोक्षितं ततस्ततो नूपुरव
ल्गुशिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ १६ विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभि
चारिसद्गुणं गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत १७ नूनं तपो यस्य न मन्यु
निर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितं क्वचिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतो व्य
पाश्रयः १८ धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणं वीर्यं न पुंसोस्त्यजवेगनिः
ते तां न पालि महत्त्वेपि ब्रह्मसोमादेर्न कामनिर्जयः परतो व्यपाश्रयः परापेक्षत्वं इंद्रादेः स किमीश्वरः १९ न
भूतसौहृदं परशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिबिप्रभृतिषु पुंसः कार्तवीर्यादेः वीर्यमस्ति अजवेगनिः

कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः २०

कृतं कालवेगेन परिहृतं न भवति गुणसंगवर्जितः सनकादिः द्वितीयः समर्थो न हि समाधिनिष्ठत्वात् २०

25

भा॰सू॰ विरागुणव्यपि मार्कण्डेयादौ शीलेऽमंगलत्वात् इंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचिन्नटव्यालिहिरण्यकशिपुप्रभृतौ।
२५ स्वायुषमलुष्यैव वेद्युर्णौ भगवद्द्वेषाणां कुलादेवमृत्युप्रभवात् यत्र क्वचित्र च श्रीकरुमार्कण्डेयावत् इं
द्रियदमनाद्यभावाच्छीलमंगलवैर्थ्युनिश्चयश्चेत्युभयमस्ति नचान्यः पूर्वोक्तः कश्चिद्दोषः तथापि स्मा
त्यमंगलस्मरणानवेष्टितः श्रीमुकुन्दलतीकृत्यार कश्चेति कश्चिन्त्वमंगलैः निरवयमस्तुमानां
हिंकोदते स्वात्मारामत्वात् २१ एवंविधमृत्यस्मानिरपेक्षमपि मुकुन्दमेव वर्णयन्ति नन्विं व्यभिचारिभिः

क्वचिच्छिरायुर्नैरिशीलंमंगलं क्वचित्तद्व्यालिनैवृद्यमायुषः यत्रोभयं क्व च
सोप्यमंगलः समंगलः कश्चनैकाहिनैहिमा २१ एवंविधमृत्यव्यभिचारिसद्गुणैर्वै
रेनिजैकाश्रयतागुणाश्रयं वृत्वैवरसर्वगुणैरपेक्षितरमा मुकुन्दनिरपेक्षमीप्सितं

सद्विधर्मैर्ज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाश्रयतया नैरपेक्ष्येणावरं सर्वोत्तमं तत्र हेतुः स्व २२
गुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीतं पाठान्तरेप्ययमेवार्थः अनेनैव सर्वसद्दृष्टिरित किंच सर्वैर्गुणैरत्ति।
मादिभिरपेक्षितं वृतम् अयमभावः यद्यपि स्वयमात्मारामत्वेनान्यनिरपेक्षः तथाप्याश्रितान्ग्राति
मादिभिर्द्विपयानोपेततेनया मामपि नोपेतेत तावतैव तत्सेवया हेतुनार्थास्यां किमन्यैः २५
प्रकृतेरिति नेम वृत्तवतीति २२ ॥ ०

85A

न्देवाद् नस्यां सदेवोकमनीयां नव वंकेनमालेंनियाय नदन्ययंरप्रतीतसमाणाननृलीनस्य निकृदेतस्यो।
कथंभूतामालामायतीयमधुव्रताः तेषां वनृयस्य गिरा उपचुष्टा नादितां कथंभूता श्रीः सश्री उद्दामेन विक
सत्वयंनेनेन तस्य उरः स्वधामयाता मनी वत्तैः प्रतीतमाणा तस्या विन्यथः २२ भगवानपि त्रैलोक्या
नस्यां सदेवाउवानीनवकें जमालेंमायन्मधुव्रतैंगिरोपचुष्टां तस्यो निधायनिकृदेतद्उरः स्व
धाम सश्री उद्दाम विकसत्वयनेनयाता २२ तस्याः श्रियस्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षो नि
वासमकरोत्परमं विभूतेः श्रीः स्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन यत्र स्थितैधयत साधिपतीं
स्त्रिलोकान् २४ शंखतूर्यमृदंगानां वादित्राणां पृथुः स्वनः देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्य।
तां गायतामभूत् २५ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याः सर्वे विश्वसृजो विभुं ईडिरेऽवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैः पु।
ष्पवर्षिणः २६ श्रियावलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः शीलादिगुणसंपन्ना लेभिरे निर्वृ
तिं परां २७ निःसत्वा लोलुपा राजन्निरुद्योगा गतत्रपाः यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदान
वाः २८ अथासीद्वारुणी देवी कन्या कमललोचना असुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते २९
शिरस्थे सवत्ततस्याः स्यानेददाविन्या २ तस्या इति विविष्टा भूतयो विभवा यस्याः तस्यास्त्रिजगतो।
जनन्याः श्रियः परमं सत्स्थितं पेयत स्वर्वद्धयत २४ २५ तल्लिंगैः विसृयतिपादकैः अवितथैर्यथार्थैः

26

भा·स्कं· १· दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवःशंखवन्नाभिरिवत्रिरेखायुताग्रीवायस्य २१ स्निग्धःकुंचितःके
टी· शानामंतोयस्य २२ २३ इज्यभाक्यज्ञभागभोक्ता अमृतेनआमृतंपरिपूर्णं २४ २५ मिथःदैत्यानाम
२८ अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदतिष्ठन्महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः १· दीर्घ
पीवरदोर्दंडः कंबुग्रीवोरुणेक्षणः श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः २१ पीतवा
सामहोरस्कः सुमृष्टमणिकुंडलः नीलकुंचितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः २१ अमृत
पूर्णकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः २२ धन्व
४८ न्तरिरितिख्यातआयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतं २४
लिप्सन्तः सर्ववस्तूनिकलशंतरसाहरन् नीयमानेसुरैस्तस्मिन्कलशेमृतभाजने २५
विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः इतितद्दैन्यमालोक्यभगवान्भृत्यकामकृत् २६
माखिद्यतमिथोर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया मिथःकलिरभूत्तेषांतदर्थेतर्षचेतसां अ
हंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो २७
इत्थंकलहेदैत्यादेवेनयोगमाययामोहित्वावीर्यंसाधयति अतोमाखिद्यतेत्यादेतिशेषः २८ न
देवाः स्वंमियतइति तर्षःकामःतर्षयुक्तानिचेतांसियेषां इत्येवंसर्वबलानांकलिरभूत् २७ ॥ २८

26A

दुर्बलानां त्वाक्रमेण प्रकारमाह देवा इति द्वाभ्यां ये देवाः तुल्येनायासेन देवाः साधकाः तुल्यप्रायायासो हे
तुः साधनादि येषामिति वा सत्रयागे यथा सर्वेषां समं फलं तद्वत् तथा च श्रुतिः ऋद्धिकामाः सत्रमासीर
न्निति ये यजमानास्त ऋत्विज इति च ३८ ४० तद्रूपं वर्णयति पंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलश्यामं सर्वेषु

देवास्त्वभागा महं ते ये तुल्यायासहेतवः सत्रयाग इवैतस्मिन्नेष धर्मः सनातनः ३८ इति स्वि
त्वबाधेयं दैत्ये यानानतमत्सराः दुर्बलाः प्रबला नूनं जनार्दनेन कलुषान्मुक्तः ३९ एतस्मि
न्नन्तरे विष्णुः सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं ४० प्रेक्षणीयोत्पल
श्यामं सर्वावयवसुन्दरं समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननं ४१ नवयौवननिर्वृत्तस्तन
भारकृशोदरं मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ४२ बिभ्रत्सुकेशभारेण मालामु
त्फुल्लमल्लिकां सुग्रीवकंठाभरणं सुभुजांगदभूषितं ४३ विरजाम्बरसंवीतनितंबद्वीपशो
भया काञ्च्या प्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरं ४४

वयवेषु सुन्दरं समानयोः कर्णयोराभरणं यस्य
स्मिन् सुकपोलं च तदुन्नसं च नासिका चाननं यस्मिन् नवयौवननिर्वृत्तयोः प्रवृद्धयोः स्तनयोर्भारेण
कृशमुदरं यस्मिन् सुष्टु ग्रीवा यस्मिन् कंठेष्वाभरणं यस्मिन् तस्मै तच्च ४१ ४२ शोभना ग्रीवा येन
तत्कंठाभरणं यस्मिन्निति वा सुभुजयोरंगदाभ्यां भूषितं ४३ विरजाम्बरेण संवीतो नितंबद्वीपः विरा

तम्बावतद्वीपशोभायुक्ताः तया काञ्च्या प्रकर्षेण विलसन् वल्गुर्यया
भवत्येवं चलतो चरणयोर्नूपुरे यस्मिन् ४४

वा

भा॰ स्कं॰ सव्रीडस्मितेन सह विक्षिप्तो भ्रूविलासस्तेन सह यान्यवलोकितानि तैः दैत्ययूथपानां चेतः
टी॰ सु मुहुः काममुद्दीपयत् ४६ इत्यष्टमभावार्थेऽष्टमोऽध्यायः ८ नवमे मोहिते दैत्ये पीयूषे सुरभाज
५८ ने तं हृत्वैव देवेभ्यो मृतं दत्तं तु ईर्यते १ अहो रूपमहो धामेत्यादि इति वदन्तः का त्वमित्यादि पप्रच्छुः

सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतःसु काममुद्दीपयन्मुहुः ४६ इ
ति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ८ शुक उवाच तेऽन्योन्यतोऽसुराः पात्रं हरन्तस्त्यक्तसौ
हृदाः क्षिपन्तो दस्युधर्माण आयान्तीं ददृशुः स्त्रियं १ अहो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः इ
ति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातहृच्छयाः २ का त्वं कञ्जपलाशाक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि क
स्यासि वद वामोरु मथ्नतीव मनांसि नः ३ न वयं त्वामरैर्दैत्यैः सिद्धगन्धर्वचारणैः नास्पृष्टपू
र्वां जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभिः ४ नूनं त्वं विधिना सुभ्रूः प्रेषितासि शरीरिणां सर्वेन्द्रियम
नःप्रीतिं विधातुं सघृणेन किं ५ सा त्वं नः स्पर्धमानानामेकवस्तुनि मानिनि ज्ञातीनां बद्धवैरा
णां शं विधत्स्व सुमध्यमे ६

३ मथ्नतीव विलोभयन्तीव ३ नास्पृष्टपूर्वामित्युक्तमस्माभिः यतस्त्वं न
केनचित् स्पृष्टपूर्वेत्याह नेति त्वां अमरादिभिः स्पृष्टपूर्वां न जानीम एव ४ आसामिति त्वद्दर्शनेन प्री
सर्वेषां शरीरिणामित्याह नूनमिति सर्वेन्द्रियाणां च मनसश्च प्रीतिं विधातुं सघृणेन किं प्रेषितासि किं

४ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकितैः ५८

२७A भेदो विग्रहो यथा न भवेत्तथा ७ ८ संगतानामुत्सृताः ९ द्वेषाद्विषः १० भावेन केनाप्यभिप्रायेणाग्रा
भीरयथा भवत्येवं नरेश्वरः ११ ईषत्स्मितेन शोभा यस्याः तया मया कृतं साधु वा असाधु वा यथाभ्युपेत
वं च कश्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ७ इत्युपा
मंत्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्य रुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानुवा
च कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि संगताः विश्वासं पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ९
शालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं विचिन्वतां १० १५
शुक उवाच इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोसुराः जहसुर्भावगम्भीरं ददुश्चामृतभाजनं
११ ततो गृहीत्वामृतभाजनं हरिर्बभाष ईषत्स्मितशोभया गिरा यद्यभ्युपेतं क्व च साध्वसाधु वा
कृतं मया वो विभजे सुधामिमां १२ इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणवि
दस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत १३ अथोपोष्य कृतस्नाना हुत्वा च हविषानलं दत्त्वा गोविप्रभूते
भ्यः कृतस्वस्त्ययना द्विजैः १४ यथोपजोषं वासांसि परिधायाहतानि ते कुशेषु प्राविशन्सर्वे
चेत्तर्हि विभजे १२ असुरपुंगवाः दैत्यश्रेष्ठाः प्रमाणमपि यत्तत्त्वं न जानन्तः १३ १४ यथोपजो
षं यथाप्रीति परिहितवन्तः अहतानि च निर्मुक्तवाससः स्वयं प्रभुर्वा शाल्मलिन्यामालिके शुनावन्मात्रेण स

28

मा॰ पु॰ टी॰ २२

धूपामोदितायां सुरभीकृतायां शालायां ११ अथ तस्यां शालायां देवेन्द्रः साकलशपाणिराविवेश क
थंभूता मणिबद्धादीकनिष्करस्य करभो बहिः करभसदृशौ स्तनौ नाभिचक्रं यस्याः सा उत्क्रमनीयउरुकूले
यस्मिन्नतेन श्रोणितटेन विशालयाश्रोणा अलसा मदालिर्यस्याः सा पादान्तरे करभसदृशौ यो ऊरू बोले
सकुले यस्याः सा चासौ श्रोणितटेनालसगतिश्च मदेन विह्वले त्यपि गिरयस्याः १२ नाम्स्त्रियः सर्वा सर्वी
धाम्नुविद्यपविद्धेषु सुरेषु दितिजेषु च धूपामोदितशालायां ज्वलत्संभ्रान्तदीपकैः १३ तस्यां
२२ देवेन्द्रकरभोरुश्च नितम्बोच्चश्रोणितटालसगतिर्मदविह्वलाती साकुञ्जतीकनककलशप्रवसिनि
देनकुंभस्तनीकलशपाणिरथाविवेश १४ नास्त्रीमवीकनककुंडलचारुकर्णा नासाकपोल
वरनायरवेत्तारंबा सवीद्यसम्मुखकान्सितवीक्ष्येण देवासुराविगलितस्तनपट्टिकांता
१५ अस्तराणां सुधायानं सर्पाणामिवतु जनेयं मत्वा जातिनृशंसानां नतां अभजदच्युतः १६
तु देवासुराः सम्मुखः कथंभूता कनकमयेकुंडले यस्याः सा चासौ चारुवः कर्णा द्वयोर्यस्याः साच
विगलितो विस्रस्तः स्तनपट्टिकायां पतितो यस्याः तां १६ एवं तावत्सा दर्शिता यत्कृतेवाऽस्तदाह त्रिभिः
असुराणां सुधापानं सर्पाणां क्षीरदानमिव दुर्जयमन्यायमत्वा तान्सुधानेभ्यो नत्वाभजत अथ भावः
दैत्यमेदीयसाधुरसाधुवामदेवमतमतमेव यतो मदुक्तं देवानेव पाययिष्यामि किं वैतैर्पयन्नायं वि।

मञ्जिष्ठासितेतरमणिविरचितं ... ५

८८A पूर्वैः श्रुयत्रिविक्रमः कल्पयित्वा वियायपतान्स्वयं पंक्तिषु स्वेषु तत्सजातीयेषु तांश्चास्मासु तान्निविशतां रणार्थं उप-
वेशयामास २० उपसंचरैर्बहुमानप्रियवाक्यादिभिः नानानितिक्रमणातिक्रमणागमनैः दूरस्थानपि देवान्
२१ तस्यां कृतस्नेहाः स्त्रीरोषे स्त्रिया सह विवादस्य जुगुप्सया २२ कृतातिप्रणयाः स्नेहयुक्ताः प्रणयापायेन काल
तरा भीताः एतेन बद्धपाशाः एवं किंचिन्निवेन्द्र यंत्रयोगः ह्रणोपतीतत्वस्मिन्न्यादिबहुमानेन च बद्धा ।

कल्पयित्वा पृथक्पंक्तीरुभयेषां जगत्पतिः तांश्चोपवेशयामास स्वेषु स्वेषु च पंक्तिषु २० दैत्यान्
गृहीतकलसो वञ्चयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्पाययामास जरामृत्युहरां सुधां २१ ते पालयन्तः स-
मयमसुराः स्वकृतं नृप तूष्णीमासन्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यां कृतातिप्रणयाः प्र-
णयापायकातराः बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियं २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नः स्वर्भा-
नुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चन्द्रार्काभ्यां च सूचितः २४ चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः
शिरः हरिस्तस्य कबन्धस्तु सुधयाप्लावितोऽपतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत् य-
स्तु पर्वणि चन्द्रार्कावभिधावति वैरधीः २६

सुनिरक्तिः समयपालनादिभिः षड्भिरेतैः कारणैः
अप्रियं किंचिदपि नोचुः किंतु तूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौ चन्द्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सोमममृतमपिबत्
२४ हरिः तस्य शिरो जहार सुधयाप्लावितः प्लुतः २५ ग्रहं सूर्यादिवत् ग्रहत्वाधिकारिणम् २६

७१

भा०स्कं० टी० २९

इति भक्तानामेवोपमाः फलं तेनान्येषामित्येवमाख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समादेशाद् यो येषां देशस्तं ५
दृष्टादिः अर्थः समः देशो भीवीं कथादि विविधः कल्पः फलं केषांचिज्ज्ञाने केषांचिन्नेति वैविध्ये येषां न फल
वैषम्यं व तो वभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रेति एवं यस्य पादपंकजरजःश्रयणाद्देवा अमृतफलमापुः स एव
सेव्य इत्यर्थः यतद्दोनित्यमेवं यादृतद्देवोपपत्स्यति २८ यदिति असुः प्राणाः वसु धनं प्राणेोदिभिर्दे

प्रीतप्राये मृते देवे भगवाल्लोकभावनः पश्यतां सर्वभूतानां स्वर्गं पेजगरुडेश्वरीः २७ एवं सुरा।
कर्मैः सुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थमतयोऽपि फले विकल्पाः तत्रामृतं सुरगणाः फलमंजसापुर्य २८
त्पादपंकजरजःश्रयणान्न दैत्याः २८ यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभि
स्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भवति यत्क्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् २९
इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे अमृतमथने नवमोऽध्यायः

हात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते देहाद्यर्थं यत्
क्रियते इत्यर्थः तदसद्दहार्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरेवासुप्राणा
दिभिरीश्वरोद्देशेन यत्क्रियते तत्सत् सदाफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात् न
त्र दृष्टांतः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कंधशाखादेरपि भवतीति यद्वा तत्र प्रोपेयं च सर्वोऽर्थ पृथक्
त्वपर्यालोचमभेदद्दष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वपर्यालोचया सद्दष्ट्या तैरेव तत्सेव च यत्क्रि २९

दृष्ट्वेमं मन्त्रसारं दैत्यानां येन मत्येश्वरे दैत्यमायाविघातार्थं देवेशाविर्बभौ हरिः १ ततो देवमसन्नावाग्निर्नो
भक्तानामिति नीतिर्भक्तवत्सलतनः प्राणहारिभिः पुनरुद्दीयते २ ३ ४ रणः संग्राम उद्दन्धतः समुद्रस्य
शुक उवाच इति दानववैदेहेयानां विरोधं तं नृप शुक्राः कर्मयोगापन्नास्त्वमासुरेश्वराः सुरोः
१ सा युधि लामनेराजन्या यथिलाभरुका नसुरान् पर्यपतोसर्वभूतानां यथा यावरुद्धवा हताः २
सपत्नानां परानम्रद्भिरूद्वतेदितिनन्दनाः अमृतममाणाउन्यते देवान्सम्यगताम्रथाः ३ ततः सुरा
सुराणाः सर्वेस्तत्र यायातरेयिता प्रतिसंयुयुधुः शस्त्रैर्नानायुधपराक्रमाः ४ तत्र देवासुरो
नाम रणः परमदारुणः रोधसमुद्रतोयानेजम्बूलोमहर्षणाः ५ तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्ध
मनसो रणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडमरुणां महा
ध्वान हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां भिः स्वनोभवत् ७ रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः
हया हयैरिभाश्चेभैः समसज्जन्त संयुगे ८ उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः केचिद्गौरमृ
गैर्भल्लैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैः कंकैर्वकैरन्ये श्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभैर्महिषैः खड्गै
गौर्वृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिः केचित्कृकलासैः शशैर्नरैः वस्तैरेके कृष्णसारैः हंसैर
न्येच सूकरैः ११
तीरवमव ५ अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुः ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

भा. स्कं. ८ टी. ३० दीजिनि रि त्यर्थः

विचित्रध्वजपटा इति भिन्न वीराणां मालाभिः स्वराजिभिर्देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ यादसां मालाभिः सागराविव
वेरजतुरिति चतुर्णामन्वयः पादेभिरिति वासिने रमले शतपत्रे स्व वामे रे स्व व्यजने स्व १३ वातेनोद्धूते

मुष्टेन लस्यत्लावेगोः सर्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयोराजन्न विविशुस्ते ग्रतोग्रतः १२ विचित्रध्व
जपटै राजन्वातपत्रैः सितामलैः महाधनैर्वज्रदण्डै र्व्यजनै र्बार्हचामरैः १३ वातोद्धूतोत्तरो
ष्णीषैरर्चिष्मद्वर्मभूषितैः स्फुरद्भिर्विशदैः शस्त्रैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणां ध्व
जिन्यौ पाण्डुनन्दन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ १५ वैरोचनो बलिः संख्ये सोऽसुरा
णां चमूपतिः यानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितं १६ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वाश्चर्यमयं प्र
भो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनं १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यं सर्वानीकाधिपै
र्वृतः बालव्यजनछत्राग्र्यै रेजे चन्द्र इवोदये १८ तस्यासन्सर्वतो यानैर्यूथानां पतयोऽसुराः न
मुचिः शंबरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धा कालनाभोऽथ प्रहेतिर्हेतिरिल्वलः शकुनि
र्भूतसंतापो वज्रदंष्ट्रो विरोचनः २० हयग्रीवः शङ्कुशिराः कपिलो मेघदुन्दुभिः तारकश्चक्रदृक्

हतरीयैरुस्नीषैस्व सूर्यरश्मिभिः स्तुतरां स्फुरद्भिः १४ असुराणां याव शुम्भो निशुम्भो जम्भ उत्कलः २१
सूः तस्याधिपतिः स बलिर्यानमास्थितः १६ १७ उदये उदयगिरिशिखरस्थः चन्द्र इव विरेजे तयोरन्वया

२२ २४ स्रवन्तिप्रस्रवणानियस्मिन्वितिमरथायामादृशेप २५ नानावाहनादीनियेषांतेदेवा २६ अरि
ष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभा
गाः सोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचन्तः
शंखान्दध्मुर्महारवान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशं २४ ऐरावतंदिक्करिणमा
रूढःशुशुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाह
ध्वजायुधाः लोकपालाः सहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपन्तोमर्म
भिर्मिथः आह्वयन्तोविशन्तोऽग्रेयुयुधुर्द्वन्द्वयोधिनः २७ युयुधेबलिरिन्द्रेणतारकेणगुहोपिच
वरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकालनाभेनविश्वकर्मामयेनच शंबरोयु
युधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९ अपराजितेननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा सूर्योबलिसुतैर्देवो
बाणज्येष्ठैःशतेनच ३० राहुणाचतथासोमः पुलोम्नायुयुधेनलः निशुम्भशुम्भयोर्देवीभद्रका
लीतरस्विनी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलः सहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिं
दम ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिः सह बृहस्पतिस्तूशनसानरकेणशनैश्चरः ३३
शम्बरामियोपयुयुधः ३४ दैत्यान्येवार युयुधेतिममसिः ब्रह्मानक्षत्रानयुयुधेनन्यथैः ३५ सूर्योदेवपक्ता

एवमेते च वृत्तिसूनो वाणोज्येष्ठोपि पौत्रैः ३० निशुंभशुंभा भ्यां देवी भद्रकाली ३१ ३२

31

भी.सु. ३ २४ ग्रीवोद्भूतीन्यपाहोतैः सहितानामन्ये च बाहाः पूर्वे तु केवलं गजादय उक्ताः कथंभूतानि छिन्नानि बाहुद

टी. र्शीर्षाणि छिन्नानि ध्वजादीनि येषां २० तेषां देवादीनां पदातीनां रथयोगाश्च चूर्णितानि दारायोधनाद्रणभूमेरु

२२ त्थितो रेणुर्दिशाः खं द्युमणिं च समर्थं छादयत्यस्तैर्देवादीन्यवनेन कथंभूता दस्तककुम्भस्थलेभिः रक्तधाराणाः

मस्तोनिवातकवचैः कालेयैर्वसवो मया विधेदेवाश्लेपोलोमैः नद्राः क्रोधवशैः सह २४ नपव

हुं मानावसुराः सेरेशास्तेन सहनच युध्यमानाः अन्योन्यमामाद्यनिजब्रूरंहसाजिगीषवः तीक्ष्णा

शिरासितामरैः २५ भुशुण्डिभिश्चक्रगदाष्टिपट्टिशैः शक्त्युल्मुकैः प्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिंशभ

ल्लैः परिघैः समुद्गरैः सभिन्दिपालेश्च शिरांसि चिच्छिदुः २६ गजास्तुरङ्गाः सरथाः पदातयः सा

रोहवाहा विविधा विखण्डिताः निकृत्तबाहूरुशिरोधराङ्घ्रयः छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः

२७ तेषां पदाघातरथाङ्गचूर्णितादायोधनादुल्बण उत्थितस्तदा रेणुर्दिशः खं द्युमणिं च छादयन्

न्यवर्तताऽसृक्स्रुतिभिः परिप्लुतात् २८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुण्डलैः संरम्भदृग्भिः परिदष्ट

दच्छदैः महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः सा प्रास्तृता भूः करभोरुभि

परिप्लुतात्सिकात् २० युद्धाप

रिमवनाद्वैतौ न्यवर्तत भावे क्तः रक्तपाराणां तत्सर्वं न मुच्छलनादित्यर्थः प्रथमं जघनपादैरणोर्विशेषणो

२१ शिरोभिरित्यादिसङ्ग्रहेण करभसदृशो रूरुभिश्च सा रणभूः प्रकर्षेणाश्रास्तृतासनीव भो कथंभूतैः शि

(right margin) शि: उद्धूतानि शिरस्त्राणानि किरीटानि कुण्डलानि येषां तैः संरम्भदृग्भिः सरोषदृष्टिभिः परिदष्टः दशनैः पीडितो दच्छदः ओष्ठो यैस्तैः २२

(right margin) संरम्भदृग्भि

२२

31A पतितानियानि स्वशिरांसि तत्रैव रतिभिर्मिलैः पश्यंपतन् इत्याद्यैः उद्यतानि स्वायुधानि येले हर्षेर्द्दैत्येर्मुक्ताः ८०
वारयैते नावलपारदस्तकाल स्वागोरराजेयताकेस्वाङ्केयत विध्याय ८१ दुर्मर्षः स्वमदनो बलिः ८२ दैवतीहत्ता क
कन्दंथाल्लवचोत्येनः पतितस्वशिरोतिभिः उद्यतायुधदोर्दण्डैराशंक्तोभस्त्स्पृशे ८० बलिर्महेन्द्र
शभिस्त्रिभिरेतावन्तमारैः चतुर्भिस्तनरोवाहानेकेनारोरमाङ्केयत ८१ सतानापततः पाङ्कः ता
वद्भिः वीर्यत्रिविक्रमः विद्धेदनिशितैर्भल्लैरसंप्राप्तानरमन्निव ८२ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्य दुर्मर्षः शा
क्रिमाहरेद् तोल्वेत्तीमरोल्काभाररुस्याम शिवद्रुतिः ८३ ततः स्थूलेतनतः प्रासंततलोमरमुष्टि
यः यथच्छत्तमसमारयाम्रवेतदच्छिनच्छिम्भुः ८४ समञ्जोयाग्नरीमायामेनर्थाऽनगतोसुरः ततः
प्रादुरभूच्छैलः स्वानीकोपरिमस्तो ८५ ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना शिलाः सटं
कशिलवराः स्थूलापत्योह्निपदूल ८६ महोरगासमुत्पेतुः दंदशूकासवृश्चिका सिंहव्याघ्रवराहाश्च
मर्दयंतो महागजान् ८७ यातुधान्यश्च यातनशः स्थूलदन्ताविवाससः छिन्धि भिन्धीतिवादिन्यस्त
था राक्षोगणाः प्रभो ८८ ततोमहाघनाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्स
नयित्नवः ८९ सृष्टोदैत्येनसुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्तकइवात्युग्रोविवुधध्वजिनीमा
दैः सिन्धवैः सहिताः ८९ स्तनयित्नवश्च अङ्गारान्मुमुचुरित्यनुषंगः ८९ अथाकूपार्षः स्वयालीदित्यर्थः

ॐ ३२

भा॰ स्कं॰ उद्धृतैस्तैरगैगावैर्नैस्तुभीषणैः ॥ ५१ एवमन्यैश्च दैत्यैः सन्न्यमानासु ५२ यत्र यत्रानदीतेः ध्याताः सत्र योषेः।
टी॰ प्रादुर्भूस्तुकावादवोचय श्रीकौस्तुभमयमनर्घ्यकिरीटचकुण्डलं च उज्ज्वलमतिश्रीकौस्तुभमादीनियस्मिन
३२ ५३ सुरवरमाकूटकर्मभमद्यारि प्रयोगाः तस्माजाताः महिनामहिमाहरेः स्मृतिदेवसर्वासा विपदे विमो

ततः समुद्रदुहेलः सर्वतः प्रत्यदरयत प्रचंडवातेन कद्रूनतरंगावनंभीषणाः ५१ एवंदैत्यैर्महा
मायैरलत्यगतिभीषणैः सन्न्यमानासमायासुविषेडुः सुरसैनिकाः ५२ नुतन्यतिविधिया।
त्रिविदुरिश्लदयोनृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्वभावनः ५३ ततः सुपर्णांसकृताङ्घ्रिपा
लवः पिशागवासानवंकजलोचनः सुरदयत्ना प्रादुर्यवाद्रूकलमस्त्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीट
कुण्डलः ५४ तस्मिन्प्रविष्टे सुरकूटकर्मजामायाविनेमुर्महिनामहीयसः स्वमेयथाहिप्रति
बोधयागातिः चरीस्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणा ५५ दृष्ट्वामृधेगाकडवाहमिभातिवाहस्राविध्या।
मूलमहिनोदरयकालनेमिः तल्लीलयागाकडमूर्द्धिपतद्रुह्रीत्वानेनाहनत्वपसवाहमसिंथ्यधी
षाः ५६ मालीसुमालत्यतिवलोयुधिपेतन्त्वर्यैस्वक्रेणकृन्तशिरसावयमाल्यवांस्त्वं प्राहत्यनिरगमग
दयाहतनदउजेहता वल्लिरोछिनर
तानवपाकिन्नदैः सर्वेषाः इन्यर्थैः ५७ इभारिवाहः सिंहवाहश्च \
हिनोस्वितेपलीलयैवतद्रूहीत्वाप्रहननदहन ५८ देवनृपपमस्यचक्रेणाकृन्तशिरसोपेततः तेनयाभूतमण्या।

[illegible] ५८

[illegible] ५८

३२

इत्यष्टमे दशमोध्यायः १० एकादशे तु देवेषु दैत्यघ्नातिषु नारदः देवान्वारयच्छुक्रो मृतान्दैत्यानजीवय
त १ उदयच्छदुद्यतवान् २ निबद्धान्यक्षाणि येषां तान् जित्वा नटः कपटद्यूतेयस्याने धावद्वेति नथारेमूढ।

इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे दशमोध्यायः १० शुक उवाच अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुं
सः परयानुकंपया जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयः तांस्तान्रणे यैरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय
संरब्धो भगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिर
स्कृत्य पुरःस्थितं मनस्विनं सुसंपन्नं विचरंतं महामृधे ३ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगी
षसि जित्वा बालान्निबद्धाक्षान्नटो हरति तद्धनं ४ आरुरुक्षंति मायाभिरुत्सिसृप्संति ये दिवं ता
न्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः ५ सोहं दुर्मायिनस्तेद्य वज्रेण शतपर्वणा शिरो ह
रिष्ये मंदात्मन्घटस्व ज्ञातिभिः सह ६ बलिरुवाच संग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्मणां
कीर्तिर्जयोजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुक्रमात् ७ तदिदं कालरशनं जगत्पश्यंति सूरयः न हृष्यं
ति न शोचंति तत्र यूयमपंडिताः ८

मायेशान्मायाविनोस्मान् जेतुमिच्छसि ४ मत्तभावेभ्यः पूर्वस्मात् आरुरुक्षंति स्वारूढुमिच्छंति ये च उत्सिसृप्संति
उत्सर्पितुमिच्छंति मोहमिच्छंतीत्यर्थः अतो विधुनोमि पातयामि ५ कालरशने कालयंत्रिते

स्रोतर्हं छसि न तपवाविवकेलमाअपंपतिरत्वाविपुमः ८

३३

भा॰स्कं॰ नत्रकीर्तिंजयपराजयौकालमानंमाथनेमन्यमानानांवोगिरोनगृह्णीमःमर्मस्पृशाऽनेनयाभिषत्ताः ६ विभुमिंद्र ९

टी॰ नवयंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनं गिरोवःसाधुशोच्यानांगृह्णीमोमर्मताडनाः ८ स्पृकउवा

११ च इत्याक्षिप्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः १० एवंनिराकृ

तोदेवोवैरिणातुल्यवीर्यवान् नामृष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११ प्राहरत्कुलिशंतस्मैअमो

घंपरमर्दनं सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः १२ सखायंपतितंदृष्ट्वाजंभोबलिसखःसुहृ

त् अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्हतस्यापिसमाचरन् १३ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा जत्रा

वताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १४ गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः जानुभ्यांधर

णींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १५ ततोरथोमातलिनाहरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतोद्विपमु

त्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १६ तस्यतत्पूजयन्कर्मयन्तुर्दानवसत्तमः शूलेनज्वलतातंतुस्म

यमानोऽहनन्मृधे १७ सेहेरुजंसुदुर्मर्षंसत्वमालंब्यमातलिः इंद्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापा

हरच्छिरः १८ जंभंश्रुत्वाहतंतस्यज्ञातयोनारदादृषेः नमुचिश्चबलःपाकःतत्रापेतुस्त्वरान्वि

तोत्रमंकुशः २१ सयानःविमानमहितः २२ २४ २९ नमुचिर्बलःपाकश्चेतित्रयस्त्राजग्मुः त्रयाणां ३४

पृथग्विक्रमानाह २९ ॥ ० ॥

33A

रथीनिनिशिभिः रथं ससूतं सध्वजं वद्भिर्दशभिः शरैः ११ १२ गार्हन्यरैर्विद्धा १२ प्रावह्नाक्षीनमूर्धं १८
वणिक्पथा वणिजः भिन्ना नौर्येषां ते भिन्ननावः नष्टा यथा १९ तुराषाडिंद्रः अथ्या दिसहितो विनिर्गतः अ

वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोस्य मर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतं २० हरीन्दशश
तान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् २१ शताभ्यां मातलिं पा
को रथं सावयवं पृथक् सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे २२ नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुं
खैर्महेषुभिः आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः २३ सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसार
थिं छादयामासुरसुराः प्रावृट् सूर्यमिवांबुदः २४ अलक्षयंतस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशुर्देव
गणाः सहानुगाः अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथार्णवे २५ ततः
तुराषाडिषुबद्धपंजराद्विनिर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचयन्स्व
तेजसा सूर्य इव क्षपात्यये २६ निरीक्ष्य पृतनां देवः परैरभ्यर्दितां रणे उदयच्छद्रिपुं हंतुं वज्रं व
ज्रधरो रुषा २७ स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयोः ज्ञातीनां पश्यतां राजन् जहार जनयन्भ
यं २८ नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रं नृपते चकार परमोद्यमं २९ अश्मसारम
ग्रणिः सारथिः २६ शोकामर्षाभ्यां शुचा रुषा कोपेनान्वितः २९ जिघांसुर्हंतुमिच्छुकः ३० यं शूलं घंटाव

न

भा॰स्कं॰ ३१ अतिवीर्यं च वृत्रं भिनत्तीति तथा ३२ पतितैः पदैः ३३ सारमयं वीर्याधिकं त्वाष्ट्रं तपः एवं वृत्रः सयेन व
षो॰ ज्रेण मघवा विपाटितः ३४ अस्मै तेजः दधीचेः सामर्थ्यं अपादि सुरकाभ्यां ३५ मृत्युर्नैवेति ३६ उभयात्मत्वेम
३४ पातिशोनो देवराजाय निनोदस्मृगगाविव ३७ तदाप्त तद्गगनतले महाराजं वविविधिद्धिदेहारि विभुमिः सह
तथा तमाददन्नत्व पंकुलिशेन कथरेकषान्वितः त्रिरयापतिः शिरो दर्शन ३९ ने तस्या देत्व [illegible] चमपि
वज्रपुञ्जितो विभेदयः सुरपतिनौजसेरितः तदद्भुतपरमतिवीर्य वृत्रं विभि तिरस्कृतो न मुखिर्षितो।
पपरत्वचा ४१ तस्मादिंद्रो विभेद वृत्रो वज्रः शक्तिर्दत्तो पतः किमिदं देवयोगेन भूतलोक विमोद ४०
ने ४२ येन वै पूर्वमहीशोपते तच्छेदा प्रजाव्यये कृतो निविशतो भावैः पतत्रैः पतितोभुवि ४३
तपः सारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः अन्येचापि विलोपिताः सर्वा सैरं ततः त्वचः ४४ सोयं प्रा
वज्रे ४ निरस्तो वज्रो मघवानुक्तो सुरेत्यके नादेन तदा दर्दे दें उग्रस्मेतेजो पमकारणं ४५ इति शांके विधीदते
धर प्रादवागमरीशिणि नायमुद्धिरयो नार्दैवेदमदेति दानवः ४६ मया सोयहरोदत्ता मृत्युर्वै नार्दै।
सुष्कयोः अतोन्यस्थितनीयमस्ते उभयायो मघवनृरिपोः ४७ तां दैवीगिरमाकर्ण्य मघवा न्समा।
दितः ध्यायन्के न मया पर्या उभयाय मनुभयात्मक ४८ न सुष्केणान चार्द्रेणाज हवनमुचेः शिरः ते ३४
नहरजे
वार न सुष्केन न चार्द्रेण फेनेन तयाच स्कृतिः अपां फेनेन नमुचेः शिरं इंद्रो उदवर्तयदिति ५०

34A

७ ४६ यत्तु च्चैरुपगीयमानाः स्वर्थः उपगीयमानैरुच्चैः सरेतिवा ४५ ४८ अविनष्टावयवत्वाये
र्णाविद्यमानाद्विरोधरात्येष्टानतान् ४० इत्यायच्चातिपुनःश्रामानिरेंद्रियाणिस्मृतिरक्षयेनमः ४८ इत्यष्टमेप
मेधवंमृत्योजगादविश्वावसुर्यथावत् देवदत्तम्यो नेदुर्नेतंस्नाननृतस्तुदा ४९ अन्येप्येवंप्रतिदृ
ष्टान्तवाश्च्यविरूपाणादयः सूदयामासुस्त्रैवेमृगान्केसतोग्नेयथा ४० ब्रह्माणाप्रेषितोदेवाद्द
र्षिर्नारदोनृप वारयामासविबुधाद्दृष्ट्वादानवसंक्षयं ४१ नारदउवाच भवद्भिरमृतंप्राप्तंना
रायणभुजाश्रयैः श्रियासमेधिताः सर्वउपारमतविग्रहात् ४४ सुकउवाच संयम्यमन्युसंरंभं
मानयंतोमुनेर्वचः गीयमानाश्चतुर्च्चैर्ययुः सर्वेत्रिविष्टपं ४५ येवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुम
तेनते बलिविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरा
न् उशनाजीवयामासंजीविन्यास्वविद्यया ४७ बलिश्चोशनसास्पृष्टः प्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः प
राजितोपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेएकादशः ॥ बादराय
णिरुवाच वृषध्वजोनिशम्येदंयोषिद्रूपेणदानवान् मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोममपाययत्

कारणः ॥ द्वादशोमोहिनीरूपंविभ्रमालोकनोत्कं भवंसंमोहयामासहरिःपुनरसोन्वयत् १ अम्बा
सुत्रसुराविमोमोयथानरदत्तुत इतिवत्कमहादेवमोहायमुपवर्ण्यते २ हरिःसोममपाययद्देनोदत्तिनिशाम्य

सप्तमाष्टनवदशमस्कंधे [illegible] ॥ ८ ॥

35

भा.सू. टी. ३५

सोमस्याऽस्य यामह १ त्वयि महामायाविनि परमेश्वरे न हि किल किं चिद् दृष्टे न मिव वयं तत्परमं कौतूहलेन उक्त
मायामारतिवद्धयो मवोधयन्त्सीति २ देवदेवकुतोदेवानां देवहस्य तत्स्याह देवजगन्नाथ पिसत्कुतः देव।
गन्मयतदैिं किं प्रधानेन देवजगदीशान ब्रह्मकुतः तत्राह सैवेषामपि त्वेदेतः अतईश्वरस्यात्मत्वात्स्वतंत्रत्वं प्र।
धानत्वमित्यर्थः ४ नतु जगन्मयत्वात्तां जगत उत्पन्नादिनाः समत्वेन चजाऽऽद्येन च समताऽपि किं न तथा।

तृषमाकृत्य गिरिशाः सर्वभूतगणैर्वृतः सहदेव्या पयोद्दृश्य त्रालेमधुसूदनः १ सभाजितो भ।
गवता मादरं सोमयाभवः स्वपविष्टमवावेदप्रतिपृज्यस्मयत्रूही २ त्वयि किं चिन्नवाश्चर्यं वय
त्वाश्चर्यमानसा इतिवक्त्यमहादेवस्तुष्टाव हरिमष्टभिः ४ महादेवउवाच देवदेवजगन्नाथ
पितृजगदीशजगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ५ आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्य
दहं बहिः यतोव्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान् ६ तवैव चरणाम्भोजं श्रेयस्कामा निरा
शिषः विसृज्योभयतः सङ्गं मुनयः समुपासते ७ यो

त्वं हृषेन हि न दीत्याह आद्यन्तौ मध्यं चास्य जगतो
मतो ब्रह्मणो भवति यस्य च अव्ययस्य सतो आद्यन्तमध्यानि न सन्ति यत्र ब्रह्मेदेकाऽऽरणस्य देहरूपमहंका।
रास्पदं बाह्यं च बहिर्भोग्यप्रपञ्चमन्यत भोक्तृ च तत्सत्यं च चिद्रूपं च ब्रह्मैव भवान् अतो नन्व विकारादिशोकेत्य
र्थः ६ तवैवं भूततत्त्वेन मुमुक्षूणां समाचारः प्रमाणमित्याह तवैवेति उभयतः इहामुत्र च सङ्गं त्यक्त्वा ७ ३५

35A

ननु त्वमेव चेदिदं तर्हि स्तोतारमीनस्यमम च वाणांभोजोपासनं किं तेषां तत्राह त्वमिति त्वमेते पित्वं नार्थं ना

मृदमीवः किंतु विश्वस्य प्रपंचस्योदयार्थिनो दैवतं तु पाधिनामात्मजो वा कामीश्वरश्चेन नन्फलदातानर्हि।

किं राजादिवत्त्वपाध्यपेत्तयो मेव केभ्यः फलं ददासि नाहि नाहि श्रेनपेत एव त्वं तर्हि किमीश्वरत्वे न तत्राह

नैरात्मभिः नत्फलदानार्थमपेत्यते इति नदपेतः तस्यभावः नदपेत्ततातया श्रनपेत्तत्वमेव दर्शयितुं न

दीयत्रयत्वं विशिनष्टि पूर्णाममृतं च स्वाव दूर्णं विषय स्वाव वेलत्ताणार्थमाह अविकारनित्यमानंदमा।

त्रचश्रुतेः सिमो कतत्कृतः विशुणां किंच श्रुत्येन त्वं विषये अन्यद्यस्माद्द्वयव्यतिरिक्ताभावादपिति

त्वं त्रयत्रपूर्णाममृतं विशुणां विशोकमानंदमात्रमविकारमनंतमाद्यन्त विश्वस्यैदं नरूद

यस्थितिसयमानामात्मेश्वरश्च नदपेतन तयानपेतः १ एकः त्वमेवमदसद्वयमद्वयं च सर्वाणि

कृताकृतमिव हन्त वस्तुभेदः अत्तानततत्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद्गुणाश्नतिकस्मोषि

रपेत्तत्वमित्यर्थः तर्हि सर्वात्मकत्वेन तद्विकारप्रसंगो गोऽर्वारसवाद अन्यत्र सर्वतो व्यतिरिक्तं च।

कारणात्वात् नैर्यव भूतत्त्वात्मक त्वयत्रपत्र तवान्यापेताप्ति अतः केवलभक्तानुग्रहार्थमेवत

दैश्वर्यं नत्वार्थमित्यर्थः २ अनन्यत्वमन्यत्वं वृकस्य कुतश्चिद्व्यापारस्य दृष्टान्तेनोपपादयति सदसत्कार्य।

कारणात्परद्वयमद्वयमद्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृतकृत्वादिरूपद्वयमसत्त्वं न च केवलमद्वयं सर्वाणि

येषेकमेव तदद्वैवे द्वन्द्वयीति वस्तुतो भेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अत्तानत इति कुतः यस्मात्त्व

36 ते

भा॰पु॰ अनवबलोवद्भवावर्णयेति तत्वतस्तु केपि नजानंतीत्याह द्वाभ्यां ब्रह्मवेदादिनिर्णेयं यंति मन्ये त्वामे
टी॰ वयं मे मीमांसका मन्यन्ते प्रकृतिपुरुषयोः परं पुमांसं सांख्या विमलोत्वा षिशतिज्ञानानां क्रियायोगा मही
३९ मत्वाईशानामनुपरा शैवा वैष्णवानवशक्तियुक्तं परं पांचरात्राः महापुरुषं पातंजला २ परायुर्ब्रह्मा सत्व
सर्गाः सत्वगुणो नतरशम्पूपिये नत्वयाविरचितं विश्वमखिलं तत्वमनोजानंति किंपुनस्त्वां दैईश

त्वां ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेके एके परं सदसतोः पुरुषं परेशं अन्येवयंति नवशक्तियुतं प
रं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रं २ नाहं परायुरृषयो न मरीचिमुख्या जानंति यद्विर
चितं खलु सत्वसर्गाः यन्मायया मुषितचेतस ईश दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः
१० सत्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भवबंधमोक्षौ वायुर्यथा विश
तिखं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतयावगमोवरुन्से ११ व०

अभद्रं राजसं तामसं च वृत्तं इति च
येषां ते न जानंतीति किमु वक्तव्यं १० किं तु त्वं सर्वं जानासीत्याह सत्वं सर्वं अवरुंत्से व्याप्नोषि जाना
सि किं तत् सर्वं समीहितं सम्यक्कृतं अदः स्थितिं नाशं च सृष्टं जगतो जन्मादि भूतानां मीहितं जगतो भ
वबंधं च मोक्षं च व्याप्नोषि दृष्टांतः चराचराख्यं इदं जगत् खं च यथा वायुर्विशति तथा कथमव ३९
रुन्से तदात्मकतया तस्य सर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मत्वे हेतुरवगमः ज्ञानरूपः इति ११ ॥ ०

36A

एवंसल्लापसक्तेदेविस्नापयति अवताराः तिष्ठाम्यो ११ स्मरकार्याणियोषिद्भिः तेषामभविष्यन्तीनिष्पन्नपता अयंभा
वः अवयपतावहुमतादैत्याः स्वचयित्वादेवेभ्योमृतेदेयंतेचैवंवैषम्यरूपातदेणकर्त्तुमविन्नस्रुतोवचनमो
हनादिमांरकामिनीरूपंमयायुनतेमिति १२ तद्रूपंदर्शयिष्यामिसंकल्पप्रभवःकामःतस्योद्दीपयस्मात्

अवतारामयारहस्यारममाणास्यनेगुणेः सोदंतरूपमिच्छामियन्नेयोषिद्वपुर्धृतं ११ येनसंमोहि
तादैत्याःपायितास्त्वामृतंसुराः तदिदंतवयायांताःपरंकौतूहलंहिनः शुकउवाच एवमभ्य
र्थितोविष्णुर्भगवान्शूलपाणिना प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत १४ कौतूहलायदै
त्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः पश्यतासुरकार्याणिगतेपीयूषभाजने १५ तत्तेहंदर्शयिष्यामि
दिदृक्षोःसुरसत्तमः कामिनांवहुमतंरूपंसंकल्पप्रभवोदयं १६ शुकउवाच इतिब्रुवाणोभग
वांस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चालयंश्चक्षुर्भवआस्तेसहोमया १७ ततोददर्शोपवनेवरस्त्रियंवि
चित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतींकंदुकलीलयालसदुकूलपर्यस्तनितंवमेखलां १८

विचित्राणिपुष्पाणिअरुणाःपल्लवाश्चयेषांतेद्रुमायस्मिन् लसद्दुकूलेनपर्यस्तेपरिवृतेनितंवेमे
खलायस्यास्तां १८ श्रीरामकृष्णाभ्यांनमः ॥

३७

भा० श्री० एतत्कंदुकलीलावशेन यत्कंदुकावर्तनेनोद्गतेन तेन नमनोन्नमनेन ताभ्यां कंपितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहाराणां चोरुभा

टी० वैः प्रतिपदं मध्ये प्रभज्यमानामिव चलत्पटप्रवालवत्कोमलं ततस्ततो नयंती १९ दिक्षु भ्रमतः कंदुक

स्य चपलैः चांचल्यैः भृशं प्रोद्विग्नतारे आयते च वले लोचने यस्याः श्रवणाभ्यां विभ्राजिते कुंडले ताभ्यामुल्ल

२० सितौ कपोलौ ताभ्यां च नीलालकैश्च मंडितमाननं यस्याः २० सन्नह्यतीति वध्नतीं जगद्विमोहयंती २१

ऽयावर्तनोद्गतेन कंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैः पदे पदे प्रभज्यमानामिव मध्यतश्च

लत्पटप्रवालं नयतीं ततस्ततः १९ दिक्षु भ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशं प्रोद्विग्नताराय

तलोललोचनां स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननां

रु० २० श्लथद्दुकूलं कबरीं च विच्युतां संनह्यतीं वामकरेण वल्गुना विनिघ्नतीमन्यकरेण

कंदुकं विमोहयंतीं जगदात्ममायया २१ तां वीक्ष्य देव इति कंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फु

टस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमंतिक उमां

स्वगणांश्च वेद २२

तां वीक्ष्य देवः श्रीरुद्रः आत्मानमंतिके स्थितामुमां स्वगणांश्च न वेद कथंभू २७

तः इत्येवंभूतया कंदुकलीलया ईषद्व्रीडानतया च स्फुटस्मितेन तेन सह विसृष्टो यः कटाक्षः तेन मुष्टो विचितः

पुनः एव स्वयं पुनः स्त्रिया प्रेक्षणेन या च प्रतिसमीक्षणं ताभ्यां विकलत्वात् आत्मा मनो यस्य २२ ॥ ॥ ॥

तु

37A तेकेउकमनुत्वजेन्याविषाः लब्धुमस्तं स्ववासः समस्तं चैकं कावीसहितं २२ विषज्ञेनमांकुंचितकदोहेतात्मावेनि
तस्याकराग्रात्सतं केउकोपदापतोविरूपं तमनुत्वनंस्त्रियः वासःसमस्तं चैलज्जमाकृतोदृतभवस्य देवस्य
किलानुपपपतः २३ पर्वताकचिरापोपीदर्शनेनीमनोरमा दृष्ट्वातस्यामनसाब्के विषज्ञेनयाभवः किल
२४ तयापहृतचित्तानसलज्जतनयस्य विहृतः भवान्यापिपरस्यामागतहीसन्यदर्यपो २५ स्नातमा
यातमानोक्योविवस्त्राश्रीडितामृगंनो निलीयमानानुपेतेषु हंसतीलाल्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छदुग्रा
वाप्यभवः प्रमुषितेन्द्रियः कामस्यचवशंनीतः कोपगुणिवपुष्पपः २७ सोनुवजन्तवेगो नगरद्दीत्वाति
लज्जतीहियं केशावृढपानीयवाहुम्यापरिषस्वजे २८ सोपरतंत्रामभवावनाकीलाकलीय
या दृतस्ततः प्रसर्पतोविप्रकीर्णाविवोरुदृष्टा २९ ग्राम्यात्मानमोचयित्वावास्त्रमषिमभजानतात आद्रा
वस्त्रावृत्युपश्योगीमायादेवविनिर्मिता २९ तस्याःसोपरवीकदृष्टोविलोकयतकर्मणा प्रत्युपपद्यतकाम
तवैरिणोवविनिर्जितः ३० तस्यानुयावत्तोरेतः वस्कंदमोक्षरेतसः स्वकिणोपृथ्युपसेववासिता
मनुयावतः ३१ यत्रयत्रापतन्मध्यारेतस्तस्यमहात्मनः तानिकक्षरमस्येदेवस्त्रहेसत्वापणसमहीपते
३२ सरित्सरस्सुशैलेषु वनेषूपवनेषुच यत्रवस्त्रचामस्यूपयः तत्रसन्निहितोहरः ३३ स्त्रीनैरता
सिसोपवयतास्त्रानंरक्त्वमायया जज्ञीभूतनपेप्त्वास्यन्पवन्तनेकवमलात ३४
तीतमाशाम्यानस्यदेतस्याः समीपायपो ३५ मेगांदेयाजत ३६ पतानामत्तुपावनहरः सरित्सरस्सुशैला

२४ २५ विषु चांसिरिवविरमरत्र २२ तदुइयसनतयिकारां २६

भा॰स्कं॰ टी॰ १२

३४ स्वांनिष्ठांप्रकृतिं ३५ कालेनसृष्ट्यादिनिमित्तेनमयाकालरूपेणभागशोरजआद्यंशेनसमेतांधीनाम
गृह्याविगतमाहात्म्यमात्मनोजगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहाद्भुतं ३४ तमविक्लवम
व्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुं ३६ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्या
त्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः यन्मेस्त्रीरूपस्वैरमोहितोप्यंगमायया ३७ कोनुमेतित
रेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् तांस्तान्विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३८ सेयंगुणमयीमा
यानत्वामभिभविष्यति मयासमेताकालेनकालरूपेणभागशः ३९ शुकउवाच एवंभगव
ताराजन्श्रीवत्सांकेनसत्कृतः आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वालयंययौ ४० आत्मांशभूतांतां
मायांभवानींभगवान्भवः शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारत ४१ अपिव्यपश्यस्त्वमजस्य
मायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः अहंकलानामृषभोपिमुह्येययावशोन्येकिमुतास्वतंत्राः ४२ यंमा
मपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समासहस्रांतउपारतंवै सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोविशतेन
वेदः ४३ शुकउ॰ इतितेभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथ्यनेयेनधृतःपृष्ठेमहा
चलः ४४ एतन्मुहुःकीर्तयतोनुशृण्वतोनरिष्यतेजातुसमुद्यमःक्वचित् यदुत्तमश्लोकगु
णानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमापहम् ४५ ॥
ती ४१ अहष्याख्यायार्थेनिगमनमिति ४२ ४३ ४४ एतत्कीर्तनादेफलमाह एतदिति ४५ ॥१०

भगवताकृतंभक्तपतृपदंनस्मरन्नमस्करोति अप्रमत्तानामविषयंभावेभजनंतेनगम्यंअप्रपन्नात् सिंधुमथ्या।
सिंधुमथनजातममृतंनयः आशयत् अभोजयत ४७ इतिभावार्थेद्वादशः १२ त्रयोदशेप्यवर्णयतेसप्तमा
दीन्युत्क्रमात् मन्वन्तराणिमवेद्यानिषट्स्थितानिशेष्यकाण्यत्र सप्तमादिमन्वन्तराण्यष्ट मनुरित्यादिना या
असद्विषयमंघ्रियुगंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्य कपटयुवतिवेषोमोहय
नयः सुरारीन्स्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोस्मि ४८ इत्यष्टमेद्वादशोध्यायः १२ शुकउवाच
मनुर्विवस्वतः पुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः सप्तमोवर्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभग।
श्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच नरिष्यन्तोथनाभागसप्तमोदिष्टउच्यते २ करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसु
मान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः अश्विनौ
ऋभवोराजन्निंद्रःतेषांपुरंदरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाजइ
तिसप्तर्षयःस्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरू
पधृक् ६ संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वन्तराणिते भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यान्वितानिच
विवस्वतश्चद्वेजायेविश्वकर्मसुतेउभे संज्ञाछायाचराजेंद्रयेप्रागभिहितेतव ८
वर्तमानःसप्तमः १ आदित्यादयोदेवाइत्यन्वयः भगवतोजन्मावतारःतमेवाह आदित्यानांविवस्वान्
यस्तमारभ्यानुजानामपश्चिमोवरःजन्मपर्ययः ६ शक्त्याअवतारैरन्वितानि ७ अष्टममनुंवक्तुंकथा

भा॰ ८ विवस्वतइतिसि: २ ॥

39

मा.पु.
टी.
२६

एकैकरुद्रोनृतीयामाह्नः सुमनसैस्त्रैवचवरुदेवेति मतं तेरुक्तेषाटे सेवभूत्वायवरुवानाम सौम्योस्त्रुवेभुविरलि
तृतीयोवरुवामेकेतांसंसत्तास्सप्तास्तथः प्रमोघ्यामी स्थाह्रदेवः सप्तायायाश्चसप्तानुस्मृताः ९ सावर्णिःन
पत्नीकन्याभार्यासवर्णासुच शनैश्चरः तृतीयोभूद्दस्त्रिनोवरुवामेजे १० प्रथमेतरस्मायातेसावर्णि
र्भवितामनुः निर्मोकविरजस्काद्याः सावर्णितनया नृप ११ तत्रदेवाः सुतपसो विरजाश्चसुतरश्मयः
तेषांचैवैवचतस्त्तोवलिरिन्द्रोभविष्यति १२ दत्वेमायाचमानाय विसेवेयः परद्वयं राहुर्मिद्रपदं।
हित्वाततः सिद्धिमवाप्स्यति १३ योसोभगवतः वद्रुःप्रीतेन सुतलेपुनः निवेशितोधिकेसर्वगादा।
पुत्रालेसवाद्दिव १४ गालवोदीप्तिमान्रामो द्रोणपुत्रः कृपस्तथा ऋष्यश्रृंगः पितास्माकं भगवा
न्बादरायणः १५ इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यन्तिस्वयोगतः इदानीमासतेराजन् स्वेस्वेश्वाश्रममण्डले
देवगुह्यान् सरस्वत्यां सविभो मधुतिप्रभः स्यानेपुरन्दरः हत्वा वलयेदास्पतीश्वरः नवमोदक्षसावर्णि
र्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीप्तकेतुरित्याद्यास्तत्सुता नृप १६ पारामरीचिगर्भाद्यादेवाइन्द्रोद्भुतस्त
तः सुतिमत्यसुखास्तत्रभविष्यत्यृष्यस्ततः प्राशुस्ततोद्वितीयोयामपृष्ठोभगवान्कला भविताये तत्रे
तद्वाविलोकीमोत्यनेद्भवः दशमोपुत्रसावर्णिकपश्चात्कस्ततोमहान् तत्सुताभूरिषेणाद्याद्दविष्यत
प्रसूताद्विजाः तत्रापिजन्मभवति दैवविष्यमसंजागरे अप्रमूर्त्तिरीतिविख्यातोयन्नाम्यायेतेवेजगत् इवि
ष्मत्सुकृतीचप्यमृतनाभाग्यावदेवत्मसेतिरयः स्मृताः १७ सावर्णिपुत्रः १.१२ परद्वयंयाचमानायरश्मोसुर्वोमदैत्त्व

ब्रस २

39A

२३ २४ २५ एकादशमस्त्वाविर्भावः तस्य मनोरन्तरं स्थापयिष्यति ३० सत्यसहसः सूनृतायाश्च सुतः स
विष्वक्सेनो विषूच्यां तु शंभोः सख्यं करिष्यति जातः स्वांशेन भगवान् गृहे विश्वसृजो विभुः २८ मनुर्वै
धर्मसावर्णिरेकादशम आत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश २५ विहंगमाः कामग-
मा निर्वाणरुचयः सुरा इन्द्रश्च वैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः २८ आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरि-
ति स्मृतः वैधृतायां हरेरंशः त्रिलोकीं धारयिष्यति २० भविता रुद्रसावर्णि राजन् द्वादशमो मनुः
देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः २८ ऋतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादयः ऋषयश्च तपोमू-
र्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २६ स्वधामाख्यो हरेरंशः साधयिष्यति तन्मनोः अन्तरं सत्यसहसः सू-
नृतायाः सुतो विभुः ३० मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्या देवसा-
वर्णिदेहजाः ३१ देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इन्द्रो दिवस्पति निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यन्त्यृषयस्त-
दा ३२ देवहोत्रस्य तनय उपहर्ता दिवस्पतेः योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ३८ मनुर्वा इन्द्र-
सावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति उरुगम्भीरबुद्धाद्या इन्द्रसावर्णिवीर्यजाः ३५ पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शु-
चिरिन्द्रो भविष्यति अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ३६ सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानु-
स्तदा हरिः वितानायां महाराज क्रियातन्तून् विताययिता ३७ राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ॥८
त १० ३१ दिवस्पतेरिन्द्रस्य उपहर्ता सम्पादकः संभविष्यति ३४ क्रियातन्तून् कर्मसन्ततीः वितानं विस्तारयि॥

40

भा॰स्कं॰
टी॰
८॰

इतिभावार्थे॰ष्टमेत्रयोदशः १३ चतुर्दशेतुमन्वेषांमन्वादीनांयथायथं पृथक्कर्माणिवर्ण्यंतेभगवद्दत्तावर्त्ति
नां १ पुरुषेणेश्वरेणयज्ञाद्यवतारैःशास्यंतेनियुज्यंतेइतितथा १ तेष्वेवाह यज्ञादयइति, मन्वादीनांकर्म
णाह चतुर्युगांतइतिचतुर्भिः यतोयेभ्यः श्रुतिगणेभ्यः उदिताउक्ताः ४ युक्ताः संयताः सेतोमहींधर्मंसंचा
रयंति सम्यग्धर्मंप्रवर्तयंतीत्यर्थः ५ प्रजापालामनुपुत्राः तेधर्मंपालयंति यावन्मन्वंतरंयावन्मन्वंतरावा
इत्यं॰ष्टमेत्रयोदशोध्यायः १३ राजोवाच मन्वंतरेषुभगवन्यथामन्वादयस्त्विमे यस्मिन्कर्मणि
येयेननियुक्तास्तद्वदस्वमे १ ऋषिरुवाच मनवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते इंद्रःसुरगणाश्चैवा
सर्वेपुरुषशासनाः २ यज्ञादयोयाःकथिताःपौरुष्यस्तनवोनृप मन्वादयोजगद्यात्रांनयंत्याभिःप्र
चोदिताः ३ चतुर्युगांतेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणान्यथा तपसाऋषयोपश्यन्यतोधर्मःसनातनः
४ ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः युक्ताःसंचारयंत्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृप ५ पालयं
तिप्रजापालायावदंतंविभागशः यज्ञभागभुजोदेवायेचतत्रानुकीर्तिताः ६ इंद्रोभगवतादत्तां
त्रैलोक्यश्रियमूर्जितां भुंजानःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति ७ ज्ञानंचानुयुगंब्रूतेहरिःसिद्ध
सांतेविभागशः पुत्रपौत्रादिक्रमेणयेचान्येयावाःपृथि \ स्वरूपधृक् ऋषिरूपधरःकर्मयोगंयो
गादयोयत्रकर्मणिभोक्तृत्वेनान्विताःतैःचसह ६ प्रसंगाद्रूपांतरैरपिजगद्यात्राप्रवर्तनमाह ज्ञानमिति ४०
द्वाभ्यां सिद्धाःसनकादयःऋषयःयाज्ञवल्क्यादयः ७ सर्वज्ञानंकर्मचयोगंचब्रूते ८ ॥

[illegible]

योगेश्वरादत्तात्रेयादयः तत्तद्रूपः सन् ८

40A

प्रजेशामरीच्यादयः तेनऋूपेणसर्गंकरोतीतिविशेषः स्वराट्वपुः राजमूर्तिः सर्वेषामभावायभवतिपृथग्विधा
गुणाः शीलानादयोयस्य ९ नामरूपात्मिकयामाययाविमोहितात्मभिर्भिन्नैर्नानादर्शनैः शास्त्रैः स्तू
यमानोनिरूप्यमाणोपिनैवदृश्यतेइत्यर्थः १० प्रासंगिकंनिरूप्यप्रस्तुतमनुसरति एतत्कल्पविकल्प
स्यमन्वन्तरकल्पस्य ११ इतिभावार्थेऽष्टमेचतुर्दशः १४ बलिंपंचदशेविश्वजिताचार्यअयाजयत ततो

र्गंप्रजेशरूपेणदस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः कालरूपेणसर्वेषामभावायपृथग्गुणः ८ स्तूयमानो
जनैरेभिर्मायया नामरूपया विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्नचदृश्यते ९ एतत्कल्पविकल्पस्यप्र
माणंपरिकीर्तितं यत्रमन्वन्तराण्याहुश्चतुर्दशपुराविदः ११ इतिश्रीभागवतेऽष्टमेमन्वन्तरानु
वर्णनेचतुर्दशोऽध्यायः १४ राजोवाच बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत भूतेश्वरःकृप
णवल्लब्धार्थोपिबबंधतं १ श्रीशुकउवाच पराजितश्रीरसुभिश्चहापितोहीन्द्रेणराजन्भृगुभिःस
जीवितः सर्वात्मनातानभजद्भृगून्बलिः शिष्योमहात्मार्थनिवेदनेन ३

सोस्वर्गीमनयद्भृगुयादेवाभिलिलिखिरे १ एवंचेष्टितेनवायाथार्थ्यंवामेवामनचेष्टितं नियंदृकूलनोयत्रबलेो
र्भेयादनुग्रहः २ ईश्वरःस्वयंकृपणवद्भूतीरयाचत सखार्थोभूत्वापितंकस्माद्बबंध ३ तत्रतावद्बलोश्च
लोकीमयंदेवंतंयज्ञाज्ञाकलंकृतवानितिवक्तुंबृहस्पतिनायनवलेनबलेरकारएव स्वर्गविजयक्रममा
८ २ पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्यायसमाप्तिश्रुतिपराजिताश्रीर्येनेन्द्रेणासुभिश्चत्याजितःसनभृगो

एतद्दृष्टित्विभिक्षामेमहत्कौतूहलंहितः य
देवपरस्परलिप्सबंधनंचाप्यनागसः मू. ३.

वंशान्शुक्रादीन्महात्माउदाररचितः अर्थानांनिवेदनेना
पीतेन ३

भा·स्तु·
८३

विनाकं स्वर्गे जेतुं विश्वजिता यागेनायाजयत महाभिषेकोऽगेद्धेन बहूद्धचत्रयाणामप्रसिद्धेन ४ दर्शयस्य
रघ्वेतत्तरगाः तेषामिव वर्णाय हरितोगेषां ५ पुरतस्तु वं तान्नृणा विष्णुधीमतिकावतयगोपितामहः प्रह्ला
दः जलनेत्रावि ६ विप्रैर्जितः सम्पादितो योधनायोग्युपरिकरोयस्य नैवेवकल्पितस्यस्थायनेमेगो
तेवृष्याणः मृगवक्षीयमाणाप्रयाजयत्विश्वजिताचिनाकं जिगीषमाणे विधिनाभिषिच्यमहाभि
षेकेनमहात्मभावाः ४ ततोऽस्य काचनपट्टवद्धाद्यस्मद्दर्शयस्मत्तरगावर्णाः ध्वजस्य प्रसिद्धेनवि
राजमानोऽकृतानानादामदविभिरिह्मात् ५ धनुर्मदेत्यपुरदोपनं दृष्ट्वा नृणावरितोकवचचदिव्य
पितामहस्य स्वदृष्टेचमालामम्लानपुष्पां जलजं च मुकुटः ६ एवं स विप्राजितयोधनार्थ्यः तैः क
ल्पितः स्वस्त्ययनो ऽथ विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रह्लादमामन्त्र्य नमस्कार ७ अथा
रुह्य रथं दिव्यं भूषणं त महारथः सन्नाहगोऽयं मन्द्रत्रपत्नीविहीधृतेषुधिः ८ हेमाङ्गदलसा
ह्वाहुः स्फुरन्मकरकुण्डलः रराजरथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट् ९ तेऽस्य स्वर्णवपथीभिः
स्वपार्श्वे दैत्यपृथपैः पिवद्भिरिवाखं राभिर्दहद्भिः परिधीनिव १० वृतो विकर्षन्महती मासुरींध्व
जिनीं विभुः ययाविन्द्रपुरीं स्वृद्धां कम्पयन्निव रोदसी
तवाचनाहियस्यामेत्यशब्दा १ अथारु
सेतिद्वयोरन्वयः सन्नाहधरः शोभनमालाधरः ८ हेमाङ्गदाभ्यां लसन्तौ बाहू यस्य धिष्ण्यस्थः वेनमत्त्व
लितः कुण्डस्थः धृताहवनीयाद इवेति वा ९ तस्य मेस्वर्णवर्चं च ग्रीष्मयेषां तैर्दैत्यस्य पैर्वृतासययाविति द्वयो

ल्लयः परिपीडितस्तः ८ सिद्धमतिमस्कं ४

41A

ञिमग्राम्यस्त्वं वितन्याविधापुरीमकस्मादेवपरित्यज्येंद्राय पलायिनाइति वेगगपार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयति
रम्यामिति सार्द्धैरेकादशभिः उपवनानिफलप्रधाननिकटानिवाउद्यानानिपुष्पप्रधानानिह्रस्म्यानि।
वेनैरम्याःकूजंतिविहंगमिथुनानियेषुगायंतोमत्तामधुव्रतायेषु २२ प्रवालादीनांउरूभोगोयासुताः या।
लोयेषांते भ्रमरद्रुमायेषुतैः २३ यत्रयाम्सुस्त्रांसेविमाःप्रमदाः क्रीडंतिताःहंसादिकुलेनाकुलाव्यामानाव

रम्यामुपवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः २२ प्रवालफ
लपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः २३ नलिन्योयत्रक्रीडंतिप्र
मदाप्सरसेविताः प्राकारागांगेयादेवाद्भुतेनापरिविभ्रतया २४ प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोच्च
तेनच स्वर्णपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फाटिकगोपुरैः २५ जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मितां
सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युतां श्रृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः २६ ॥

लिन्यः सरोसियत्रयेषुसंतितैरूपवनोद्यानैरम्यामितिपूर्वेणान्वयः किंच परिखानभृयाप्राकारेणगा
द्यावृत २४ प्रकारेणाग्निवर्णेनचावृतासाट्टालाःप्राकारोपरिरचितास्तुच्चनानिगृहस्थानानितन्नसहितेन।
स्वर्णपट्टानिकपाटानियेषुतैर्द्वारैःयुक्तास्तैःस्फटिकमयैर्गोपुरैश्चपुरद्वारैर्जुष्टा २५ विभक्ताःप्रपथाया
नमार्गायस्यांसभाउपवेशस्थानानिचत्वराणिपणनानिरथ्याउपमार्गाःतैराढ्यांसमन्तान्यर्बुदैर्दशकोटि।

यः तैर्गणनोपेतैर्विमानैर्युतां २६ वज्रविद्रुममय्योवेदा
योयेषुतैः शृंगारकैश्चतुष्पथैर्युतां २६

42

भा॰ स्कं॰ टी॰ ६२

ग

नित्यं वयः तारुण्यं पञ्चवर्णोकुसुमार्थयासंभ्रान्ताः रूपवन्नार्यः सलंकृताः स्त्रियः यत्र यस्यां भ्राजंते १७ सुरस्त्री
णां केशपाशः विभ्रष्टानां नवसौगंधिकस्रजामामोदं १८ हेमवातेभ्यो निर्गच्छन्नाधूमेन सुरभिया अपसर
स्तु २० मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेममयैः केतुभिश्च ध्वजैर्नानापताकाभिर्वलभीभिश्च विमाना।
यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः भ्राजंते रूपवन्नार्यः अर्चिर्भिरिव वह्नयः १७ सुरस्त्रीकेश
विभ्रष्ट नवसौगंधिकास्रजा यत्रामोदमुपादाय मार्गवायावाति मारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छ
द्धूमेनागुरुगंधिना पांडुरेणप्रतिच्छन्नमार्गयांति सुरप्रियः २० मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभि
र्नानापताकावलभीभिरावृतो शिखंडिपारावतभृंगनादितो वैमानिकस्त्रीकलगीतमंगला २१
मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः सतालवीणामुरजर्षिवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकै
र्मनोरमांस्वप्रभयाजितप्रभां २२ यान्ति व्रजंत्यथपिबाः खलाः भूतद्रुहाः शठाः मानिनः कामिनो
लुब्धाः पापिष्ठाः नाव्रजंतियत २३ तांदेवदानीं सर्वजगद्धात्रीं पतिर्विहिः समंतात्कुरुपेहतेन्यया अ
चार्यरत्नं जलजं महाप्स्वेदश्चौ शुभ्रं भयापिरूपोषिता २४ मत्तवालदन्तिप्रेत्यवलेः परमसु।
नो पुरी भोगे यस्तुतां व्यामो वैमानिकस्त्रीकलगीतेमंगला २१ उपदे ष्येम सर्वदेवगणोपेतानाग।
वादीनां गंधर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां जिताप्रभा सालाट्ट्विषा त्रीदेवतायपानां स्वैरजितप्रभाति

वापिकातोरे ... यत्र २२ ... ॥ ... ६२

कैनदेवनाएवंवेनसा तुर्जितमासीत् २५

42A प्रतिबोद्धुमयाकर्तुं यतः कारणादेतस्येगीजन्मादेरेतस्य समनुग्रमः २६ उपभुक्तंसंभक्ते २८ ततोचिंतमंत्रमा।
२ तस्माद्भूयंविविष्टपमुत्सृज्यतिलयमदर्शानपूर्यपलयनः कालात् ३० केनास्यविपर्ययः स्यादित्यत
भगवन्तुयमोभूयान्बलेनैः सर्ववैरिणः अविषह्यमिमंमन्येकेनासीन्नेजसोजिनः २५ नैनंकश्चित्
कुतोवापिशक्तिबोद्धुमधीश्वरः पिवन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश २६ दहन्निवदिशोरश्मि
सवंतोग्निरिवोन्थितः चूडिकाभरणमेतस्यदुर्द्धर्षत्वस्यमद्विषोः २७ ओजः सहोबलंतेजो यत्।
एतत्समनुग्रमः १२ गुरुवाच जानामिमघवंशत्रोरुन्नतेरस्यकारणं शिष्यायोपभृतंतेजोभृ
गुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वापिवर्जयित्वेश्वरंहरिम् नास्यशक्तः पुरःस्थातुं कृ
तान्तस्ययथाजनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वेत्रिविष्टपं यातकालंप्रतीक्षन्तोयतः श
त्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कः संप्रत्यूर्जितविक्रमः एषामेवापमानेनसानुबन्धोविनंक्ष्य।
ति ३१ एवंसुमंत्रितार्थास्तेगुरुणार्थानुदर्शिना हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्गीर्वाणाःकामरूपिणः
देवेष्वथविलीनेषुबलिर्वैरोचनः पुरीं देवधानीमधिष्ठायवशंनिन्येजगत्त्रयं ३२
ग्नार एषइति विप्रागांबलेनोदर्कं मुनयोनरमधिकफलंपस्यसः ३१ सम्मवितः अर्थः कार्ययेषांनेनि
लयनगम्मः ३२ एवंप्रागमभिदर्पदास्यैकर्तुंममयाजयत् अनुव्रतमनुवर्णितम ३३ १

43

भा॰पु॰ द्विजैर्देवैर्वृतोऽसौगोत्रपदंविनोपपादितं ३६ इतिश्रीभावार्थेऽष्टमस्कंधेपंचदशः १५ षोडशेपुत्रनाशेनशो
टी॰ चन्त्याऽदितेः पतिः प्रार्थितः कश्यपः प्राहपयोव्रतमितीर्यते १ इत्यनीवामनावतारमाह एवमित्यादि
४२ पावरध्यायसमाप्ति नष्टेष्वसुरस्येषुसत्सु १ सकश्यपः पत्नीमिदमाह २ दीनवदनत्वादिकमाल

नैविश्वजितंविप्राभृगवःशिष्यवत्सलाः शतेनहयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३३ तेनैनद
ततःतदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां कीर्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजउडुराडिव ३४ बुभुजे
चश्रियंसमृद्धांद्विजदेवोपलंभितां कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः ३५ इतिश्रीभागा
वतेऽष्टमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५ शुकउवाच एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमाताऽदितिस्तदा हृते
त्रिविष्टपेदैत्यैःपर्यतप्यदनाथवत् १ एकदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् निरुत्सवं
निरानंदंसमाधेर्विरतःचिरात् २ सपत्नींदीनवदनांकृतासनपरिग्रहः सभाजितोयथान्याय
मिदमाहकुरूद्वह ३ अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेऽधुनागतं नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानु
वर्तिनः ४ अपिवाकुशलंकिंचिद्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययोगि
नांबहुधाविकल्पयन्नच्छति अयमभद्रमितिसमभिः देवभेदमतोच्छंदमिच्छामनुवर्तनेनेइतितथाप्यनु ४२
वशावर्तिनोजनस्येत्यर्थः ४ हेगृहमेधिनि अपिवाकिंवागारेषुधर्मादेः किंचिदकुशलमितिकाका
प्रश्नः यत्रयेषुगृहेषुअयोगिनामपियोगाः स्वधर्मादिनायोगफलंभवति ५ ॥

43B किं वा त्वया पूजिता एव मद्गृहा याताः ६ नार्चिताः संतो निर्गच्छति फेत्कारजः मृगालनायः तदीयविवात्व
त्याः ७ वेतायाहोमकालेकर्हिचिन्न्वदताः ८ किं भवत्या श्वाम्नानेमनश्वास्वस्थमप्रकृतिस्थलक्षणेमुखेस्ना
न्यारिमिलितयामि ९ अमस्याकारणमन्यदस्तीति वक्तेनत्पृष्टमभयादिकेनालीन्याह भद्रमिति द्वाभ्यां
अपिवानियपोपिन्यकुर्वंवामकयात्वया गृहादपूजितायाताः प्रत्युत्थानेनवाक्कचित् ८ गृहेषु
पेष्वतियपोनार्चितासलिलैरपि यदिनिर्यातितेनूनंफेत्काराजगृहोपमाः ७ अप्यग्रयस्तुवेला
यांनजुहोदविधामति त्वयोद्विग्नयाचिपभद्रेप्रोषितेमयिकर्हिचित ८ यत्पूजयाकामदुघान्याा
तिलोकान्गृहाश्रितः अग्नमाणोग्निस्सैवैविप्रोसर्वदेवात्मनोमुखे १ अपिसर्वेकुशलिनःतवपु
त्रामनस्विनि लक्षयेस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षितोगृहे १० अदितिरुवाच भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्
धर्मस्यास्यजनस्यच त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहाइमे ११ अग्नयोतिथयोभृत्याभिक्षवोयेच
लिप्सवः सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्यानान्नरिष्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः या
स्याभवान्प्रजाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते
देमागृहाःत्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंउद्भवस्थानेत्रिवर्गोपिययावद्
नेनद्भव्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानेयत्नयाक्रियतेतस्मात अग्नयोतिथयइत्यादि सर्वंनरिष्यतिन
ष्टिपते १२ प्रसन्नेत्वयितापपतति कोन्वेति १३ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीरामकृष्णाभ्यांनमः

भा.पु.
टी.
४४

तेषां कामममाह तैरेवेति चतुर्भिः १४ सपत्नैर्हृतैः स्वैर्हृता श्रीर्यशः हृतं स्थानं येषामिति पुत्राभिप्रायेण बहु
वचनं १५ ७ कश्यपः प्रथममेतावन्तुवक्ष्येदित्याजेर्यितविस्मयवाजेनेनन्नमुपदिशति अहेइतिसार्द्धे
तैरेवमारीचमनः शरीरजाः प्रजा इमाः सत्वरजस्तमो नुषः समो भवांस्तासां सुरादिषु प्रभो तथा
पि भक्तान्भजते महेश्वरः १४ तस्मादीशाभजन्त्यामे श्रेयः चिंतय सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थाना
न् सपत्नैः पाहि नः प्रभो १५ परैर्विवासिता साहं मग्ना व्यसनसागरे ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृ
तानि प्रबलैर्मम १६ यथा तानि पुनः साधो प्रपद्येरन्ममात्मजाः तया विधेहि कल्याणं धि
या कल्याणकृत्तम १७ कश्यप उवाच एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव अहो माया
बलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् १८ क्व देहो भौतिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः कस्य के प
तिपुत्राद्या मोह एव हि कारणं १९ उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवंतं जनार्दनं सर्वभूतगुहावासं वासुदे
वं जगद्गुरुं २० स विधास्यति ते कामान्हरिर्दीनानुकंपनः अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम
अदितिरुः केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिं यथा मे सत्यसंकल्पो विदध्यात्स मनोरथं
न २१ आपतिनुष्यतिशु. \ आदिश त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनं आशु तुष्यति मे देवः सीदन्त्याः स ह पुत्रकैः २४
स्याह उपतिष्ठस्वेति द्वाभ्यां २० तत्रैवंभूतकामप्राप्तिहेतुं देवतान्तरप्रसिद्धानवाह अमोघेति २२ यथा

चमे मनोरथं विदध्यात् २२ यथा च मे आशु तुष्यति तथा त
स्तवाप्रकारमुपदिश २३ ॥

प्रश्न ३०८

२८

मस्याहष्टपयसोमेयदुक्तमाह तेप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमलेशुक्लेनवादोपूर्वेद्युः कृत्यमाह ब्रह्मच
र्योपेतस्त्राणांस्वतेनतंशेनयदिलभ्येतनतर्हिक्रोडविदीर्णयावराहोत्खातयामृदालिम्प तत्रमंत्रः त्वंदेवीति
२७ त्वंदेवीतिमंत्र हेदेवित्वंरसायाउद्धृता निवर्तितनत्रात्मनियमोनित्यनैमित्तिकोयेन २८ तत्रावा

कश्यपउवाच एतन्मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः यदाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंके।
शवतोषणं २५ फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्या
परमयान्वितः २६ सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोत।
स्येतंमंत्रमुदीरयेत् २७ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता उद्धृतासिनमस्तुभ्यं
पाप्मानंमेप्रणाशय २८ निवर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः अर्चायांस्थंडिलेसूर्ये
जलेवह्नौगुरावपि २९ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीयसे सर्वभूतनिवासायवासु
देवायसाक्षिणे ३० नमोव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधानपुरुषायच चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुण
संख्यानहेतवे ३१

हृत्वादैनवमंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति २९ पायादेविशेषणस्वरूपदक्षणादर्थं
वस्यति चतुर्विंशतिगुणाः तत्वानितानिविजानातीतितज्ञः तस्मैगुणानांसंख्यानस्यहेतवेसांख्यप्रवर्तका

एवं सामान्यतो नत्वा वनागास्यानमति त्रिभिः तत्रादौ मंत्रोत्कयतत्रूपेण विश्लोः श्लोकाभ्यां नमस्करोति हंसीसे
यस्य वेदः पादाग्रमंतेनैव फलविस्तारकाय च यो विद्यासामान्य इति त्रिधा वद्धद्रत्यस्यार्थः उक्तः तथा
चोक्तं चत्वारि शृंगास्त्रयोस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महादेवो।
नमो हिरीसे त्रिपदे चतुःशृंगाय तेतवे सप्तहस्ताय युक्ताय त्रयीविद्यात्मने नमः २१ नमः शिवाय
रुद्राय नमः शाक्तिधराय च सर्वविद्याधिपतये भूतानां पतये नमः २२ नागायणाय ऋषये नरा
यदरायेनमः नमो हिरण्यगर्भाय प्रलापजगदात्मने २३ नमस्तेस्त्वादिदेवाय साक्षीभूताय ते
नमः योगैश्वर्यधारिणाय नमस्ते योगरेतवे २४ नमो मरकतश्यामवपुषे धिगतश्रिये केशवा
य नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे २५ त्वमेव वरदः पुंसां वरेण्यो वरदर्षभः अतस्ते श्रेयसे धीराः
पादरेणुमुपासते २६ अन्ववर्तंत यं देवाः श्रीश्च तत्पादपद्मयोः स्पृहयंत इवामोदं भगवान्मे
प्रसीदतां २७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेश आवाहनपुरस्कृतं अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः
मर्त्यां ख्याविवेकेति मार्गमुद्रवतल्नः सोयं प्रत्नैर्यथायथं विस्तृतस्तुप तत्रूपेणास्तूयते नेन तत्स्वतः तथा
वेदात्मकः चत्वारि शृंगेति वेदरूपवेदात्मकावेयो अस्य पादा इति सवनानि शीर्षे द्वे शीर्षे प्रायणीयोदयनीये
सप्त हस्ताः सप्तच्छंदांसि त्रिधा बद्धो मंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभो रोरवीति रोरवणमस्य सवनक्रमेण ऋग्भि
र्यजुर्भिः सामभिर्यदेनमृग्भिः शंसंति यजुर्भिः यजंति सामभिः स्तुवंतीति २१ प्राणाय सूत्रात्मने योगेश्व

45A पयसि सूर्तपक्वं पायसं ३० मूलविद्यया द्वादशान्तरेणैव ३१ स्वोक्ताभिरन्याभिश्च स्तुतिभिः ३२ नमस्कृत्यो
पनिर्माल्य ३३ दैवज्ञवरीयेषां नानाग्रामं भवेद्दाविप्रभोजयेदिन्दुर्य्यः सभाजितैस्तैरनुज्ञातः सन्तुष्टोषधेर्वधूभिः
सुरविंत्वा गंधमाल्याद्यैः पयसा स्नापयेद्विभुं वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ३४ गंधपुष्पा
द्यैरभिपूज्यार्चेद्वादशान्तरविद्यया घृतपयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति ३५ ससर्पिः सगुडं दत्त्वा
जुहुयान्मूलविद्यया निवेदितं तद्भक्ताय दद्याद्भुंजीत वा स्वयं ३६ दत्त्वाचमनमर्चित्वा ताम्बूलं
च निवेदयेत् जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुं ३७ कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणमेद्दण्डव
न्मुदा कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्वासयेत्ततः ३८ द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेन यथोचितं
भुंजीत तैरनुज्ञातः सेष्टः शेषं समाहितः ३९ ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि स्नातः शुचि
र्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः ४० पयसा स्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनं पयोभक्षो व्रतमिदं
चरेद्विष्ण्वर्चनादृतः ४१ पूर्ववज्जुहुयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् एवं त्वहरहः कुर्याद्द्वाद
शाहं पयोव्रतं ४२ हरेराराधनं होमं मर्हणं द्विजतर्पणं प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी
४३ ब्रह्मचर्यमधः स्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावचांस्तथा ४४
सहितः ४५ तस्यां रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् श्वोभूते प्रभाते सति ४६ ४७ पयएव भक्ष्यस्य होमायस्य प्रथःस

46

भा॰पु॰ पंचकैः पंचामृतैः ५० ५३ ५४ ५० मयाचैतेभवत्यासमुदाहृते ५९ सर्वयज्ञात्मकोयस्मात् सर्वत्र

टी॰ प्रतिष्ठितः सर्वभूतानांवासुदेवपरायणः त्रयोदश्यामथोविष्णोः स्नपनंपंचकैर्विभो ५० कारयेच्छा

६६ स्त्रदृष्टेनविधिनाविधिकोविदैः पूजांचमहतींकुर्याद्दिनशाठ्यविवर्जितः ५१ चंदनंनिष्पपय

सिसिपिविष्टायविष्णवे सूक्तेनानेनपुरुषपूजनेनसमाहितः ५२ नैवेद्यंचातिगुणवद्दद्यात्स्वा

वा॰यये दृष्टतुष्टिदं आचार्यंतानसंपन्नंवस्त्राभरणादिभिः ५३ तोषयेदृत्विजश्चैवतद्वित्थारायधनैर्दशैः

भोजयेत्तान्गुणवतोमद्भक्तेनशुचिस्मिते ५४ अन्यांश्चब्राह्मणान्शांतान्येचतत्रसमागताः दृष्टि

णागुरुवेदस्याहृदिनिशम्यश्रवयेयाहितः श्वन्नाद्येनश्वपाकांश्चदीनान्येतत्समुपागतान ५५ भुक्त

वतश्चसमवेष्टुदीनांश्चकृपणांश्च विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६ नृत्यवादित्र

गीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्चप्रजागरंभगवन्नोत्सवं ५७ एतत्तयोक्तंतेना

मपुरुषभाषणेपरं पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतं ५८ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्कृती

र्तीनकेस्वांच आत्मनापुष्टुभावेननिपुनात्माभजत्वाव्यये ५९ ग्रंथेवैसर्वयज्ञात्मनःसर्वत्रनमिति

वा॰प॰ स्मृतं तेषसारमिदंभेदंदानेनचैस्मरतेषांगणा ६० तेष्वविनियमासोतान्पवंचयमोत्तमाः तपोदानैश्व

तमितिनिस्तत्वमेतत्तुतं ६० ६२ अष्टमेसोऽध्यायः ११ तेयतोयेनतत्पत्न्यश्चोदितः ६१ तस्मादेवतत्तंभेदंप्रय

46A ततःसमस्तदेवो दिव्याकृतेनतस्मिन्ननेहरिः तत्काममशरणागायादीनतनुजोभूदितीर्यते १ ४ प्रीतिविह्वलत्वादे
व ५ वद्धांजलिसंतोषिता केवलमीडितुं पुनः तोषम देन शशाक अपितु तूष्णींबभूव कथंभूता आनं
दजलेनाकुले ईक्षणे यस्याः पुलकेनाकुला आकृतिः देहो यस्याः तस्य दर्शनेन तयोत्सवः तेन गात्रे वेपा।
शुकउवाच इत्युक्त्वा मादितीराजन नम्रभर्त्रां कश्यपेनवै प्रत्तुतिश्छन्नमिदं द्वादशाहमतंद्रि
ता १ चिंतयंत्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसा बुद्धिसारथिः २ मन
श्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्याखिलात्मनि वासुदेवे समाधाय चचार ह पयोव्रतम् ३ तस्याः प्रा
दुरभूत्तात भगवानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्रगदाधरः ४ तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य
ह सहसोत्थाय सादरम् ननाम भुवि कायेन दंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थाय वद्धांजलिरीडितुं स्थि =
ता नोत्सेहे आनंदजलाकुलेक्षणा बभूव तूष्णीं पुलकाकुलाकृतिः तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपा। १
थुः ६ प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदितिः कुरूद्वह उद्वीक्षती सा पिबतीव चक्षुषा। तीर्थ १ ६
मापतिं यज्ञपतिं जगत्पतिं ७
थुः कंपो यस्याः ६ तुष्टावयि चोद्वीक्षमाणा पिबतीव क्रियाभेदात्संत्यस्य
परस्य हि फलं रहो यः अयत्नतो विनिर्जित्य दैत्यान तर्जितान पिभक्तान रक्षितुं श्रीशस्त्वमित्यस्तोदिति

भा॰स्कं॰ टी॰ ८३

यज्ञेशेत्यादि दशभिः संबोधनैः न वा मम कं किमपि नास्तीति निवेदनीयार्थं येन शं नः कृधि कुरु यतो दीना
नां नाथोसि तीर्थश्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेव मंगलं यस्य आपन्नानां सर्वतःसन्नतानां लोकानां वृजिनो
पशमाय उदयो यस्य ८ भूम्ने महते नमः महत्त्वे हेतवः विश्वाय विश्वस्य भवनस्थितिसंयमनार्थं स्वैरं
गृहीता पुरुशक्तिः मायायागुणा येन तस्मै न यापि स्वस्थाय अप्रच्युतस्वरूपाय कुतः शश्वदुपबृंहितः

अदितिरुवाच यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय: आपन्नलो
कवृजिनोपशमोदयाद्य शं नः कृधीश भगवन्नसि दीननाथ ८ विश्वाय विश्वभवनस्थिति
संयमाय स्वैरं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने स्वस्थाय शश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्म
तमसे हरये नमस्ते ९ आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योभूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिव
र्गः ज्ञानं च केवलमनंत भवंति तुष्टात्त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः १० शुक उवाच
नित्यो जितोयः शत्रौ अदित्यैवं स्तुतो राजन्भगवान्पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत
बोधः तेन व्यापादितं निरस्तं आत्मनि तमो माया लक्षणं येन तस्मै ९ अस्मदीयमनोरथपूरणसमर्थ
वल्कारमेव नवेति कैमुतिकन्यायेनाह आयुः परं ब्रह्मायुः पुनरपि द्यौश्च भूश्च रसातलं च द्यौर्भूरसाद्यौ
रिति एकपदे भूश्च रसा च विलस्वर्गादि इति विग्रहः रसेति पाठे त्रीणि पदानि सकलायोगगुणा अणि

मादयः ८ देवहूतः [illegible] ८ ॥

47A

सपत्नैर्हृतश्रीर्येषां स्तथामतः च्याविताना वपुत्राणोसंबंधियन्नइवर्न्नाः विश्मांकोतितंमयाणत्तानं १२ कौ
तितमेवाहं नानितिविभिः प्रतिलब्धोजयश्रीश्वेयैतैः पुत्रैः सह उपासितं पकवयस्यानमिच्छति १३ प्र
यात्रं तनपसुस्वश्रीस्वैर्येः तान १४ सुपारणीयाश्चनतिक्रमणीयायायस्मादनुकूलईश्वरः कालोयेषां

श्रीभगवानुवाच देवमातर्भवत्यामेविततानं चिरंकांक्षितं यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्याविताना स्वथा
मतः १५ तान्विनिर्जित्यसमरेदुर्मदान्सुरर्षभान् प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितं १६
इन्द्रज्येष्ठैस्त्वतनयैर्हतानांयुधिविद्विषां स्त्रियोरुदंतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः १७ आ
त्मजान्सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृत्ययशः श्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि १८ प्रायो
ऽधुनातेसुरयूथनाथा सुपारणीयाइतिदेविमेमतिः यत्तेनुकूलेश्वरविप्रगुप्तानविक्रमस्तत्र सुखा
त्वदाति १९ तथाप्युपायोममदेविचिन्त्यः संतोषितस्यव्रतचर्ययाते ममार्चनंनार्हतिगातुमन्य
थाश्रद्धानुरूपफलहेतुकत्वात २० त्वयार्चितः चाहमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः
स्वांशेनपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः २१
तैर्विप्रैः गुप्ता रक्षिताः यत्तुकूलेईश्वरैः समर्थैः विप्रैर्गृहीता इतिवा २२ मममयाचिन्त्यपवततवेहतः संतोषि
तस्येत्यादि श्रद्धानुरूपफलमोरणफलहेतुत्वात २३ मारीचमस्तपसिअधिष्ठायस्थितः सन्नुगोप्तास्मि।

पद्मपुराण ५ ९०

48

भा॰ प्र॰ अतः पतिमुपधावभजस्व १९ देवानां गुह्यं इदंस्पसेर्वे स्तुसंवृंतेगुंमसमंसंपश्यतेसिद्धांति २० प्रभोर्हरेरात्मनिज
टी॰ मलब्धा २१ २२ अवितथमीतागोरहेष्टेयस्पमः २३ अनिवोपपयासर्वसमोपिदाकगांसन्वर्षेणावनदा
४८

उपधावपतिंभद्रेप्रजापतिमकल्मषं मांचभावयतीपत्नीवेवंरूपमवस्थितं १९ नैतत्तप
स्सायाव्यविंप्रहृष्टयापिकथंचन सर्वसंपश्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतं २० शुकउवाच एता
वदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः २१ उपधावत्पा
तिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् सवैसमाधियोगेनकश्यपस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनि
हरेरंशमवितथेक्षणः सोदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचिरसंभृतम् २३ समाहितमनाराजन्
दारुण्यग्निंयथानिलः अदित्याधिष्ठितंगर्भंभगवंतंसनातनं २४ हिरण्यगर्भोविज्ञायस
मीडेगुह्यनामभिः २५

हरंकमग्निमाधत्ते एवंस्वयंपुत्रेषुसमोपिदैत्यपत्तत्पणांवीर्यमाधत्तेत्यर्थः धिष्ठितमधिश्रय
स्थितं २४ समीडेतुष्टावेत्यर्थः २५ ॥ ॥ ४८

48

अदितेरेव गर्भे स्मि न जन्मनि पृश्निरिति तिनामतस्यागर्भायगर्भे कार्यवेदा गर्भे यस्य यद्वावेदानां गर्भाय वेदेषुप्र
कारामानायेत्यर्थः त्रयो लोका नाभौ यस्य सः त्रिनाभस्तस्मै त्रयाणां लोकानां पृष्ठे उपरि स्थितिर्यस्य शिपिविष्टा
येनपशवो जीवाः तेषु अन्तर्यामितया प्रविष्टाय यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठतीति श्रु
तेः यद्वा शिपयो रश्मयः तैर्विष्टाय इत्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने २७ अन्तः पतितं तृणादि यथा ग।

ब्रह्मोवाच जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोस्तु ते नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो न
वेदगर्भाय मः २६ नमस्ते पृश्निगर्भाय वेधसे त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे २७ त्वमादिर
न्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यदाहुः कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो यथान्तः प
तितं गभीरं २८ त्वं वै प्रजानां स्थिरजङ्गमानां प्रजापतीनामसि संभविष्णुः दिवौकसां देव दिवः
च्युतानां परायणं नौरिव मज्जतोप्सु २९ इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे सप्तदशोध्यायः १७ ॥

श्रीधरी स्रोतः आ तिपतेः आकर्षति तथा कालात्मा भवान् विश्वमाक्षिपति २८ संभविष्णुरुत्पादनशीलोसि
अयं भावः न ह्येवंभूतस्य तव जन्मादिसंभवः किं तु देवानां प्रजापतीनां परमाश्रयत्वेन तत्कार्यसाधनाय
अवतारोयं अतः तान्स्वर्गाच्च्युतान्पुनः स्वर्गे स्थापयेति २९ इति भावार्थे ऽष्टमस्कंधे सप्तदशोध्यायः

४९

भा०अ०
टी०
८९

ततःस्वशादद्योभूत्वावामनःसक्रतौबिलेः यज्ञंगतोवलेर्लेभेनस्वकृत्योक्तोवरानवृणु १ इत्थंविरिंचेन
स्तुतंकर्मच देवकार्यंलक्षणंवीर्यंचप्रभावोयस्य हरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणामन्वयः अमृतभू
मृत्युजन्मशून्यः शंखगदाब्जचक्राणियस्यसनलिनयाअर्धेष्याआदित्येनमन्वर्थीयोः चपन्यायः अविसर्गपा

शुकउवाच इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां चतुर्भुजःशंखगदाब्ज
चक्रःपिशंगवासानलिनायतेक्षणः १ श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीव
दनांबुजःपुमान् श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रा
तव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितःश्रीवनमालयाहरिः प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषावि
नाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाःऋतवोगुणा
न्विताः द्यौरंतरीक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ४

वेश्मवेश्मस्थेपिशंगवासाश्च १ झषराजोमकरःतदाकारयोःकुंडलयोस्त्विषाउल्लसन्तीश्रीवदनां
बुजेयस्य श्रीवत्सोवक्षसियस्यवलयैरंगदैश्चसदोल्लसतिकिरीटादीनियस्य २ श्रीमत्यावनमा
लयाविराजितोवेश्मगतंतमः ३ अग्निजिह्वादेवानगाःपर्वताःतस्याउभौवसमयमाद ४ ॥०

49A

श्रोणायामिति भाद्रपदस्य शुक्लद्वादशी श्रवणद्वादशीति प्रसिद्धा तत्रापि श्रोणायां श्रवणाख्ये वेडुरित्यर्थः तत्रा-
पि श्रवणास्य प्रथमांशेभिजिति तिन त्रेवत्व ब्रह्मत्वाद्दर्शितं भिजिन्नाम नक्षत्रं त्रैमुपरिशिरोधाना मयपस्तात् श्रो-
णाया इति पर्वविशिष्टे मुहूर्ते प्रभुः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः किंच न तत्राणपश्चि न्यादीनि ताराश्चाहृत गुरुशुक्रादयः
तेग्रहाश्च येषांते सूर्यादयोपि सर्वे तस्य जन्मदक्षिणमुदारचक्रुः जन्ममुहूर्ते गुणावहत्वो बभूवुरित्यर्थः

श्रोणासंश्रवणद्वादश्यां मुहूर्तेभिजिति प्रभोः । सैवं नवतनाभायाः शुक्लजन्मदतिथिः ५ द्वाद-
श्यां सविताति ष्ठन्मध्यंदिनगतो नृप विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६ शोलेंडउभ-
यो तेदुर्म्मृदंगपणवानकाः विचित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तुमुलोभवत् ७ शीतास्त्राप्सरसो-
नृत्यन्ननृगंधर्वप्रवरा जगुः तुष्टुवुर्मुनयो देवा मानवाः पितरोग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाः सा-
किंपुरुषकिन्नराः चारणायदैरतां सिस्तपर्णां भुजगो नमाः ९ गायन्तोतिप्रशंसन्तो नृत्यन्तो वि-
बुधात्मगाः अदित्याश्चाश्रमपदं कुसुमैः सम-

५ विशेषांतरमाह यस्यां द्वादश्यां दैत्येन्द्रनत
स्याद्रन्येव विदुः तदा च मध्यंदिनगतः सवितातिष्ठात् साच द्वादशी विजया नाम प्रोक्तेत्यन्वयः ६
शोलेंडउभयोपेतेषाम न्येषांच विचित्रतूर्याणां निर्घोषोभवत् ७ मानवाइत्यादीनां कुसुमैः समवा-
किरन्निति तृतीयेनान्वयः ८ ९ १० ॥

50

भा॰अ॰ विस्मयोन्नरमाह यत्तत्वपुर्द्दिरिधानयत्नप्रकटितवान् तेनैव वपुषा मातापित्रोः संपश्यतोरेव वामनो
टी वटुर्बभूव दिव्यगतिर्नटइव चेष्टितः १२ स्वयं कथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपः कथमधारयत भादीप्तिविभू
५॰ दृष्ट्वादिति निजगर्भसंस्थितं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजा
पतिश्चाह जयेति विस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूव
तेनैव स वामनो वटुः संपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः १२ तं वटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः
कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिं १३ तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताब्र
वीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोददात् १४ ददौ कृष्णाजिनं भूमिर्दण्डं सोमो वनस्पतिः
कौपीनाच्छादनं माता द्यौश्छत्रं जगतः पतेः १५ कमण्डलुं वेदगर्भः कुशान्सप्तर्षयो ददुः अक्ष
मालां महाराज सरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट्पात्रिकामदात् भिक्षां भ
गवती साक्षादुमादादम्बिका सती १७ स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभावितो वटुः ब्रह्मर्षिगणसं
जुष्टामत्यरोचत मारिषः १८ समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा परिसमूहनं परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समि
द्भिरजुहोद्द्विजः
षणानि चक्राद्यायुधानि वै तैर्व्यक्तं यथा भवति तथा ११ कर्माणि जातकर्मादीनि १२ १४
वनस्पतिर्वनानांपतिः सोमः १५ पात्रिकां भिक्षापात्रीं १७ स एवं संभावितो वटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टां

[illegible] ५८

यदृच्छयैव वदृश्चेश्म वनदार्द्र क्रत्वेत्यादि यावद्ध्याय समभाषितयज्ञमानेय जं तं भृगुत्तमं भृगुभिः उपकल्पितैः प्र
वर्तितैर्यथाविलसत्सारेणावलेनेन संभृतः परिष्कृतः १८ तेमिदाय्याउनेरन्तटे भृगुकच्छसमेते ते वै क्रतूनामप्रवर्त
येतोये वलेन्द्र लिजोभृगवः तेन वामनेन च वत्तनाप्रपन्न आरात्समीपे एवमुदितमिव तेषां त्विगादयः
क्रत्वा ऋषिमेधैर्यजमानमूर्जितवलिं भृगूत्तमानाम्रुपकल्पितैस्ततः जगाम तत्राखिलसारसंभृतो भारे
णागामत्त्वमयन्पादेपदे १९ तेन मदाय्याम् उत्तरे वलेयं तत्र त्विंजलेभृगुकच्छसन्निके प्रवर्तनेय
न्तो भृगवः क्रतूनमश्वचहत्तागाउदितं यथा रवि २० तमृत्विजो यजमानः सदस्याहतत्विषो वा
मनतेजसा नृप सूर्यः किलायं मुत वाविभावसुः सनत्कुमारोथ दिदृक्षया क्रतोः २१ इत्थम स
शिष्येषु भृगुष्वनेकधावितर्क्यमानो भगवान्स वामनः छत्रं सदण्डं सजलं कमण्डलुं विवेशविभ्र
द्धयमेधवाटं २२ मौञ्ज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरं जटिलं वामनं विप्रमायामाणवकं हि
तं २३ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः प्रत्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षिप्तास्तस्य तेजसा
२४ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् २५
स्थं किल इत्येवमादित्यानर्कयन्ति तितोषवः २६ इत्यमेधवाटमसमेधमण्डपविवेश २७ उपवीताजिनेउप
वीतम्पृतमजिनमेव उत्तरमुत्तरीयं यस्य २८ संक्षिप्ताः अभिभूताः सन्तः २९ रूपस्यानुरूपाः अवयवा यस्य

[illegible] २५ ॥

51

भा.अ.
टी.
२२

चंद्रमौलिरित्यन्वयः अर्थ्यर्थेप्रतिपाद्यार्थेवकारः चंद्रमौलिरपिगिरिजांगंपंचन्मूर्तीदयासेनार्थः २३ २४ हे
अर्थयन्नातांमातारयंवब्रह्मर्षिणानपंचमन्ये कथंभूतंतनयःवपुर्धरमूर्तिर्यानि २५ त्वच्चरणावनेजने
वार्भिजेलेवंतमहोदुग्धमेतस्यमेपुनीतांपवित्रीकृत्वा २६ मेममतः धनीहृगरहाणा देशदेतनमस्त्यनम
स्वागतेनाभिनंद्याथपादौभगवतोवलि अवनिज्यार्चयामासमुक्तसंगमनोरमं २७ तत्पादशौ
चंजनकल्मषापहंसधर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं यद्देवदेवोगिरिशःचंद्रमौलिर्दधारमूर्ध्नाप
रयाचभक्त्या २८ बलिरुवाच स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवामते ब्रह्मर्षीणांतपःसा
क्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरं २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितंकुलं अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भ
वानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः हतांह
सोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनीतातनुभिःपदैस्तव ३१ यद्यद्वटोवाञ्छसितत्प्रतीच्छमेत्वामा
र्थिनंविप्रसुतानुतर्कये गांकांचनंगुणवद्धाममृष्टंतथान्नपेयमुतवाविप्रकन्यां ३२ ग्रामा
न्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वारथांस्तथार्हत्तमसंप्रतीच्छ ३३ इत्यष्टमेऽष्टादशः १८ इतिवैरोचने
१८ इत्यष्टमेऽष्टादशः १८ तुलविंशेनहरिणा र्वाक्यंधर्मयुक्तंससूनृतं निशम्यभगवान्प्रीतःप्रतिनंद्ये
वितेनपदत्त्वंप्रतिष्कृतेचवलिनाजानन्भृगुरवारयत रातस्तवतिःसर्वंतष्टिरित्यादिग्भस्तुतोचितं वक्ष्यामि

स्मयवीत

किमिदंत्वांस्मितयवाह वामनः १ ॥

जाभि वचस्त्वैतदिति निषेधोऽस्माभिः देवत्वं न देव सांपराये पारलौकिके धर्मे पितामहस्य प्रह्लादः प्रमाणं २ निःसत्व
सत्वत्वं गाघो हि जन्नातये याच प्रत्याख्याताननददामीति विक्तो कृपणाणस्य लत्तणं प्रेयमप्रतिसृत्यायोवानद
दातीतिदुक्तं च ब्राह्मणेभ्यः प्रतिश्रुत्य यो न ददेत्तेनराधमः नह्यौघकुलमुल्लंघ्यदद्स्यन्यवनारकीति ३ श्री
श्रीभगवानुवाच वचस्त्वैतज्जनन्देवस्त्वत्तेकृतोविवितेधर्मेपुत्रेपर्यास्कर २ यस्यप्रमाणंभार्गवः
सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रधानतः १ नह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्वः कृपणः पुमान्
प्रत्याख्यातो नाप्रतिश्रुत्य यो वा नादाद्द्विजातये २ नसंतितोऽत्र पुधिवार्थिना स्थिताः परास्तुखायेनम
नस्विनो नृपाः युष्मत्कुले यथा मामलेन प्रह्लादो उद्धाति यथा उप भवे ४ यतो जातो हिरण्याक्षः
चरन्नेकः स्म मां महीं प्रतिवीरं दिग्विजये नाविदत्तेगदायुधे ५ यं विनिर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुर्भूमा
दुरं प्रागतं नात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्यनुस्मरन् ६ निशम्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा
हंतुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ७ तमायांतं समालोक्य शूलपाणिं कृतांतवत् चिंतया
मास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां वरः ८ यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव अतोऽहमस्य हृद
यैदानावसरे यस्य युष्मत्कुले ४ यतः यस्मिन्कुले न जातः शूरो भूमा यश्चैवत्याग्निपराग्दृशः ९
उद्वागोद्वनउन्नारवीत्यम् यदिग्राणां तत्कृच्छ्रेण जितिलाभुव उद्धोरसमतिविस्मृतात्मानं जयिनं न मेने तद्वीर्यं भू
रिमन्वपश्यात्सस्मरन् १० पराग्दृशः वरिरंश्चेः यत्तौ हृदय स्थितं न मानं न तस्यातिरं न्यवं मिषितः १

वि

भा. पु. श्यामानिलेन्त्वानहितेः स्नत्मोरदेहोयस्य ' विग्रमतिकंपितेचेतोयस्य अनुकंपितचित्तः निवासवार्थः ९ न
टी. ददर्शाघ्रतः प्रविष्टत्वात् १ पुमानेनः सकाशात्त्वावर्तनेन हुस्वेव नूनंगतः नित्यमुक्तत्वादिति वासनवार्थः एव
मनुपर्यंतमखिलं दुष्टी विलो वैरयत्कृतवानतदुचितमेवतस्यापतितिहृद्द महावलपराक्रमस्य श्रुरोहमानां श्रे
५२ विज्ञमितक्रोधात्तद्वधस्य ९ कथं नामासौ शूरपिशेमत्तः जीवन्नेवकातरवोड्डरमुपेतितत्वानित्याशा।

एवं मनिस्मिन्त्वयि पोः शरीरमाधावतोनिर्विविशोस्तु वैरः श्यामानिलानहितन्स्नूलदेहः तत्प्राणारोप्रे
णाविविग्रचेताः १० मतन्विकेतपरिमृष्यमृग्यमपशपमानः कुपितोननार लेपाद्यादियाः
तेविवशानसमुद्रान्विसृविविनूत्र्यदर्शवीरः ११ अपश्यत्त्वितिहोवाचमयात्विष्टमिदंजगत्
श्यानुहामरानोनूनंयनोनावर्तनेनपुमान् १२ वैरानुवधएतावानामृत्योरिहदेहिनां अज्ञानप्र
भवोमन्युरहंमानोपवृंहितः १३ पितामहाद्यपुत्रास्तेनहिंहोदिजवत्सलः स्वसापुर्हितलिगा
श्यारैवश्यारात्मयाचितः १४ भवानाचरितायस्मा नाश्चितोगरस्मेतिभिः ज्ञाश्मोणोः एवं जैःस्मृते
रेन्येश्योडामकीर्तिभिः ४

येनाह वैरानुवंधएवतावनामृत्योर्भवतिदेहिनां देहनिमित्ताभिमानव
तोमूलतांतयोहंमानेनोपवृंहितोमन्युश्चभवत्येवयेताज्ञानप्रभवः अज्ञाननिवृत्तेनशक्यो रूपत्यागोमा
र्यमेवन्यर्थः १३ नदेवजानस्ततानन्यितरासौति द्विजवेरापारिणोमहेशोदेवाण्तेनतद्विजाइतिनहि

दितपिप्पयाचितः मनुष्ठीयमाष्टुः देक्रमोदेशे

५२

नों

52A

मम पदानि संमितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण नचानृतवादः तत्रापि स्वयं दत्वान पराग्मात १६ याव
दर्थमेव प्रतिग्रहो यस्य सः १७ ईश्वरस्य याञ्चाकारणं याञ्चाप्रकारश्चोक्ता वलेर्वंचनप्रश्नोत्तरत्वेन तस्य गर्वो
तिरेकेण प्रधिक्षेपप्रकारमाह अहो इति त्रिभिः ते वाचो वृद्धानां संमताः त्वं तु वालः वालिशमतिश्चेति क्षे
दः स्वार्थं प्रत्यबुध इति च भक्तानामोवार्थं वुध्या सेन स्वार्थं परिपूर्णं यस्य न व्यतिरेकेण स्वार्थाभावादित्यर्थः

तस्मात्त्वत्तो महीमीषद्वृणेऽहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र संमितानि पदा मम १६ नान्यत्ते का
मये राजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः १७ वलिरुवाच अ
हो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसंमताः त्वं वालो वालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा १८ मां वचो
भिः समाराध्य लोकानामेकमीश्वरं पदत्रयं वृणीते योऽबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं १९ न पुमान्मामु
पव्रज्य भूयो याचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीच्छ मे २० श्रीभगवानुवाच यावं
तो विषयाः प्रेष्ठास्त्रैलोक्यामजितेंद्रियं न शक्नुवंति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप २१ त्रिभिः क्रमैरसंतु
ष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया २२

अतुष्टत्वमेवाह २२ मा
मिति द्वीपस्य दातारं अबुद्धिमान् वस्तुतस्तु बुद्धिमानित्यवच्छेदः १९ कामं यथेच्छं सम्यक्रूपादक्षा
सारेणेत्यर्थः अत एव तस्याः करिष्यामि २० पुनरपि निःस्पृहत्वमेव व्याविष्कुर्वन्नाह यावंत इति सप्तभिः २१

नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि संतोषाणां विबुध्या २८

भा॰ त्र॰ टी॰ ५३

नृसायाश्चेनेन गानारत्नसामिः स्फुने ११ अंसंतुष्टः प्रोमैः विमितैर्लोकैरपि न समाप्नुवन्तेते १४ आम्रमृतानि
ग्निः १६ सिद्धोदकृतार्थ एव एतावनास्वर्वस्मापदार्थ सिद्धिः इति गूढोभिप्रायः नेदंवाह विनैहि यावत्स्योजन
समहीपापिपूतयोन्वृपावेव्यागयादयः अर्थैकामैर्गीतानोनेनसायाद्दनिनः स्फुने १३ यदृच्छयो
पपन्नेन संतुष्टेवर्त्ततेतेसावनांसंतुष्टः विमितैर्लोकैर्जितात्मोपमादितैः १४ पुंसोयंसंसृतेहेतुरा
संतोषोर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेन संतोषमुक्तयेस्मृतः १५ यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजोवि
प्रस्यवर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः १६ तस्माश्रीणिपदान्येव वृणोत्वद्वरदर्षभ
भाव एतावतैव सिद्धोहं वित्तं यावत्प्रयोजनं १७ श्रीशुकउवाच एवमुक्तोः सभगवान्बलिंस
रव्याथः कश्यपादृदितेजीनोतोदेवानांकार्यसाधको १८ इत्युक्तः सहसन्नाह वाञ्छातः प्रतिगृ
ह्यता वामनायमहीं दातुं जग्राहजलभाजनम् १९ विश्नवेक्षांप्रदास्यंतमुशनासुरेश्वर
नं जानं चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यंप्राह विदांवरः २० प्रतिश्रुते त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता तस्मात्
मन्येदैत्यानांमहाननुपगतोनयः २१ श्रीशुकउवाच एषवैरोचनेसाक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्य
पाददितेर्जातो देवानांकार्यसाधकः २१ एषतेस्थानमैश्वर्यश्रियंतेजोयशःश्रुतं दास्यत्याच्छिद्य
शक्राय मायामाणवकोहरिः २२ त्रिभिःक्रमैरिमाँल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति
तेमेवस्वमथिकस्य त्वेगावदत्वारित्स्यर्थः २२ १९ अनयः अन्यायः १॰ अन्यायमेवाह एषइति नन्तुमया

तथापि प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्यां एकेन पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्येत्यर्थः द्वि
तीयेन दिवं स्वर्वचनात् तृतीयस्य तृतीयपदस्य नामस्य तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्भविष्यतीति चेत्तत्राह नत
हानमिति तपविनेकाग्र कर्मपूर्तं ३३ ननु तर्हि प्रतिश्रुत्य नेति कथमनृतं वाच्यं तत्राह अत्रापि सत्यानृतव्या
वस्थायां बह्वृचस्कन्त्यादि प्रथममोमिति सत्यानृते इति अनृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षणं सर्वकलानिंदा

क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः । खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४ निष्ठां।
ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतं प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न तद्दानं प्र
शंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यशसेऽर्थाय
कामाय स्वजनाय च पंचधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ३७ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽ
सुरसत्तम सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हि तत् ३८

भोमसत्यं विदितं अनृतं च निषिद्धं अनेन तत्परागवाप्त द्विक्रमतर मित्यादिना सत्ये दोषान् अनृते च गुणानुक्त्वा
तस्मात्कालएव दद्यात् कालेन दद्यात् तत्सत्यानृतेति मिश्रु नीकरोति दुष्पसह्यवेणाद्धृति संकटादिष्व
नृतमपि अनुज्ञातं तमिमर्थं स्पष्टयन्त्राह ओमित्यङ्गीकारेण यत्प्रोक्तं तत्सत्यं नेति यदाह तदेवानृतं
तत्तु सत्यं पुष्पदं नृणं विना न सिध्यतीत्याशयेनाह ३९ ॥ ०

भा० छां०
टी०
५५

सत्यंपुष्पफलंविद्यात्ननीयात् आत्मनृतस्येदेहरूपस्यानृतस्यफलंगीयतेस्कन्दोच्यतेत्यर्थः यदातनेरेनृस्य ग
म यद्यपिस्कन्दवाचः सत्यंपुष्पफलंचेत्युक्ते तथापिवाचोदेहनिर्वाहार्थानलादात्मनृतस्यनिष्फलताउ
मोद्गलोक्तेभवतपुष्पफलस्याभीयसत्यंततः किमतआह नृतेदेहेजीवतितत्पुष्पफलंनस्यात्तस्यनस्या
दितिपादेस्कन्दमुक्तायावाचः परामर्शः देहस्यानृतेनरक्षणाद्यद्यप्याह अनृतंतस्यात्मनोदेहस्यमूलं २१ एत
देवदृष्टान्तेनस्पष्टयति तद्यथानृतउन्मूलितम्मूलः शुष्यत्यचिरादेवोद्वर्ततेपततिच एवंनष्टमनृतय

सत्यंपुष्पफलंविद्यादात्मनृतस्यगीयते नृतेजीवतितत्स्यादनृतंमूलमात्मनः २१
तद्यथानृतउन्मूलः शुष्यत्युद्वर्ततेविगात एवंनष्टानृतः सद्य आत्मानंशुष्यत्येनसंशयः ४०

स्यसद्यआत्मादेहः नश्येत् यद्यपिवस्कन्दाएवमेवानृतंवदन्नात्मानमाविर्मूलंकरोतीत्येवनिंद्यानृ
तेनिषिद्धे तथाप्युपमर्दानुसारेणानत्केवलानृतंविषयमित्यभिप्रेत्यैवव्याख्यातंदयेननत्स्वनेनेतिवत
येवोक्तेः तथाचश्रुतिः ओमितिसत्यंनेत्यनृतंतत्रेवतत्पुष्पफलंवाचोयत्सत्यमहेश्वरोयथाश्रीकल्याणकीर्ति
र्निर्भवतिपुष्पादिफलंवाचः सत्यंवदत्यथैतन्मूलंकरोतिसशुष्यति उद्वर्ततेतस्मादनृतंनवदेद्दयेतै
नैनतेनयन्नेननत्वनृतेनदयेतसकरेष्वात्मानंरतेदितिस्कन्दार्थः ४० ॥ ५४

सर्वेयामस्य व वनेदैदोनर्निर्वदेदिति स्मृती कर्म्मे सत्यस्य दोषाननृतस्य गुणानाह परापीतिद्वाभ्यां यदोमि।
थ्यतानल्प रा कृदेरे ग्रर्थेगदेना वा चनीतिपराकृतिक्षितिस्मृतिपदस्य व्याख्या नमहंणि वे इतितनतस्मा।
द्यथिंवेपक्किं विदोमितिदास्यामीतिवृणान्तेनेरिच्यैत नृनो भवेत् किंच मित्रवेसर्वमोंकुर्वन्न दास्यामी
त्यमीकुर्वन् ग्रात्मनेकामेननालपयामो न भवति तस्य भोगोनसिद्धतीत्यर्थः तथाच स्मृतिः परा
त्वा यतदिक्रमत्तेयदेनदामिति यद्यल्किंमित्यादौ श्वेवास्मिनदिच्यते सयत्तवमोंकुर्यादिदात्मानेका
मेभ्योनामालस्यादिति नेतियदनृतंवचपतत्मूणं ग्रर्थत्वयाभावात् ग्रध्यात्मंचेति चकारात्लयः ग्रात्मनो
परापितमर्याणंवाग्रतरंननदोमिति यद्यल्किवामितित्रूयान्तेनरिच्येतवे पुमान् ५० मित्रवे
सर्वमोंकुर्वे वालंकामेनवात्मने ग्रर्थेतत्पूणंमत्यात्मपञ्चनेत्यनृतंवचः ५१ सर्वेनेत्यनृत
ब्रूयात्सदुक्षीतिस्पसदृतेः स्त्रीषुनर्मविवाहेषुवृत्यर्थे प्राणसंकटे गोब्राह्मणार्थे हिंसायांनानृत
मिथुनं व स्य स्यार्थे माकर्षतीति ५२ ग्रध्यात्मयोहि नियममकिंचिदपि नास्तीति सोदामीति ब्रूते सहितेना
नृतेनपरेषामर्थो नाकर्षतीतिप्रसिद्ध ५३ ननु तर्हि इदमनृतं वत्सवेदाहेत्वास्यादित्याह सर्वमिति तथा
च स्मृतिः ग्रर्थेतत्पूर्णमध्यात्मयत्रेतिसत्सर्वंनेति ब्रूयात्तथापिकाम्यकीर्तिजीयेतस्मापनतैवदत्या
दिति ग्रनोवृत्तिसंकटादिष्वनृतेन दोषायेत्युपसंहरति स्त्रीषु प्रेमसादेन नवशीकारनर्मणिपरिहासे
विवाहे च वराद्दिस्तुतौ ५४ गवांब्राह्मणानां चार्थे हिंसायांचकस्य चिन्मायां तथाच याज्ञवल्क्यः

वर्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेदिति तथाच स्मृतिः न
स्मान्कालेपव यात्काले न दद्यान्तत्समानृते मिथुनी केशानीति
५५

भा.स्क. इति भावार्थे ऽष्टमे एकोनविंशः ॥ १९ ॥ विंशे त्वनृतभीतो ऽसौ नात्याक्षीत्कपटं हरेः । ददावेव ततो विस्मृसहसा
टी. ववृधेऽद्भुत ॥ १ ॥ भगवता स्वयं प्रोक्ते संख्या किं तत्स्यार्थं कामादिकं न वा येन सारहमेधिनां यमस्ति ॥ २ ॥ क
५५ थं प्रत्याचक्षे लिङ्गाकरोति ॥ ३ ॥ ननु प्रत्याख्याने दोषाउत्तः तत्राह नाहमिति अन्यथा ह्यसत्योऽपि ॥ ४ ॥ किं
च यद्यदुक्तादिकं न तन्मयैवं स्वपरेतं मत्पुरुषहास्य नित्यस्यैव तत्किमिति जीवतैव स्वयं न देयमि

इति श्रीभागवते ऽष्टमे वामनचरिते एकोनविंशः ॥ १९ ॥ श्रीशुक उ० बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येणभा
षितः तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुं ॥ १ ॥ बलिरुवाच सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृह
मेधिनां अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित ॥ २ ॥ स चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्वि
जं प्रतिश्रुत्य दास्यामीति प्राह्लादिः कितवो यथा ॥ ३ ॥ न ह्यसत्यात्परो धर्मो इति होवाच भूरियं स
र्वं वोढुमलं मन्ये ऋते ऽलीकपरं नरं ॥ ४ ॥ नाहं बिभेमि निरयान्नैयन्यादसुखार्णवात् न स्थाना
च्च्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलंभनात ॥ ५ ॥ यद्यद्धास्यति लोकेऽस्मिन्संपरेतं धनादिकं तस्य त्यागे

निमित्तं किं विप्रः तुष्येन्न तेन चे तिभावः तथापि तावद्धन्ति संकटपरिहारार्थं मद्वुंदीयतामि
तिचेत्तत्राह तस्येति विप्रश्चेन्नेनार्थेन दत्तेनापि न तुष्येत न हि तस्यार्थस्य त्यागे दानं किं निमित्तं न किं
चित्तथापि तावत्स्वस्य दानेऽविप्रस्यासंतोषापादानेऽन्यर्थमेव स्यात्ततः तथापि तत्सर्वं देयं न वा किंचिद्देयं ।

सितिभावः तर्हि तेष्वमितिमाह ऋषयेति

55A

उत्पन्नैरस्माभिरपि को विकल्पो विचारः ७ इत्येवं दुष्टदेर्निवर्त्तितैरिमैरियं भुवं भुञ्जे उपभुक्तानेषामिह लोकान्परलो
कांश्च भोगानिति वा कालो ग्रसीत महत्त्वनवान् न तु ते भुवि प्रथितं तत्प्रामयशो ग्रसीत् अतः कीर्त्तिरेवा
साध्यानान्यदिति भावः ६ देहत्यागादपि धनत्यागे कीर्त्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति नन्नुत्यजनीतिति
यातीर्थपात्रेयन्नोति दुष्करो धनत्यागएवमयाकार्य इतिभावः ८ तर्हि निर्धनं देहत्यागादिति चेन्न तत्राह
श्रेयःकुर्वंतिभूतानां साधवो दुस्त्यजामसुभिः दध्याद्यपि विप्रभृतयः को विकल्पो धनादिषु ७ येषि
ये तु भुजे त्रसरे दैत्यैर्दैत्यनिवृत्तिभिः तेषां कालो ग्रसील्लोकान्न यशोधिगतं भुवि ८ सुलभा यदि
विप्रर्षे प्राणनिवृत्तानाम्नतत्यजः न तथा तीर्थं प्रायातेपुद्दयायेधनंत्यजः ९ मनस्विनः कारुणिक
स्याश्लोभनं यदर्थिकामोपनये न दुर्गतिः कुतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां न तोवदोरस्यदृदामि वालि
ने १० यजंति यज्ञक्रतुभिर्यमादृता भवंतआम्नायविधानकोविदाः स एव विष्णुर्वरदोस्तु वा परो
दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमां वध्नीयादनागसं तथाप्येनं न हि
मनस्विन इति याचकानामर्थितो कामोपनयेन कामापूरणेन श्लिष्टमीनत्वश्मनंजातिष्ठ १०
दुर्गतिर्दैन्यमितियन्नक्षोभनं भद्रमेव भवादृशानां तु कामोपनयने दुर्गतिः शोभनमिति किंपुनर्वक्त
व्यमित्यर्थः १० नायं वटुः किं न विष्णुर्नवद्यत्वं न तर्हि सुतरामेव दास्यामीत्याह यजंतीति यदः शत्रु

नैष ॥ ५५ ॥

56

भा.स्कं. यद्यदिपयो न निहाम निनर्दिष्टु दुर्मां रत्नाप लंभं भूमिं रेरेन् शपीन वामुस्य कृजातः सन्मम विन्ने सयीते लिवा
टी. लेवाधः ११ पस्थ्रहिन मजानन्थ्रहा १४ १५ जालकमुक्ताभरणविशेषैः तन्मालावनीयुव नेजनीनाय
५९ एवं वाउनमुस्यो कोन निहाम निपयशः इत्नामि नाहरेयुदुशयीन निरनोमया १२ श्रीशुक उवाच
एवमश्रद्धितशिष्य मनादेशकरं गुरुः शशाप दैवप्रहितः सत्यसंधं मनस्विनं १४ दृढंपंडितमान्य
न्नः स्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः १५ एवं शप्तः स्वगुरुणा
सत्यान्न चलितो महान् वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकं १६ विंध्यावलिस्तदागत्य पत्नी
जालकमालिनी आनिन्ये कलशं हैममवनेजन्यपां भृतं १७ यजमानः स्वयं तस्य श्रीमत्
पादयुगं मुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनी १८ तदासुरेंद्रं दिवि देवतागणा
गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्म सर्वेपि गृणंत आर्जवं प्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः १९
नेदुर्मुहुर्दुंदुभयः सहस्रशो गंधर्वकिंपूरुषकिन्नरा जगुः मनस्विनानेन कृतं सुदुष्करं विद्वा
नदाद्यद्रिपवे जगत्त्रयं २० तद्वामनं रूपमवर्धताद्भुतं हरेरनंतस्य गुणत्रयात्मकं भूः खं दिशो
पोकलशंभृतं पर्णा १२ २० अवर्धत वो द्यौर्विवराः पयोधयः तिर्यङ्नृदेवा ऋषयो यदास
न्नानः प्रतिगरस्य ना मितिवलिं नाप्टवमस्कृत्वात गुणत्रयमात्मनि यस्य न न स्य तएवं भूः खमारस्योच्य ।

श्रीभागवते ... ५९

स्रविगादिभिरिनेभ्यलिः नस्य देरेकाय्यपनहिम्बरदर्शी २२ नदेवप्रपंचयति रम्नामिति पादोनैः सप्तभिः प्रा
हेतस्मांणंवापुमेवदेत्सासेनायस्य संदेदूपेदस्थितन्नात् २३ पत्तनम्नात्मा स्वयंपवलिम्नुद्योयेषांनानाद्भृतेमा
कायेवलिमस्यमहाविभूतेः सहर्लिगाचार्थसदस्यपतन दद्दर्शविश्वंत्रिगुणागुणात्मकंभूतेन्द्रिया
शयाशयजीवयुक्तं २२ रसाम वेश्वात्रिनलेषु पादयोम हींम हीधान्युरुघस्ताजंघयोः पत्तत्रिणांनाडु
निविश्वमूर्तेर्दवैगाणमाकनभिरमेनः २३ संध्याविभोर्वासस्मिगुह्यपेदत्न्यजापतीं वृजद्येनेत्रा
लमुख्यात् नाभ्यानभः कृतिपुमसस्थिपुरुक्रमस्योरसि चंद्रमालां २४ हृदयंगाथमेसलनयोमु
गोरेमितंचमनंचमनस्य चेत् श्रियंचवत्सस्य रविंदरस्नाकेदेवमाम्नानिमसस्लेषकाव २५ इंद्र
थानानमारान्भुजेषुतन्कांगयोः ककुभोयोम्नमूर्ध्नि केशेषुमेघान्स्वमनेनासिकायामतोगाश्च
सर्वंवदनेचवद्दि २६ वांणाचक्षुरोसिरमेजलेशंभुवोर्निषेधंचविधिंचपक्षमस्सु प्रदस्रात्रिंचप
रस्यपुसोमन्युंललाटेयरपवलोमं २७ स्पर्शेचकाममनूपरेतसोंभः पृष्ठेत्वधर्मक्रमणेषुयत्ते क्षा
यासुमृत्युंदृसितेचमायांतनूरुहेश्वौषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजं ४
नानदचंपतिं २९ ग्रैवादे देवगणान्सर्षीश्च प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानि सर्वाण्यनींदंभुवनेनिरी प्र
गाजनस्यमन्लेषकाश्रवाहान ३१ शीर्षेवयाच ३६ रसेरसेने ३० रेतसोरेतसिक्रमाणेषुपादन्यासेषु ओषधिजा

नवम २८ प्राणोद्विष्टिषु सर्वभीतानिस्वाहाकारादि

57
भा॰स्कं॰
टी
५२

सुदर्शनादीनामीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३. विद्याधरसंज्ञोसि ३१ स्फुरन्ति किरीटादीनि यस्य सः
मधुव्रतानां स्वनो यस्यास्तया वनमालया श्रीवत्सादिभिश्चावृतो व्यामाः ३२ उरुक्रमत्वमेवाह त्रिभि
रिति द्वितीयं परं क्रमतो विलिपतः त्रिविष्टपं किंचिन्मात्रं तदीयं जातं तृतीयाय तत्र न किंचिदपि तदाहेत्वः
३३ उरुक्रमस्याङ्घ्रिर्नित्रिविष्टपादुपर्युपरि गच्छन् महर्ज्ञानु भ्यो तपसः च परं सत्यलोकं गतमिति ३४
सर्वेश्वराः कमलमापुरं गामसर्वान चक्रमस्य तेजः धनुश्च शार्ङ्गं [illegible] तृतीयेषु पर्जन्या
घोषो नलज पाञ्चजन्यः ४. कौमोदकी विष्णुगदा तरवारि विद्याधरोसि शातचन्द्रयुक्तः नागो
नभावव्याप्य सायकोचस्तुनेदमुख्या उपतस्थुरीशं ३१ स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डलः श्रीव
त्सरत्नोत्तममेखलाम्बरैः मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतो रराजराजन्भगवानुरुक्रमः ३२ क्षि
तिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च बाहुभिः पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिविष्टपं न वै तृ
तीयाय तदीयमण्वपि ३३ उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ३४ इति
श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे वामनचरिते विंशोऽध्यायः २० शुकउ॰ सत्यं समीक्ष्याब्जभवो नखेन्दुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोऽ
इति भावार्थदीपिकायां विंशोऽध्यायः २० एकविंशे पदाकृष्टिर्मि भ्यगात मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्व्रताः सनन्द
धाम बलिविपर्यये विस्तरादकृतमल्कर्धेन स्वाख्यापयितेजने १ उरुक्रमस्याङ्घ्रिस्तपसः परं गत इत्युक्तेन तेः।
किं वृत्तं तदाह सत्यं सत्यलोकं प्राप्तं तमङ्घ्रिं समीक्ष्याब्जनाभवोब्रह्माभ्यगात मरीचिमिश्राद्यषयोनिक्षयोरन्वयः

कर्णभूतोस्मवः होरेखे नंवापोवं दत्वः ते ईन तास्वया मेघुरिक्ष्मिर्यस
सः स्थिवेतेरगूतः स्थितः इत्येवस्वद्दृतायोमितस्म

नायानेदिवयोमिन

१५

57A

ग्रंथं निशित्वा रीतिपुराणानि लक्षं हित्वा प्रयोगसमीरयोगवातुलेन दीपितं ज्ञानमेवाग्निलेनारंधिनरंधंक
ल्मषकर्मफलं दृषाते सर्वं तमत्रिविवं वरदं येपस्य श्रीविष्णोः स्मरणानुभावतः ध्यानस्मरणप्रसादतः स्वकर्म
कर्ककर्मभिरशाप्यविष्णोरंघ्रौ ३ स्वयं यस्य नाभिपंकेरुहसंभवः तस्य श्रीविष्णोरंघ्रिममभ्यर्च्य सः लोकत्र
वेदोपवेदानिगमान्वियान्वितास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः येचापरे योगसमीरदीपितज्ञानाग्निना
रंधितकर्मकल्मषाः २ ववंदिरे यत्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवं धामगता अकर्मकं अथांघ्रये प्रोन्न
मिताय विष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकं ३ समर्च्य भक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवा यन्नाभिपंकेरुहसं
भवः स्वयं धातुः कमंडलुजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसि सा
पतती निमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो विशदेवकीर्तिः ४ ब्रह्मादयो लोकनाथाः स्वनाथाय समाद
ताः सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये ५ तोयैः समर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपै
र्दीपैः सुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ७ स्तवनैर्जयशब्दैश्च शंखदुंदुभिनिःस्वनैः जांबवानृक्षरा
जस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः विजयं दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोषयत ९ महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपद
येति निमार्ष्टि पवित्रयति ५ संक्षिप्तात्मा उपसंहृता व्याजयाच्ञया ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्यात्यमर्षिताः
ऽत्मविभूतिर्यस्य विष्णोर्येन तस्मै यया सर्वं वामनरूपेणाक्षिप्तान्यैरन्यर्थः १० त्रिपदविषया व्याजयाच्ञा स्वभा।

[illegible] ५ ॥

58

भा०स्कं०
टी०
८

क्विमनुः नरारः नवाऽतिपिंचदत्ताभिः १० ग्रनुचराश्चैतेः सुराश्च १३ ग्रर्थेक्रदनुकूल १४ योऽस्मैषेः नकालम
नवाऽयंब्रह्मवंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः द्विजरूपपरिछन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति १० ग्रनेनयाच्यमाने
नशत्रुणावटुरूपिणा सर्वस्वंनोहृतंभर्त्तुर्न्यस्तदंडस्यवर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यवि
शेषतः नानृतंभाषितुंशक्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः १२ तस्मादस्यवधोधर्मोभर्त्तुःशुश्रूषणंचनः
इत्यायुधानिजगृहुर्वलेरनुचरासुराः १३ तेसर्वेवामनंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः ग्रनिच्छतोव
लेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोदृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचराविं
ष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोथजयोविजयःप्रवलोवलः कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्व
क्सेनःपतत्रिराट् १६ जयंतःश्रुतदेवश्चपुष्पदंतोथसात्वतः सर्वेनागायुतवलाश्चमूंतेजघ्नुरा
सुरीं १७ हेविप्रचित्तेहेराहोहेनेमेश्रूयतांवचः मायुध्यतनिवर्त्तध्वंननःकालोयमर्थकृत् १९ यः
प्रभुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपपत्तये तंनातिवर्त्तितुंदैत्याःपौरुषैरीश्वरःपुमान् २० योनोभवा
यप्रागासीदभवायदिवौकसां सएवभगवानद्यवर्त्ततेतद्विपर्यये २१ वलेनसचिवैर्बुद्ध्यादुर्गै
र्मंत्रौषधादिभिः सामादिभिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः भवद्भिर्निर्जिताह्येतेवहुशोनुचराहरेः
दैवेनर्द्धैस्तएवाद्ययुधिजित्वानदंतिनः २२ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्रसीदति तस्मात्कालंप्र
तिवर्त्तितुंपुमानीश्वरःसमर्थोनभवति २१ हरेरनुचरादेवादैवेनऋद्धैःसमृद्धैर्भवद्भिः २३ ग्रर्थत्वायानुकूला

८ ४१ ॥

58A

विष्णुपदि विष्णुराजते इति विराट्प्रभोर्वामनस्य विचिकीर्षितं ज्ञात्वा अयमर्थः अस्य सर्वस्वापहारेणाममेत्वमिमानं सत्य
ज्ञोऽसंनीरेऽहं स्वीकारेणाग्रहंकारमपित्वा परमात्मग्रहं कर्तुमिच्छतिनचानरत्वोन्यः कोपिसत्यव्रयोयोरेवा॥
नीतिनिघ्नाः प्रख्यापनार्थं किंविद्वान्तपिनमर्यातिमनोभिप्रायं ज्ञात्वानवव्यधुतिमेनेहृतिमामाभिषवदिने
१९. गोरक्षायां वा पृथिवी ॥ २० अमितोऽसूर्योमयात्मनेत्यन्वयः व्याप्तिनेत्यर्थः त्वंच दिशाश्चतनोतन्वाः ते स्वर्ल

शुक उवाच पत्युर्निराहितेस्कन्नो दैत्यदानवयूथपाः इत्सोनिर्विविभुराजन्विस्वपार्षदताडिताः २५
अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्विभुचिकीर्षितं बबन्ध वारुणैः पाशैर्बलिं सौत्येहनिक्रतौ २६ हाहा॥
कारो महानासीद्रोदस्योः सर्वतोदिशं निगृह्यमाणेसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना २७ तंबद्धवा॥
रुणैः पाशैर्भगवानाह वामनः नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानि त्रीणि दत्तानि ३३
भूमेर्मह्यं त्वयासुर द्वाभ्यां क्रान्ता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः
सहोडुभिः यावद्वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ३० पदैकेन मयाक्रान्तो भूर्लोकः खं दिशस्तनोः
स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते विश त्वं निर॥
यं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः ३२ वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतत्यधः प्रतिश्रुतस्यादानेन यो॥ र्थिनं विप्रलम्भते
रीणं सर्वे से ३३ गुरुणा शुक्रेणानुमोदितः सन् ३२ एवमुक्तोऽपि निरयपरिहारार्थं स्वर्गोद्भवपरिहारार्थं च न
नोरयं कुर्वेन प्रत्याह वृथेति यः प्रतिश्रुतस्यादानेन याचकं विप्रलभते तस्य मनोरथो व्यर्थ एव स्वर्गोऽस्तनरस्य

रथविसवायः पतति सत्यवाक्प्रकाशाः नामा हीकफलनमस्ये
नमस्ये निरयं हि तेषां ३३

५९

भा०अ० टी० ७२

इत्यष्टमेएकविंशोध्यायः २१ द्वाविंशेतुप्रसन्नःसन्नस्यस्याप्यमस्तकेबलिं दत्त्वावरान्ददौहरिर्नेनगन्यानद्वारपो॥
भवत् समर्पिततनचित्तनिर्मलाचलभक्तिनः क्लृप्तोबलिनाचित्तस्वमेवापयरच्युतः २ विप्रकृतःस्वप
कृतः क्षिप्यमानः सत्याच्चाल्यमानः १ हेउत्तमश्लोकेतिकस्मात् ममवचश्चेरितंप्रतिश्रुतेनतावद्व्यलीकं
तथाकपटेनवामनत्वेनमितित्वात्कपातरस्याविसंकृतत्वात् एवमप्रियदिभवान्व्यलीकमन्यतेन॥
यत्कृतमेवाहंकरोमि मदुक्तंप्रलंभनंनभवत् मेशीर्ष्णिनिजंपदंतृतीयंकुरु नचद्वाभ्यांविक्रान्तव

इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेएकविंशोध्यायः २१ श्रीशुकउवाच एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भग॥
वतासुरः भिद्यमानोप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १ बलिरुवाच यद्युत्तमश्लोकभवा
प८२ न्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यमन्यते करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजं
२ बिभेमिनाहंनिरयात्पदच्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनि
ग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजेयथा॥

तोमेतवशिरः पदपर्याप्तेननभवतीतिमन्तव्याः वित्तेनचेत्पदत्र
यंजातंतर्हिशिरअधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोधिकत्वादितिभावः ननुच आपदर्थंयंत्रंतेन॥
दानरक्षेद्धनैरपि आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपिरित्यादिवचनादात्मसमर्पणादारायसर्वंस्वत्यज्य
तेत्वंतुकुतोभीतः सन्नात्मानमर्पयामितत्राह बिभेमीति २ असाधुवादादपकीर्तेर्यथाहंभृशं॥

सहितेनयाहितेनिक्षिप्य १

नतु मय्यानिग्रहादयः कीर्तिमत्त्वं तेनैवं वैवेत्याह पुंसामिति अर्हन्त्येव मे पिनेय हेतुमात्रादयो पिनाहि शोतिश्चिन्ने।
वाधयति हिते षिणां त्वया निग्रहीतो हं मान्यथा एव वास्मीति भावः ४ नत्वहं देवानां हिते षिणां मध्ये गणितश्चाह त्वे
नूनमिति परोक्षः पाद्मत्वेन वर्तमानैः पाद्मत्वं पुनर्भक्तानिवास्मानेनुगृहीतमेवेत्याह यस्मिन्निति ५ ३
ग्रहो दर्शितिः ६ मृतो मम नात्वलज्जा ना पितुः त्वमित्याह तेन गुरुत्वाणां भवता किंच यो यं दंडः स्वपो मम मातृ
परत्वपाद्भुतः मनुत्वंडत्मपो वेत्त्वेन ७ नत्वनु यदस्य पात्रमित्यासंगे नाह पितामह इति भवदीयानां

पुंसां श्लाघ्यतमे मन्यो दंडं अर्हत्त्वमार्पितं यन्न माता पिता भ्राता सुहृदस्मादिशोतिहि ४ त्वं नूनमसु
राणां नः परोक्षः परमो गुरुः यो नैते कर्महा ध्यानाविभ्रमो वत्तारादिशत ५ यस्मिन्वैरानुबंधे ५
न रूढे न विवुधेत्तराः वदत्वीते भिरिसिद्धियामुरैकांतयोगिनः ६ तेनाहं निग्रहीतोस्मि भव
ताभूरिकर्मणा वद्धस्यवाक्षणोप्याप्यानोनुग्रीडेनच्चचये ७ पितामहो मम भवदीयस्मृतः स्त्रह्मार
म्या विस्कृत साधुवादः भवद्विपक्षेणाविवित्रवे शम्स प्रापितः त्वत्परमः स्वपित्रा ८ किमाने।
नाने नेजनहामिति येन त्वतः कि ऽरिद्धहरैः स्वजनात्यद स्तुमि किं नाम यामसतिहेत भयामर्त्य स्यागोहं
मम तः परत्वा विस्कृतः साधुवादेयमत्वमेव परम स्वाभयोपसमः अतो भवतो विपक्षेणाविद्विषाहिहा एवक
तिपुनाविवित्रवेशामहिसा गोपिनोपि ९ देहादीनामसत्तो निश्चितत्य अकुतोभयं स्तु वच भवतः पाद्पद्म
मेव प्रपेदत्य यत्नस्मात् दर्मापिरे वेननोभव भावितेन वालिकनीतरहितिचतुणामन्वयः अतः श्लाघ्यतमेतिरक्ष

त्येन नां

60

भा॰स्कं॰ टी॰ [illegible]

सप्रसिद्धो महान् असुरः त्वं दैत्यकुलं तपयति नयान् असापि १० प्रसभे बलान् आजितानां श्रीर् यस्य यया स्वश्रिया।
लब्धमतिः सन् पुमान् इदं जीवितं प्रश्रवणवत् त्यजेत् कथं भूतं कृतानां तस्यान्तिकवर्तिमृत्योः सत्रिरिदं ११ गा

त्रं त्वं सनिश्चित्य पितामहो महान् गाधवो थो भवतः पारपद्म श्रवं प्रपेदे यकुतो भयं जनादीनः स्व
पतंतपारास्मनमः १० अथाहं सर्वान्यरिपोस्तवांतिकं देवेन नीतं प्रसभंन्याजितश्रीः इदं कृतां
तांतिकवर्तिजीवितं यथाश्रवं सत्यमतिर्न वुद्धने ११ शुक उवाच न मेन्य भाषमाणोस्य प
ह्लादो भगवत्प्रियः प्राजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः १२ तमिंद्रसेनः स्वपितामहं श्रि
याविराजमानं नलिनायतेक्षणं प्रांशुं पिशंगांवरमंजनत्विषं प्रलंववाहुं सुभगं समैक्षत १३
तस्मै वलिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणं नोपजहार पूर्ववत् ननाम मूर्ध्नाश्रुविलोललोचनः
सव्रीडनीचीनमुखो वभूव ह १४ सतत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्पतिं सुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितं उपे
त्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्ना पुलकाश्रुविह्वलः १५ प्रह्लाद उवाच त्वयैव दत्तं पदमैंद्रमू
र्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनं मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् १६

कापतिः पूर्णचंद्रः १२ अंजनत्विषं श्यामं १३ सव्रीडं तां कारणादि त्रपाद्यधमाशात्तेन सव्रीडं नीचीनम् अधोमुखं वय।
स्यकः शिरसा नमते न मूर्ध्ना न नाम १४ वलेस्त्वकृतम् अनुग्रहं दृष्ट्वा पुलकैः सुहृमिस्त्वविक्लवो विह्वलः १५ त्वयैवे।

मोहनन्त्वमेवाह यथाग्निप्राविनष्यतः सयतोपिमुह्येनेतन्नस्त्यांमन्यांकोन्यः पुमानात्मनोगतिनंत्वयथा
वह्निवह्नेयथयतिमतसेमहाकालगिकायः १० यस्यप्रह्लादस्यानस्मृएवतउवाचेतिकिंचिद्वक्तुमशक्नुवन्नरमर्थः
तेदेवविंध्यावलिः वलिपत्न्यपिवक्तुंप्रवृत्तेत्यर्थः नचसमानपरिहिरण्यगर्भःहरणानुस्तीभूतःयतस्तस्या
एववाक्यस्यममवतारयति वद्वीत्यातित्रिजगतः कर्त्तुःप्रभोपालकस्यास्यतः सहर्त्तुस्तईश्वरस्यता
यथादिविद्वानपिमुह्यतेयतः तत्कोविचष्टेगतिमात्मनोयथा तसैन्मसलेजगदीश्वरायवैना
राययणायाखिललोकसाक्षिणे ११ शुकउवाच वद्वीत्यपतिमाध्वीनत्यत्वीभयविह्वला
प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंवभाषेवाग्मुखीनृप १२ विंध्यावलिस्तुः क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिज
गत्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोपरईशाकुर्युः कर्त्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियंःत्व
दवरोपितकर्तृवादः १३ तस्यानुस्मृएवतोराजनप्रह्लादस्यकृतांजलेः हिरण्यगर्भोभगवानु
वाचमधुसूदनं २.
वकिमन्नस्वावहंतिकिंमेपाद्यंतीत्वयावरोपितः कर्तृवादः कर्त्तारःस्वतेशाव\
यमितिवाहमात्रापियेषांतेस्यंयभावः लोकत्रयस्यप्राप्तिंनतत्तीयपादायदेहंसमर्थ्यप्रतिश्रुतंतत्रत्तंक
रोति देहादिषुस्वाम्याभिमानविकारेणत्नुवन्त्वयेकुबुद्धिः निजस्वयतःत्वमेवसर्वस्यापिस्वामीयतोमद
वुद्धिमंतमेनकेवलंकृपयाविमुच्यपालयेति नदेवंप्रह्लादस्यविंध्यावलेश्चपरमार्थोक्त्याप्रसन्नोह

विंध्यावलेर्विदुषोवित्तापपतिनिसिः निपक्रान्तस्यदैवलः
हृतेतिसर्वसम्पवाहृतामिति २ ॥

61

भा॰अ॰ तैर्देवैरस्मत्यन्यायेनाऽऽऽ यस्य तव पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोऽपि जन उत्तमां गतिं प्राप्नोति तस्यै

टी॰ तस्य मर्त्योवृत्तिः त्रिलोकीं दाश्वान् दत्तवानार्तिं कथं प्राप्नुयात २३ तद्विशः इति पाठः तस्य विशस्वत्यो

२२ न तत्र व्यापदाराः कोयमनुग्रहस्तत्राऽऽऽ यन्मदः यैरैश्वर्यान्मदः यस्य स्तंभः अतएव स्तब्धो नम्रः स्तब्ध

ब्रह्मोवाच भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय मुंचैनं हृतसर्वस्वं नायमर्हति निग्रहं २१ कृत्स्ना नि

ते नेन दत्ता भूः लोकाः कर्मार्जिताश्च ये निवेदितं च सर्वस्वमात्माविक्लवया धिया २२ त्वत्पादयो

रशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां अप्युत्तमां गतिमसौ भजते त्रिलो

कीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्यमनुगृह्णामि

तद्विशो विधुनोम्यहं यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चावमन्यते २४ यदा कदाचिज्जीवात्मा सम

रन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोयं पौरुषीं गतिमाव्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्य

धनादिभिः यद्यस्य न भवेत्स्तंभः तत्रायं मदनुग्रहः

दस्तंभः तत्र तस्मिन्सत्येवानुग्रहः इत्यर्थः २४

दुर्लभं पुरुषजन्म कथं विलब्धवतो जीवस्य जन्मादिनिमित्तो गर्वो मदादीनि करः तस्य च नाशो मद

नुग्रहादेवेत्याऽऽ यदेति द्वाभ्यां अनीशः परतंत्रः सन्निजकर्मभिर्नानायोनिषु क्रिमिकीटादिषु संसर ८१

न् तत्र यो रूपागतो जन्मादिभिस्तस्य यदि स्तंभो न भवेत् तर्हि अयं मदनुग्रह एव २५ २६ ॥

कथं तर्हि प्र० क्ष्मादिभ्यः संपदो दास्यामीति चेत्तत्राह मानएवस्तंभः अत्र मनातस्य निमित्तभूतानां समेततः सर्वश्रे
यः प्रतिकूलानां जन्मादीनां समेत्य पिजन्मादिभिरितिवा हेतहे त्रमनमन्यरोन मुह्यन अतो भक्तस्य त्वद्भयामे
वदेपि दास्यामि अभक्तस्तु मुञ्चेदितितद्पदरा स्वरूपमेव तस्मात्तु ग्रहं करोमीति भावः २७ अस्यचेदानीमवा
रत्वादन्ये रक्षो यमपि दास्यामीति वक्तुं तस्य महाभाग्यवत्त्वमाह एषइतित्रिभिः नह्येतस्मिन्कुले कश्चि

मानस्तंभनिमित्तानां जन्मादीनां समेततः सर्वश्रेयःप्रतीपानां हेतुमुह्येन्मत्परः २७ एषदान
वदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः अजैषीदजयां मायां सीदन्नपि नमुह्यति २८ क्षीणरिक्थः
च्युतस्थानात्क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभिः ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः २९ गुरुणाभर्त्सि
तः शप्तो जहौ सत्यं नसुव्रतः छलैरुक्तो मया धर्मं नायं त्यजति सत्यवाक् ३० एषमे प्रापितः
स्थानं दुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरंतरस्यायं भविता इन्द्रो मदाश्रयः ३१ तावत्सुतलमध्यास्तां वि
श्वकर्मविनिर्मितं यत्राधयो व्याधयश्च क्लमस्तन्द्रा पराभवः नोपसर्गा निवसतां संभवंति मम

न्वितः कृपणः पुमानित्यादिना छलैरेव मया धर्म उक्तः तथापि तं धर्ममयं न त्यज \ तया ३२
ति सत्यवाक्यस्य ३० मे मया अहमेवाश्रयः पालको यस्यासः ३१ स्थानं प्रापितइति यदुक्तं तदेवा
ह स्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतं सुतलमध्यास्तां अधिवसतु विश्वकर्मनिर्मितं यस्मिन्निवसतां आधयो

रघोमेम्रहरागयातमम्भवति ३३ ॥

62

भा.स्व.टी. एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशःसाताहूतिंप्रत्याह इंद्रसेनेतिचतुर्भिः ३४ त्वच्छासनमतिगाश्चेति
श्चेतिवक्तव्ये इतितथात्वात् ३५ तथापिभगवद्वियोगात्तदनिष्टंतेप्रत्याह सदेति ३६ संगाद्यश्चासुरोभावः
सविनंक्ष्यति ३७ इतिभावार्थदीपिकायांअष्टमेद्वाविंशोध्यायः २२ त्रयोविंशेबलेर्यातेसुतलेसपितामहे उपेंद्रे।
८८ णादिवंनीताःसर्वेवमोदतेहरिः १ बाष्पकलाभिर्विरुद्धभिराकुलईक्षणेयस्यभक्त्याउत्कलउत्कंठः १ अहो

इंद्रसेनमहाभागयाहिभोभद्रमस्तुते सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः ३४ नत्वामभिभ
विष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रंमेसूदयिष्यति ३५ रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसा
नुगंसपरिच्छदं सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३६ तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआ
सुरः दृष्ट्वामदनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३७ इतिश्रीभागवतेअष्टमेद्वाविंशः २२ श्रीशुकउ०
इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनंमहानुभावोऽखिलसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोग
द्गदयागिराब्रवीत् १ बलिरुवाच अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः

त्वत्प्रणामस्यमहिमायदर्थेकृतः समुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोर्थः तस्यविधौअभक्तेपि।
तस्यसंपादने समाहितः अप्रमत्तः स्थितः कृतः यद्येनोद्यमेन ॥ ॥ ० रामायनमः ॥ ॥ ९९

२०

लोकपालैरमरैः सत्वप्रधानैरपि अलब्धपूर्वः त्वदनुग्रहः अपसदे नीचे असुरे मयि अर्पितः अयं भावः परमेश्व
राय नमस्कर्तुमुद्युक्तो वराकः त्रिलोकीं दत्तवानित्येतत् नासौ प्रणामो न सम्यक् कृतः किन्तु तदर्थमुद्यममात्रं कृतं तेनैव तपो
यानादिकोटिभिरलभ्यः त्वदनुग्रहः संपादितः १ अहोन्वन्यप्राप्यैश्वर्यमिति २ अशासदुपेन्द्रः सपालयामास

यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोमरैरलब्धपूर्वोपसदेसुरेर्पितः २ शुक उवाच इत्युक्त्वा हरिमानम्य
ब्रह्माणं सभवं ततः विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुक्तः सहासुरैः ३ एवमिन्द्राय भगवान्प्रत्यानी
य त्रिविष्टपं पूरयित्वादितेः काममशासत्सकलं जगत् ४ लब्धप्रसादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशध
रं बलिं निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदमब्रवीत् ५ नेमं विरिंचो लभते प्रसादं न श्रीर्न शर्वः
किमुतापरे ते यन्नोसुराणामसि दुर्गपालो विश्वाभिवंद्यैरभिवंदिताङ्घ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरं
दनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणदाश्नुवते विभूतिः कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्य
दृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ।

स ५ दुर्गपालोसि रक्षितासि सर्वत इत्युक्तत्वात् ६ हे शरणद स्वाम्य प्रपद्य
कुसृतयोऽवृत्ताः खलयोनयः उग्रजातयः स्मत्तेवयं तस्य भवतो दाक्षिण्यदृष्टेः पदवीं कस्माद्धेतोः प्रणी
ता वक्रमानेन विनानुवर्तिं न दाक्षिण्येन न दृष्टिं भवतो प्रापिताः ७ ॥ ॥ ०

त्तद्विषय

भा.स्क. टी. ६३

भक्तप्रियत्वोचितं नर्दिष्टवन्नवेदितं ग्रहोचितं किं तत्सर्वात्मनः समदृशश्च स्वभावो विषम इति यत्तु सर्वात्मत्वेऽपि

व्यक्तीत्ववेदितं अमितान्यचिन्त्या योगमाया यस्य लीलातया विसृष्टानि रचितानि भुवनानि येन तस्य ग्रहेरार

यत्समधिगाधः समदृक्त्वेदितः विशारदस्य वेत्तुः अथवा भक्तप्रियत्वेऽपि वैषम्यं नास्त्येव यतः कल्पतरुः।

चित्रं तवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य सर्वात्मनः समदृशोऽविष

मस्स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच वत्स प्रह्लाद भद्रं ते प्रयाहि

सुतलालयं मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां सुखमावह ९ नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिम

वस्थितं मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबन्धनः १० शुक उवाच आज्ञां भगवतो राजन्प्रह्लादो

बलिना सह बाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्न्याधाय कृताञ्जलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषं सर्वासुरचमू

पतिः प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबिलं १२ अथाहोशनसं राजन्हरिर्नारायणोऽन्तिके

आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनां १३ ब्रह्मन्सन्तनु शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः यत्तत्कर्म

सु वैषम्यं ब्रह्मदृष्टं समं भवेत् १४

स्वभावः भक्तप्रियो यदसि न हि कल्पतरुराश्रितानामेव कामान्पूर

यत्यपि विषमो भवतीत्यर्थः मद्दर्शनेन यो महाह्लादः तेन ध्वस्तं कर्मबन्धनं यस्य १० कर्म वितन्वतः।

शिष्यस्य यच्छिद्रं मन्तरतन्त्रं तेन ततं तत् विस्तारयेत्यर्थः यजमानविनाकर्मैव यथा तवामि

त्वात् यत्तदिति ब्रह्मदृष्टं ब्राह्मणैर्दृष्टं एव समं भवेत् किं पुनः अनुष्ठितमित्यर्थः १५

63A

भवान्यस्य सर्वेणापि भावेन वस्तुमात्रेण पूजितः तस्य कर्मस्तुतौ वैषम्यं कुतः कर्मणामीश्वरः फलदः यज्ञेशः
यज्ञफलदः पूर्णतमः यज्ञपुरुषः १५ अङ्गानि तान्यनूनानि यस्मात् मन्त्रतः स्वरादिभ्रंशेन तन्त्रतः व्युत्क्रमादिना देशतः का
लतश्च यथोक्त पात्रतः वस्तुतः दक्षिणादिना यच्छिद्रं न्यूनत्वं तत्सर्वं तवानुकीर्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोतीति १६

शुक्र उवाच कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वभावेन पूजितः १५
सं मंत्रतस्तंत्रतः छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रमनुसंकीर्तनं तव १६ तथापि वदतो
भूमन् करिष्याम्यनुशासनं एतच्छ्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपालनं १७ श्रीशुक उ० अभिनंद्य हरेरा
ज्ञामुशना भगवानिति यज्ञच्छिद्रं समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः सह १८ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षि
पितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैः कुमारेण भवेन च १९ कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय वा
च लोकानां लोकपालानामकरोद्वामनं पतिं २० वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः मं
गलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः २१ उपेंद्रं कल्पयांचक्रे पतिं सर्वविभूतये तदा सर्वाणि

हरेराज्ञां भगवतीं युक्तत्वे यत्तच्छिद्रं समाधत्त संदधे पादत्ते समाधापयामास ता भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप २२
संपादितवानित्यर्थः १९ देवाश्च ऋषयश्च भूमिपाश्च मनवश्च तैः सहितः २० तत्र लोकादीनां पति
त्वे तेषां संस्थापनतयापि वेदादीनां कल्पं पालने दक्षं २१ वामनमुपेंद्रं कल्पयांचक्रे २२ ॥ ॥ ॥

एवं बलेर्महीं राजन् भिक्षित्वा वामनो हरिः
ददौ भ्रात्रे महेंद्राय त्रिदिवं यत्परैः हृतम् मू॰ ३॥४

64

भा.अ. टी. ८८

देवयानेनविमानेनस्वर्गिणां २४ एतच्चरितंसर्वमाख्यानमितिविशेषोक्त्याअन्यान्यपिमत्स्यादीन्सूचयति नातिनिर्दि
निःशेषाणिवर्णितानीत्यपीत्यपेतासामाह पारमिति उरुवद्गुर्था विक्रमतोविष्णोर्महिम्नःपारंयोगृणानो
भवतिसमर्त्यः पार्थिवानिरजांसिअपिविममेगणितवान् यथापार्थिवपरिमाणगणनमशक्यंतथा

ततःसुराःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनं लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २५ प्राप्यत्रिभु
वनंचेन्द्रउपेन्द्रभुजपालितः श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २६ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृ
ग्वाद्यामुनयोनृप पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २७ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतः
परमाद्भुतं धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २८ सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंद
न उरुक्रमस्यचरितंश्रोतॄणामघमोचनं २९ पारंमहिम्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवा
निविममेसरजांसिमर्त्यः किंजायमानउतजातउपैतिमर्त्यइत्याहमंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य
३० यइदंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः अवतारानुचरितंशृण्वन्यातिपरांगतिं ३१

विष्णोर्गुणगणनमितिएवमाह कथंकिंजायमानोजातोवाउपैति नकोपीतिवदन्तंमन्त्रलिङ्गेनैवदर्शयति
तथाचमंत्रः नतेविष्णोजायमानोनजातो देवमहिम्नःपरमंतमापेति ३० यइदंशृण्वन्भवति सप
रांगतिंयाति ३१ ॥ ॥० ८४

64A

सुकृतं यथावत्कृतं विदुः ३१ इति श्रीभावार्थे ऽष्टमे त्रयोविंशः २३ चतुर्विंशे प्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिणः
लीलोच्यते यतः सत्यव्रतरत्नामहार्णवे १ ननु नन्वनिर्दश्यादौ निर्नेषद्यौ निर्दर्शनात् मत्स्यस्य कथितस्यैवी
लीलया वामनोपसंहारप्रायाम त्स्यविडंबनेन मत्स्यरूपानुकरणं यस्मान्निरूप्यते तां ननु कस्मात्कस्मादेव

क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्ये ऽथ मानुषे यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत्तेषां सुकृतं विदुः ३१ इति श्रीभाग
वते ऽष्टमस्कंधे वामनावतारचरिते त्रयोविंशः २३ राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुत
कर्मणः अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यविडंबनं १ यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं
तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः २ एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरि
तं सर्वलोकसुखावहं ३ सूत उवाच इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः उवाच चरितं
विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं ४ शुक उवाच गोविप्रसुरसाधूनां छंदसामपि चेश्वरः रक्षामिच्छंस्त
नूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ५ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वा

मत्स्यावतारस्य वर्णनाच्छ्रीवामन स्मारस्य पादित्याह यदर्थमिति द्वाभ्यां दुर्मर्षं दुःसहं बलेरनुग्रहाय जुगु
प्सितमपि यच्च कर्तुं रूपं धृतवानिति युक्तं यदर्थं तल्लोकजुगुप्सितं मात्स्यं रूपमधारयत् २ एतन्नो यथावद्व
क्तुमर्हसीत्यर्थः ३ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५ जुगुप्सितत्वं परिहरति धियो गुणैरेव तु

विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदिति त्रिभिः ब्रह्मणो निद्रायामभवो ब्राह्मः तेनैव निमित्तेन जातो नै
मित्तिकः समुद्रे उपप्लुता निमग्नाः ७ प्रतिके निःसृतान् शफरीरूपमत्स्यरूपं ९ प्रयोजनान्तरं च लीला
आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ७ कालेनाग
तनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली मुखतो निःसृतान्वेदान् हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत ८ ज्ञात्वा तद्दा
नवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं दधार शफरीरूपं भगवान् हरिरीश्वरः ९ तत्र राजऋषिः कश्चि
न्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पे त
नयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः ११ एकदा कृतमालायां कुर्वतो
जलतर्पणं तस्याञ्जल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोऽञ्जलिगतां सह तोयेन
भारत उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः १३ तमाह सातिकरुणं महाकारुणिकं नृप ॥२॥
यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल १४ कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले तमा
त्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं १५ अजानन्रक्षणार्थाय शफर्याः स मनो दधे तस्या दीनतरं
वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः कलशाप्सु निधायैनां दयालुर्निन्य आश्रमं सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमा
प्रकारमाह तत्र राजऋषिरित्यादि यावत्समाप्तिः १० स एव श्राद्धदेव इति ख्यातः ११ एकदा कृतमालायां

॥२॥३॥४॥ ति ५५

65A त्वयाहंसर्वनिर्वर्णितोदेकः स्थानकल्पय १९ ऊर्द्ध्वमोदकेमग्नाकस्येजले २१ रक्ताप्यायोगेनापायेनयथा
प्रलयान्नावकायंवहस्मादमहीपतिं" नाहंकमंडलावस्मिन्नक्कुंचमत्स्यमिहोत्सहे कल्पयोकःसुवि
पुलंयन्नाद्दिनिवेससव १४ मयनातनमाहायस्याधारोदचनोदके नवत्रिमामुहूर्तेनहस्तचमव प०
र्धितः १९ नमएतदलसजननसर्वंववस्तुमदवन्तः पद्मुदेहिपदंमहाम्यल्पाहमाणाता २० नतथा
हायमायाज्ञातिमानजननमत्रोवरे नदानुत्यात्मनाक्षोयंमहामीनोन्ववर्धन २१ नेतन्मेस्वस्येर
राजनश्स्कंमलिलोकमः निर्ंहिरत्नायायोगेनन्द्रेमामवृद्धासिनि २२ इत्युक्तःसोनयन्मत्स्यं
नवनत्रर्षिदासिनि जलाशयेसमितेननसमन्दृशाह्निपञ्चकम २३ हिप्पमानसमारद्दमिदमां
मकरादयः ग्रदत्यतिवलाहीरमोनिहोत्स्वशमदेहि २४ एवंविमोहितस्तेनवदनावलक्षभा
रती नमाहकोभवानसानमत्स्यद्रूपेणमोहयन २५ नेवंवीर्योजलचरोदृष्टोस्माभिःश्रुतोपि
ह्रा वा योभवानयोजनशतंमहाम्भिव्यानशोमरः २६ नूनंत्वंभगवानसाक्षात्दहरिर्नारायणोव्य
यः अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजनेलोकसौ २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थितिमुत्पत्त्यप्ययेश्वरः भक्ता
महाउदप्रपन्नानांस्नवनस्ताविनानन्मुख्येयनेनोपायेननिर्वाहि व्रव नांमदेवपत्रानामुख्योह्यात्मातिविं
हर्षिते अनुमतये २१ समितितजलाशयपरिमितसत २२ अभिव्यानशोअमितोव्याप्तवान २० मुरव्याःस
त्वा

[illegible] ५८ ॥

66

भा·पु·
टी·
६६

देहाविविक्तात्पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषां पादोपसर्पणं यथा मृषा भवेत् तथा सर्वसुहृत्प्रिया
त्मनस्तव पादोपसर्पणं मृषा न भवेत् यद्यस्मात् नो भक्तानामद्भुतं वपुरीदृशमदीदृशो दर्शितवानसि पाठांत
रे पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुनः अस्तुतापरिच्छिन्नानां पादोपसर्पणं मृषेत्यर्थः ३० एकान्तजनानां भक्ताः॥

सर्वे लीलावतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूपं यदर्थं भवता धृतं २९ नैतेर
विंदात पदोपसर्पणं मृषा भवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषां पृथगात्मनां सतामदीदृशो
यद्वपुरद्भुतं हि नः ३० इति ब्रुवाणं नृपतिं जगत्पतिं सत्यव्रतं मत्स्यवपुर्युगक्षये विहर्तुकामः
प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकान्तजनप्रियः प्रभुः ३१ श्रीभगवानुवाच सप्तमेऽद्यतनादू
र्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययाम्भोधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकं ३२ त्रैलोक्यां लीयमाना॥
यां संवर्ताम्भसि वै तदा उपस्थास्यति नौः काचिद्विशाला त्वां मयेरिता ३३ त्वं तावदोषधीः सर्वा
बीजान्युच्चावचानि च सप्तर्षिभिः परिवृतः सर्वसत्त्वोपबृंहितः ३४

प्रियायप्रभु ३१ अप्ययाम्भोधौ प्रलयार्णवे भूर्भुवआदिकमित्यर्थः ३२ संवर्ताम्भसि प्रलयोदके
नौस्त्वामुपस्थास्यति प्राप्स्यति ३३ ओषधीश्चादायेति शेषः ३४ ॥ ॥ ॥ ०

६६

66A

ऋषीणामेवालोके न विचरिष्यसि १५ महाद्भिनावा सुविन्ना १६ १० मेमया ग्रनुगृहीतेन प्रसादीकृतं हरि।
ग्रास्यग्रहदनी नावं विचरिष्यसि विज्ञकवः एकार्णवे निरालोके ऋषीणामेव वर्वसा १५ दोषस्यमा।
नां तां नावं समीरणावलीयसा उपस्थितस्य मे शृंगे निबध्नीहि महाद्भिना १६ ग्रहं त्वामृषिभिः।
साकं सहनावमुद्धत्वति विकर्षन् विचरिष्यामि यावद्ब्रह्मनिशा प्रभो १० महीयमुस्मानं चपरव
ग्रेनिवाधिते नैत्स्यग्रनुगृहीतमेसम्प्रश्रे विधृतेन हरि १८ इत्यमादिश्य राजानं दृष्टीरत्नरपोपतसो
न वेवेतनतकालेन यदृष्टौ केशवादिरितात् १९ ग्रासीयदर्शोनुग्राकुलाराजर्षिः संगुदस्य वः नि न५
षमाददे वैः पोदेविंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततः समुद्रउद्वेलः सर्वतः प्लावयन्महीं वर्धमानो
महामेघैर्वर्षद्भिः समद्रश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशाद्ददृशे नावमागतां तमाकरोहविप्रेन्द्रा
हायोषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयः प्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवं स वै नः संकटादस्माद्विनाश
विधास्यति ४३ सोनुध्यातस्ततोराजा प्रादुरासीन्महार्णवे एकशृंगधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोज
नः ४४ निबध्यनावं तच्छृंगे यथोक्तो हरिणा पुरा वरत्रेणाहिना तुष्टः स्तुष्टाव मधुसूदनं ४५

ग्रपरोलं वेत्स्यसि त्वयाकृतेनसंप्रश्ने मयाविकृतं प्रकाशितं २८ २६ ४.४४ वरत्रेणोरकरूपेण ४५

मार्गं तारयिष्यंतं तरिष्यन्भवसागरं सत्यव्रतो गुरुत्वेन तं शरणगमन्महर्षिभिः ननु चेदं चिंत्यं किमयं महाप्रलयो वै
नैमित्तिको वेति तत्राद्य ब्राह्मो लय इति योसावस्मिन्महाकल्प इति चोक्ते महाप्रलय इति प्राप्ते नेति ब्रूमः महा
प्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मी निशेत्यादियुक्तिविरोधात् अंते दैनंदिन इति युक्तं न
चैतदपि संगच्छते सांवर्तकैरनावृष्ट्यादिभिर्विक्लमादेव सप्तमेहनि त्रैलोक्यं विनंक्ष्यतीति मत्स्योक्तेरनु
पपत्तेः यथोक्तं प्रथमस्कंधे रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषांतरसंप्लवे नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैव
स्वतं मनुं तदपि मन्वंतरावसाने प्रलयद्वयेपि महीमय्यां नाव्यारोहः संभवति न च चाक्षुषमन्वंतरे प्रल।
राजोवाच अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः यदृच्छयेहोपसृता यमा
योस्मिन्नयाच मतिममसोमनुर्वैवस्वतेनापिदृष्टंस्यात् त्वेतत् प्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ४६
वदोषधीः सर्वाश्चत्यादिनिशायामपि न संगच्छते नहि दिनलये ओषध्यादीनां मत्स्यानां चावशेषः संभवति तस्मादा
यमावतारोपि नैवा यथा वास्तवः कोपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशाय याविर्भूतो भगवान्वैराग्या
र्थं कस्मात्कल्पमिव दर्शयामास यथास्मिन्नेव वैवस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयाय दर्शितवान् तद्रूपेणैव
वसमहाकल्पोस्मिन्निति निर्विशेषं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यतेति तस्यैव तथा
दर्शनमुक्तमित्युपादिकं प्रसंस्तुतं सत्यो वेदा व्याख्यास्यामः तत्र नानाविधाविषुपस्मृतः स्वस्य भगवान् कृपयैव तत्त्वा
विदुष्यमुक्तये तमेव प्रार्थयते अनादीत्यादि अनाद्यविद्यया उपहता आवृता आत्मसंविदो येषां ते अतएवाविद्या

67 A

ननुवैराग्यंविनाकुतोमुक्तिःस्यादितिस्यात्तस्यैवैकफलत्वात्तमेवामादिशेत्याशयेनाह अनुद्वेगंयजनःअभ्यस्य
याकर्मसमीरहेतेनासुखेच्छाभिर्हृदयग्रन्थिसम्भिद्यात्यतः सएवपरमोगुरुः ४० ननुयन्नरानाहिभिः सत्वा
भुद्रविनाकथंग्रन्थिर्भेद्यःस्यादत्राह यस्यामेवैवपुमान्नोमनसोमलतमोविलयात प्रहीनमलः विन
ष्टचित्तस्वरूपमनतेसर्वत्रानोगुरुर्भूयात यतस्सएवगुरोरपिरसोगुरुः मलहानेरशान्तः रुद्धोयदनेरजंतथा

ननोबुधोयंनिजकर्मबंधनः सुखेच्छयाकर्मसमीहतेस्मरन् यत्नेनवयातोविधिनोत्यसन्नतिग्रंथि
सभिद्यात्तहृदयस्सनोगुरुः ४७ यत्नेनयाग्रेरिविरुद्धरोदनपुमान्विजह्यात्मलमात्मनस्स्वमः म
जेतवर्णोनिजमेवसोप्ययोभूयात्स्वर्यशः परमोगुरुर्गुरोः ४८ नयत्नप्रसादात्पुनरप्रामालेशामन्ये
चदेवागुरुर्वोजनाःस्वपं कर्त्तसमेताः प्रभवंतिपुंसस्समीश्वरंत्वाशरणंप्रपद्ये ४९ अचलंस्य
स्यपश्याग्राणीकृतनलयाजस्याविदुषोबुधोगुरुः ॥ ५०

दरोहणीत तद्गुरुस्याकर्त्तव्यदवशीर्यतत
द्रुतनंतेरिवाप्यमभवदितिकृते यत्याग्रेः संपर्कोन्मलंनहातिसवर्णोभजतेननुतालताहिभिः तयान
यत्ताहिर्निर्मलत्वागः त्वत्सेवयैवतेषांत्वमेवागत्वमेवेतिभावः परमेश्वरत्वमस्मगुरुत्वमपूचयन्नाह
यन्नमादृस्यात्पुनभागस्तस्यतेषामात्रमपिग्रन्थेदेवादयः सर्वेसमेताअपियस्यपलत्रिपेताःसंतःकर्त्त
नप्रभवंति तदेवदर्शितनमस्यन्नाह अचलैरिति अविदुषोजनस्यप्रबुधोविद्वान् गुरुरत्यैव ॥

ध बुभुत्सतां । ५०

भा.अ. अर्कप्रकाशवत स्वतएवदृक्ज्ञानंयस्यसः अर्कदृक् अतःसर्वदृशांसर्वेंद्रियाणांसमीक्षणःप्रकाशकः अ
टी. तएवस्वगतिंनिबोद्धुमिच्छद्भिर्नोस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५० किंचप्रकृतोगुरुरनर्थहेतुरेवेत्याह जनइति आदिशते।
८९ उपदिशति असतीं असद्ग्रंथिकामादिमतिंतमः संसारं ५१ ननुतर्हि सर्वोपिलोकोमामेवकिंनोपसरति अत्राह।

त्वमर्कदृक्सर्वदृशांसमीक्षणोवृतोगुरुर्नःस्वगतिंबिभुत्सतांसि: ५० जनोजनस्यादिशतेसतींम
तिंययाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः त्वमव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यतेयेनजनोनिजंपदं ५१ त्वंसर्वलो
कस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः तथापिलोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृ
दिबद्धकामः ५२ तंत्वामहंदेववरंवरेण्यंप्रपद्यईशंप्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभि
र्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणुस्वमोकः ५३ श्रीशुकउवाच इत्युक्तवंतंनृपतिंभगवानादिपूरुषः
मत्स्यरूपीमहांभोधौविहरंस्तत्वमब्रवीत ५४ पुराणसंहितांदिव्यांसांख्ययोगक्रियावतीं सत्य
व्रतस्यराजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्वमसंशयं नाव्यासीनोभ
गवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनं।

दित्याह त्वमिति प्रियश्चासावीश्वरश्च ५२ अहंतंत्वामेवशरणंप्रयामीत्याह प्र
तिबोधनायउपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदय्यान्ग्रंथीनहंकारादीन्स्वमोकः
स्वरूपंविवृणुप्रकाशय ५३ नृपतिंप्रतिपुराणसंहितांनामत्स्यपुराणमशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ५५

भा.स्कं. टी. ८८

अतीतः सर्वोयः प्रलयः तस्यापायेप्येकार्णवसमाने ५७ योयंहरेरवतारंनित्यंःप्रकीर्त्तयेत ६० सत्यव्रतानां
सत्यव्रतस्यऋषीणांचचक्षुर्विलोमगच्छतीति तल्लिंगासमवायाबहुवचनेनजिह्ममीनंमायामत्स्यं ६१ इति

अतीतेप्रलयापायउत्थितायसवेधसे हत्वासुरंहयग्रीवंवेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ सतुसत्यव्रतो
राजाज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णुप्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतोमनुः ५८ सत्यव्रतस्यराज
र्षेर्मायामत्स्यस्यशार्ङ्गिणः संवादंमहदाख्यानंश्रुत्वामुच्येतकिल्बिषात ५९ अवतारोहरेर्यो
यंकीर्त्तयेदन्वहंनरः संकल्पास्तस्यसिध्यन्तिसयातिपरमांगतिं ६० प्रलयपयसिधातुः
सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यःश्रुतिगणमपनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा दितिजमकथयद्योब्रह्मसत्यव्रतानां
तमहमखिलहेतुंजिह्ममीनंनतोस्मि ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेपारम
हंस्यांसंहितायांमत्स्यावतारचरितानुवर्णनेचतुर्विंशतितमोध्यायः २४ समाप्तोयमष्ट
मस्कंधः ॥

श्रीभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांअष्टमस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः २४ श्रीमत्परमह
सांघ्र्यांनमः श्रीगोविन्दायनमः ०

Canto 8